

Українсько-польські студії
Studia Ukraińsko-polskie

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ УКРАЇНОЗНАВСТВА ім. І. КРИП'ЯКЕВИЧА

УКРАЇНА- історична спадщина і суспільна свідомість ПОЛЬЩА

19

Львів
2025

УДК 94(477+438)(082)

Україна–Польща: історична спадщина і суспільна свідомість / гол. ред. Микола Литвин; НАН України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. Львів, 2025. Вип. 19. 154 с.

Узагальнено українсько-польські відносини в контексті європейської історії, роль історичної спадщини у формуванні етнокультурних та політичних пріоритетів сучасних України і Польщі. Особливу увагу приділено проблемам суспільно-політичних, культурно-освітніх і релігійних взаємин українців та поляків, формуванню нової якості українсько-польської співпраці на рівні держав та соціумів у контексті етнополітичних, суспільних і культурних змін у Центральній-Східній Європі.

Ukraine–Poland: Historical Heritage and Social Consciousness / Edited by Mykola Lytvyn; NAS of Ukraine, I. Krypiakevych Institute of Ukrainian Studies. Lviv, 2025. Vol. 19. 134 p.

This edited volume analyzes Ukrainian-Polish relations in the context of European history. It examines the influence of historical heritage on the formation of contemporary ethnic, cultural, and political priorities of the two states. This edition focuses on social, political, cultural, educational, and religious issues in the relations of Ukrainians and Poles and the process of establishment of higher levels of cooperation between the two states and societies in the context of political, social, and cultural changes in East-Central Europe.

Затвердила до друку вчена рада Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича
НАН України (протокол № 9 від 11.11.2025 р.)

ГОЛОВНИЙ РЕДАКТОР Литвин Микола Романович, д-р іст. наук, проф. (Україна)

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ: Баран Володимир Кіндратович, д-р іст. наук, проф. (Україна), Боляновський Андрій Валентинович, д-р іст. наук (Україна), Горбачевський Тарас Станіславович, канд. іст. наук, відповідальний секретар (Україна), Давидюк Руслана Петрівна, д-р іст. наук, проф. (Україна), Думітран Данієль (Dumitran Daniel), д-р. габіліт. (Румунія), Каліщук Оксана Миколаївна, д-р іст. наук (Україна), Колянчук Олександр Миколайович, д-р філософії в галузі історії (Польща), Стрільчук Людмила Василівна, д-р іст. наук, проф. (Україна), Хахула Любомир Ігорович, канд. іст. наук, заступник головного редактора (Україна).

Ідентифікатор у Реєстрі суб'єктів у сфері медіа R30-03118 від 14.03.2024 р.

Фахова реєстрація (категорія «Б»): Наказ МОН України № 886 від 2 липня 2020 року (додаток 4). Спеціальність: В9 – Історія та археологія

ISSN 2223-120X

© Інститут українознавства
ім. І. Крип'якевича НАН України, 2025

ЗМІСТ

ІСТОРИЧНІ СТУДІЇ

<i>Едуард МАКАРЕНКО</i> . Специфіка експансії польського короля Казимира III на руські землі: спроба реконструкції її причин та перебігу	7
<i>Володимир ПОЛИЩУК</i> . Волинські і східноподільські магнати і шляхта на пограниччі з польською короною в ході обведення прикордонних маєтків у 1546 році.....	26
<i>Андрій БОЛЯНОВСЬКИЙ</i> . Спроби перегляду головних положень Гадяцької угоди й причини невдачі її практичної реалізації у 1659 році	53
<i>Ігор ЖУК</i> . Законодавець стилю в архітектурі Львова початку XX ст.: життя і творчість Альфреда Захарієвича.....	74
<i>Іван АНДРУХІВ</i> . Єпископ Григорій Хомишин: на перехресті українсько-польських культурних та церковних взаємин першої половини XX століття.....	95
<i>Ірина ГРАБОВЕЦЬ</i> . Етносоціологічні засади формування української нації у XIX–XX століттях: українсько-польська міжетнічна взаємодія	104
<i>Михайло ТИМОШИК</i> . Моральні цінності та історичні критерії нагородження в міжнародних відносинах	115
<i>Тетяна ГОЛДАК-ГОРБАЧЕВСЬКА, Нестор КОПИТКО</i> . Правове регулювання трудових відносин у Республіці Польща на початку XXI століття.....	123
<i>Liubomyr KNAKHULA, Yurii MARKEVYCH</i> . Conservatism as a national security strategy: political processes in the Republic of Poland in 2015–2023	134

РЕЦЕНЗІЇ, ОГЛЯДИ

<i>Василь ГУЛАЙ</i> . [Рец.]: «Справжній друг пізнається в біді!» [на кн.]: Wojna na Ukrainie: Kijów – Warszawa razem do zwycięstwa. Analizy – refleksje – kalendarium. Praca zbiorowa pod redakcją Stanisława Stępnia. Warszawa: Fundacja Wolność i Demokracja, 2022. 418 s.	146
<i>Микола ЛИТВИН</i> . [Рец.]: Чи може українець сповідувати російську самоідентифікацію? [на кн.]: Добржанський Олександр. З історії москвофільства на західноукраїнських землях в останній третині XIX – на початку XX ст.: монографія. Чернівці: Друк Арт, 2024. 328 с.....	150

CONTENTS

HISTORICAL STUDIES

<i>Eduard MAKARENKO</i> . Specifics of the expansion of polish king Casimir III towards ruthenian lands: an attempt to reconstruct its causes and course	7
<i>Volodymyr POLISHCHUK</i> . Volyn and Eastern Podolia magnates and nobility on the border with the Polish crown during the survey of border estates in 1546.....	26
<i>Andrii BOLIANSKYI</i> . Attempts to revise the main provisions of the Hadiach Agreement and the reasons for the failure of its practical implementation in 1659.....	53
<i>Ihor ZHUK</i> . The legislator of style in Lviv's architecture of the early 20 th century: life and creative work of Alfred Zachariewicz.....	74
<i>Ivan ANDRUKHIV</i> . Bishop Hryhorii Khomyshyn: at the crossroads of Ukrainian-Polish cultural and ecclesiastical relations in the first half of the 20th century	95
<i>Iryna HRABOVETS</i> . Ethnosociological foundations of the formation of the Ukrainian nation in the 19th–20th centuries: Ukrainian-Polish interethnic interaction.....	104
<i>Mykhailo TYMOSHYK</i> . Moral values and historical award criteria in international relations.....	115
<i>Tatyana HOLDAK-HORBACHEVSKA, Nestor KOPYTKO</i> . Legal regulation of labor relations in the Republic of Poland at the beginning of the 21st century	123
<i>Liubomyr KHAHULA, Yurii MARKEVYCH</i> . Conservatism as a national security strategy: political processes in the Republic of Poland in 2015–2023	134

REVIEWS

<i>Vasyl HULAI</i> . [Review]: «A True Friend Is Known in Trouble!» [on the book]: <i>Wojna na Ukrainie: Kijów – Warszawa razem do zwycięstwa. Analizy – refleksje – kalendarium. Praca zbiorowa pod redakcją Stanisława Stępnia</i> . Warszawa: Fundacja Wolność i Demokracja, 2022. 418 s.....	146
<i>Mykola LYTVYN</i> . [Review]: Can a Ukrainian Embrace Russian Self-Identification? [on the book]: <i>Dobrzahanskyi, Oleksandr. From the History of Moscovism in Western Ukrainian Lands in the Late 19th – Early 20th Century: A Monograph</i> . Chernivtsi: Druk Art, 2024. 328 p.....	150

Едуард МАКАРЕНКО

молодший науковий співробітник

відділу «Центр дослідження українсько-польських відносин»

Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України

ORCID: <https://orcid.org/0009-0000-7529-6166>

e-mail: maedvo9299@gmail.com

СПЕЦИФІКА ЕКСПАНСІЇ ПОЛЬСЬКОГО КОРОЛЯ КАЗИМИРА ІІІ НА РУСЬКІ ЗЕМЛІ: СПРОБА РЕКОНСТРУКЦІЇ ЇЇ ПРИЧИН ТА ПЕРЕБІГУ

Порушено питання особливості участі польського короля Казимира ІІІ у боротьбі за галицько-волинську спадщину. Розглянуто її загальне бачення в польській та українській історіографії зі специфікою епохи їх становлення. Оскільки в них традиційно тісно пов'язувалося питання мотивів та участі Казимира ІІІ із правлінням та загибеллю останнього самостійного галицько-волинського князя Юрія ІІ Болеслава Тройденевича, детально досліджено особливості його релігійної політики, взаємин з галицькими та волинськими боярськими елітами, внутрішню ситуацію в державі та зовнішні відносини із сусідами. Досліджено виникнення легенди про участь Юрія Болеслава у тристоронніх переговорах з угорським і польським королями у Вишеграді влітку 1338 р. з передачею останньому своєї спадщини; наведено до неї контраргументи.

Простежено перебіг польсько-русько-татарської війни 1340–1341 рр., її завершення та наслідки, включно з реваншем Казимира ІІІ в 1349 році. Для розуміння яке бачення мав король на завойовані терени розібрано нюанси його титулатури. Розглянуто вибудову його взаємини із боярами, включно з пристосуванням останніх до нових умов феодальних відносин із монархом. Прослідковано менш помітні, але в довготривалій перспективі важливіші аспекти експансії Казимира ІІІ. Дано пояснення мотивації сприянню чужоземцям у галицьких містах з точки зору їхньої участі в міжнародній торгівлі. Зроблено огляд колонізаційних заходів короля на західному пограниччі Галичини. Перевірено «каземирівську модель» колонізації та урбанізації Францішка Сікори на прикладах пів сотні локацій нових міст і сіл в Малопольщі та Галицькій Русі в період з 1333 по 1370 рр. Дано відповідь найімовірнішого, на думку автора статті, мотиву експансії Казимира ІІІ на руські землі.

Ключові слова: Польща, Русь, Галичина, Казимир ІІІ, Юрій-Болеслав Тройденевич, експансія, колонізація, торгівля, екстенсивне освоєння, історіографія.

XIV ст. в історії західноукраїнських земель стало початком епохи докорінних змін, які відбулися в результаті їхнього завоювання та включення до складу Польського королівства та Великого князівства Литовського. Наслідком цього стали помітні перетворення в політичній, правовій, культурній, етнічній та інших сферах життя цих теренів. Однак, попри своє значення, належне вивчення цього періоду має виразні проблеми. По-перше, досі присутній критичний брак джерел епохи. По-друге, історіографія цього періоду має за собою довгі суперечки XIX–XX ст., коли між новосформованими польським та українським національними рухами тривав територіальний конфлікт на ґрунті того, де буде проведена межа між їхніми

націями. Додатково ускладнювало ситуацію залучення дослідниками популярного в той час колоніального дискурсу, котрий трактувався в дусі тодішнього розуміння історії як телеологічного процесу поступу від варварства до цивілізації (Wöller, 2011, s. 136). Це призводило до судження про реалії пізньосередньовічної Галичини з позиції модерного поняття колонізації, яке, залежно від суб'єктивного погляду дослідника, могло оцінюватися як благо окультурення та долучення до «західної» цивілізації або ж як лихо закабалення та нищення автентики (Макаренко, 2024, с. 97). Спричинена цим антагоністичним протиріччям одна з найактивніших дискусій між українськими та польськими істориками зосереджувалася на тематиці завоювання теренів Галицької Русі від 1349 р. польським королем Казимиром III Великим (Kazimierz III Wielki, 1310–1370) та врешті-решт втримання їх за Корону Польською, від чого виводили подальше кількасотлітнє польське врядування та вплив на землі Русі-України. З огляду це, при розгляді причин та перебігу Казимирової експансії найбільш обговорюваними серед її аспектів стали легітимність її проведення та людський фактор особистості самого короля.

Мета статті – здійснити спробу реконструкції причин та перебігу експансії Казимира III на руські землі, зосередившись на її об'єктивніших чинниках.

З польської сторони помітний слід в питанні залишила низка дослідників з Галичини кінця XIX – початку XX століть, зокрема Владислав Абрагам (Władysław Abraham) та Антоній Прохаска (Antoni Prochaska), чії роботи (Abraham, 1907; Prochaska, 1892) здійснили значний вплив на візію цієї проблеми як успадкування Казимиром спадщини по замученому за католицьку віру руського князя Юрія II Болеслава (†1340) з роду Мазовецьких П'ястів. Такий же погляд спостерігатиметься і пізніших роботах Станіслава Закшевського (Stanisław Zakrzewski) і Генрика Пашкевіча (Henryk Paszkiewicz), присвячених питанню руської політики Казимира (Zakrzewski, 1922; Paszkiewicz, 1925). Все ж, попри досі присутню популярність такої думки і в сучасній польській історіографії, останніми десятиліттями вже простежуються і прояви її різкої критики, як от в праці Станіслава Щура (Stanisław Szczur, 1955–2010) про успадкування Анжуйським домом польського трону (Szczur, 2009). З менш масштабних, але не менш вагомих робіт польських істориків можна відзначити також статті про менш помітні прояви експансії Казимира, наприклад, Францішка Сікори (Franciszek Sikora) (Sikora, 1996), Томаша Новаковського (Tomasz Nowakowski) (Новаковський, 2010) та Яна Тенговського (Jan Tęgowski) (Тенговський, 2010).

З української ж сторони специфіка була дещо інша. Вагоме і добре аргументоване спростування цих поглядів, хоч і з певним креном у протилежні крайнощі, можна виводити від Михайла Грушевського в третьому томі його «Історії України-Руси» (Грушевський, 1905), де розглянуто детально політичні та воєнні перипетії боротьби за галицько-волинську спадщину (1340–1392 рр.). Проте, небаченої доти уваги тема спроб завоювання Русі Казимиром III набула саме в сучасній українській історіографії. Не в останню чергу завдяки зусиллям Леонтія Войтовича, котрий присвятив цьому декілька робіт про участь як різних сторін у війні за галицько-волинську спадщину загалом (Войтович, 2010), так і Казимира III зокрема (Войтович 2011b; Войтович 2017; Войтович 2021–2022). Серед вагомих праць з

теми не можна не згадати про доробок Станіслава Келембета, присвяченого таким досі проблемним питанням, як династичні права на Русь Любарта Гедиміновича (Liubartas) (†1383) (Келембет, 2019) та найгірше відображеному в джерелах першому десятиліттю війн за неї протягом 1340–1351 рр. (Келембет, 2020), Юрія Зазуляка про специфіку трансформації галицького боярства у коронну шляхту (Зазуляк, 2004) та Іллі Паршина про зовнішню політику Юрія-Болеслава (Паршин, 2014) і особу боярина Дмитра Дядька (†до 1349) (Паршин, 2025). Окремо потрібно відзначити важливі джерелознавчі роботи Олега Купчинського (Купчинський, 1997; Купчинський, 2004) та І. Паршина (Паршин, 2018).

Перш за все, неможливо говорити про мотиви, причини та характер залученості Казимира III у боротьбі за галицько-волинську спадщину без охарактеризування правління її попереднього володаря – Юрія II. Його прихід до влади став можливим, коли в 1323 р. загинули його дядьки, а саме сини короля Юрія I Львовича (†1308/1315) руські князі Андрій Володимирський (†1323) та Лев II Галицький¹ (†1323), на яких обірвалася чоловіча лінія династії Романовичів. Оскільки вони не залишили по собі спадкоємців по чоловічій лінії, то криза престолонаслідування згодом була вирішена в проміжку між 1323–1325 рр. в ході складних переговорів між угорською, польською і мазовецькою сторонами, які претендували на Руське королівство, з одного боку, та Литвою – з іншого, за участі хана Узбека (бл. 1283–1341) і згодою місцевого боярства на руський престол зійшов мазовецький княжич Болеслав, син черського князя Тройдена (Trojden) (1284/86–1341) і Марії Юрійовни (†1341), сестри князя Андрія Юрійовича та його найближчої спадкоємиці (Войтович, 2011а, с. 215). Інші претенденти – Владислав (Władysław) (1303/05–1351/52) та Болеслав (Bolesław) (1303/06–1327/29) від Польщі², сини покійного добжинсько-

¹ Стараннями одного з найавторитетніших дослідників генеалогії княжих родів Рюриковичів та Гедиміновичів Леонтія Войтовича в сучасній українській історіографії поширилася думка про те, що Андрій був старшим в роді та утримував володимирський стіл, тоді як Лев – лугський, базуючись на значно пізніших свідченнях в литовсько-руських літописах про завоюницькі походи великого князя литовського Гедиміна (Gediminas) (†1341) на Київщину ще у 1320-х рр. (див.: Войтович, 2010, с. 58). Однак, публікація Я. Тенговським унікального наразі підтвердження Юрієм-Болеславом Ходору Головачу села Заболотці (нині – в складі смт Нижанковичі) в Перемиській волості, яке, за словами самого ж князя, йому надав «вуйко мій князь Лев [Юрійович – *E. M.*]» (*avunculus meus dux Leo*) (цит. за Тенговським, 2010, с. 53), наводить на думки про автентичність трьох недатованих грамот від «князя Льва»: надання Петрові Сурмі села Боляновичі (ZDM-2, 1969, s. 45), продаж якомусь Іоанну війтівства на німецькому праві в Перемишлі (Купчинський, 2004, с. 139–145) і надання якомусь Кміту сіл Ритаровичі (нині – Верхівці) та Рогізно (ZDM-2, 1969, s. 46). Всі ці нанесені пункти належали до Перемиської волості (згодом повіту), і до того ж сам формуляр грамот не нагадує типові фальсифікати, приписувані князю Льву Даниловичу (†бл. 1301). Це змушує замислитися чи не належать вони Львові Юрійовичу, котрий міг надавати їх як удільний галицький князь за умови, що старшим в роді князем був його брат Андрій, посідач володимирського уділу.

² В польській історіографії довгий час вважалося, що Юрію Болеславу допоміг сісти на руський престол саме польський король Владислав I Локетек (Władysław Łokietek, 1260/61–1333), збройно підтримавши його і забезпечивши цим надалі приязні відносини (Prochaska, 1892, s. 6; Paszkiewicz, 1925, s. 23–24), хоч були й протилежні зауваження (Abraham, 1907, s. 193). Все ж, на нашу думку, обґрунтованішою є версія Я. Тенговського. Згідно з нею, король Вла-

го князя Земовита (Siemowit) (бл. 1265–1312) і руської княжни Анастасії Львівни (†бл. 1335), тітки Юрійовичів, а також Любарт від Литви, один з молодших синів Гедиміна і ймовірний зять Андрія Юрійовича³ не змогли досягти свого.

Про часи правління Юрія Болеслава Тройденовича в 1323/25–1340 рр. збереглося небагато оригінальних джерел, а більшість свідчень про його внутрішню політику взагалі з'явилася вже по його нагній смерті в 1340 р. з уст короля Казимира III та іноземних хроністів, які намагалися описати причину крупної польсько-русько-ординської війни 1340–41 рр., розпочатої польським монархом одразу ж після неї. Сукупний образ їхнього пояснення загибелі Юрія Болеслава складається так: він був отруєний своїми ж боярами за сприяння іноземцям та насадження католицької віри (Грушевський, 1905, с. 534–535). На додачу до цього також наводять два листи 16 червня 1327 р. папи Іоанна XXII (1249–1334) як до польського короля Владислава I з переказом чуток, що «руський князь Болеслав, правнук твій, котрий відділений обрядом, наслідуючим грецькому, від ... римської материнської церкви, ... замислюється над поверненням до єдності з цією церквою», і проханням сприяти цьому, так і до самого Тройденовича з палким закликком здійснити цей задум (VMPL, 1860, р. 299).

Невелика кількість прижиттєвих джерел не дають підстав ствердно вважати, що саме це він провадив. У релігійному житті своїх володінь князь мало що змінив. Ба більше, сходження на престол позначилося прийняттям православного обряду та зміною імені з Болеслава на Юрій, тобто на ім'я діда по матері, спорідненість з яким давала йому права на княжіння в Галицько-Волинській Русі. Цей же зв'язок він активно артикулював і на міжнародній арені⁴. А попри згадані вище чулки про повернення до Римської церкви, папа Бенедикт XII (бл. 1280–1342) у 1341 р. характеризував його лише як «народженого від правовірних батьків» (*de fidelibus procreatum parentibus*) (VMPL, 1860, р. 434), тобто католиками він називав лише його батьків, а не його самого. В релігійній же політиці він діяв у дусі своїх попередників Романовичів, намагаючись домогтися в 1330-х рр. визнання Константинопольським патріархатом митрополичого достоїнства галицького єпископа Феодора, і таким чином утвердити як стале явище митрополію Малої Русі у складі підвладних йому єпархій Галича, Перемишля, Холма, Володимира, Луцька і Турова (Скочиляс, 2011, с. 265).

дислав підтримав претензії рідних племінників, неповнолітніх Владислава і Болеслава Добжинських, над якими мав опіку та вплив, а не мазовецьких претендентів, фактично незалежних від Локетка і прихильних до його тодішнього головного ворога – Тевтонського ордену (Тенговський, 2010, с. 52).

³ Наразі існує 7 (!) версій з ким Любарт Гедимінович мав перший шлюб, який давав йому право претендувати на спадщину Романовичів. Найімовірнішою з них можна вважати одруження з донькою князя Андрія, що дало йому відносно легко закріпитися на Волині в 1340 р. Детальніше огляд всіх версій та джерел до них див.: Келембет, 2019, с. 150–165.

⁴ Наприклад, «наші предки ... король Данило або наш прапрадід Лев, чи наш найдорожчий дід Юрій» (*n[ost]ri p[ro]genitores ... rex Daniel seu Leo n[ost]e[r] atavus, aut Georgius n[ost]e[r] avus karissim[us]*) (Купчинський, 2004, с. 169–170), «з дару Божого вроджений князь і володар Русі» (*ex dono Die natus dux et d[omi]n[u]s Rus[s]i[a]e*) (Купчинський, 2004, с. 178–179), «Божою ласкою вроджений князь всієї Малої Русі» (*Dei gr[at]i[a] natus dux totius Russi[a]e Minoris*) (Купчинський, 2004, с. 185–186).

В грамотах Юрія Болеслава серед свідків згадані, інколи неодноразово, чимало місцевих вельмож (галицький єпископ Феодор (Chodor), Дмитро Дядько⁵, Юрій Лисий, Олександр Молдаєвич) та вищих сановників (судді двору Васько Кудинович і Ходько син Яромира, а також воєводи белзький Михайло Єлизарович, перемиський Грицько Коссачович, львівський Борис Кракула і луцький Ходор Отек) (Купчинський, 2004, с. 178–179, с. 185–187), на яких князь вочевидь опирався. Тож, напевно чи можна екстраполювати «свавільне» галицьке боярство зразка другої половини XII – першої половини XIII ст. на XIV ст. як консолідований чинник, що усунув неугодного князя (Pasziewicz, 1925, s. 43–45). Більш слушною є думка про розкол еліт. На думку Я. Тенговського, змову та вбивство князя організували бояри Володимирської землі, з огляду на непропорційну представленість в оточенні Юрія Болеслава галицьких бояр, а не володимирських (Тенговський, 2010, с. 50). На думку Л. Войтовича, саме галицькі бояри, на кшталт Вовчка з Дроговижа, братів Ходька, Петра і Осташка Корчаків та ін., змовилися з польським та угорським монархами для усунення князя (Войтович, 2011b, с. 36). Хай там як, брак джерел не дає можливості конкретизувати як виглядав цей розкол.

Що ж до засилля чужинців, то все, що є про це, – один документ 1339 р. про надання Барткові із Сандомира спадкового вйтивства в Сяноці та загальні описи погромів католиків після загибелі Юрія Болеслава з уст католицьких же хроністів. Унікальність цієї грамоти в тому, що, попри помітну присутність іноземців у руських містах ще із середини XIII ст., це один з небагатьох достовірних прикладів свідомого використання галицько-волинськими князями колонізаційних практик, кілька століть як поширених у середньовічній Центральній Європі. Проте, на основі згадок в ній німців, поляків, угорців та русинів непереконливою є спроба робити висновки про поліетнічність не тільки Сянока, а й тутешніх земель уже тоді (Pasziewicz, 1925, s. 255), адже згадані вони радше як потенційні юридичні категорії, котрі, попри своє звичаєве право, мусять коритися юрисдикції вйта та магдебурзького права (Купчинський, 2004, с. 190–194). З іншого ж боку, різношерстість населення в умовах колонізаційних процесів небагатьох могла здивувати в ті часи. В інших регіонах Центрально-Східної Європи можна знайти чимало прикладів заохочення заселення різної людності, на кшталт «німців, данів, слов'ян або людей будь-якого народу та будь-якого ремесла» (*Teutonicos, Danos, Sclavos uel cuiuscunque gentis et cuiuscunque artis homines*) (Quellen, 1912, S. 54). Все ж, майже всі сучасники стверджують, що мотив як убивства князя, так і погромів чужоземців був релігійно-ксенофобським (Грушевський, 1905, с. 534–535), який змовники могли вдало використати на свою користь.

В зовнішній політиці князя найкраще простежуються відносини з державою Тевтонського ордену в Пруссії. Певною мірою їх можна вважати успадкованими від своїх попередників. Наприклад, у зверненнях до Тевтонського ордену в 1325 р. і 1334 р. з бажанням дотримуватися приязних відносин так, як і його попередники Роман, Данило, Лев, Юрій і Андрій (Купчинський, 2004, с. 169–170, с. 178–179). Грамота 1327 р. взагалі ледь не дослівно продублювала звернення 1316 р. своїх

⁵ Про різночитання його прізвища див. Паршин, 2025, с. 87–89.

дядьків Андрія та Льва Юрійовичів через схожі обставини (див. Паршин, 2015, с. 5–6). Однак, важливішими для розуміння подальших подій стали відносини із західними сусідами – Польським та Угорським королівствами. Тут поляризація поглядів між польськими та українськими істориками є найбільш кристалізована: від цілковито мирного співіснування (пор. Prochaska, 1892, s. 10–13; Abraham, 1904, s. 205–221; Zakrzewski, 1922, s. 25–28; Paszkiewicz, 1925, s. 40–41) до значного числа конфліктів та загальної напруги у відносинах (пор. Грушевський, 1905, с. 131–132; Кордуба, 1940; Войтович, 2017, с. 101–102; Войтович, 2021–2022, с. 157–159; Паршин, 2018, с. 159–160). Ключові проблеми тут можна виділити дві: русько-татарські напади на Польщу та Угорщину 1332 р. (Паршин, 2018, с. 159–160), 1337 і 1340⁶ рр. та узгодженої передачі влади від Юрія Болеслава до польського короля Казимира III.

Щодо останньої, то постала вона з-під пера низки польських істориків початку XX ст., які намагалися пояснити причини та обґрунтованість нападу Казимира III на руські землі від 1340 р. Сприяло її появі публікація А. Прохаски тексту угоди 1350 р. про спадкування між угорським королем Людовиком I Анжуйським (I. Lajos; 1326–1382) та Казимиром III, в якій підтверджувалося погоджене ще за життя його батька, Карла I Роберта (Károly Róbert) (1288–1342), пожиттєве відступлення польському королю прав на Русь. В разі відсутності в нього спадкоємців по чоловічій лінії, то успадкувати Польське та Руське королівства має Людовик. Якщо такі з'являться, то Казимир і його наступники мають поступитися Руссю за викуп (Prochaska, 1892, s. 30–33). Іншим важливим елементом стало повідомлення Будаїської хроніки, що влітку 1338 р. «Лотка, князь русинів прибув до Вишеграда, з добірною групою військових людей своїх до короля Угорщини Карла, обіцяючи посилення всілякої дружби» (*Lothka, Dux Ruthenorum venit in Vysegrad, cum electo populo militum suorum, ad Regem Karolum Hungarie, promittensei omnis amicitie incrementum*) (Chronicon Budense, 1838, p. 254). І наостанок – присутність Казимира III в приблизно той же час у Вишеграді (Szczur, 2009, s. 78–79). Спроби пов'язати ці факти воєдино спричинила виведення русько-польської угоди між Юрієм Болеславом і Казимиром про успадкування, аналогічної та одночасної з реальною польсько-угорською. Одним із перших так зробив В. Абрагам, саме цим обґрунтовуючи права польського короля на руську спадщину (Abraham, 1904, s. 215). Як зазначав С. Щур, «для польської історіографії початку XX століття це було дуже важливо... Такий погляд виникав хіба лише із загального бачення вітчизняної історії. Не вміщалася в ньому безправна польська агресія на сусіда, адже це наш край віддавна був жертвою чужинських нападів.» (Szczur, 2009, s. 74–75).

⁶ Про події 1337 р. (20-денна облога Любліна татарами і русинами) оповідають лише Сьєнтокшиські аннали, які, за справедливими зауваженнями Г. Пашкевича, схильні оповідати купу реальних подій під хибною хронологією (Paszkiewicz, 1925, s. 36). Щодо зимової кампанії 1340 р., то плутанина тут виникла під впливом видання 1924 р. хроніки Йоганна Вітодуранського, в котрій вказали події крупного русько-татарського походу 1341 р. на Польське королівство під 1340 р. Співставлення інших джерел про події зими 1341 р. із описом Йоганна не залишає сумнівів про синхронність обох подій (пор. Paszkiewicz, 1925, s. 37; Келембет, 2020, с. 82–84).

Та все ж, ця гіпотеза має вкрай крихкий фундамент. По-перше, саме ім'я Lothka ніяк не схоже ні на Юрія, ні навіть на Ботька, як припускав В. Абрагам Abraham, 1904, s. 206), а за ним просто повторювали (Zakrzewski, 1922, s. 27; Paszkiewicz, 1925, s. 40–41). Більш слушна тут інтерпретація М. Кордуби імені Lothka як Włodko. З цього він виводив версію про те, що ним був старий претендент на спадщину Юрійовичів Владислав Земовитович, який пробував шукати визнання в угорській столиці (Кордуба, 1940). Однак проти конкретно такої ідентифікації є вагомий контраргумент – відсутність навіть натяку на претензії в своїй титулатурі, котра виглядала і в другій половині 1330-х рр. зокрема, і в інші роки загалом лише як «князь Добжинський і Ленчицький» (*Dux Dobriensi et Lanciensi*) (пор. CDP, 1848, р. 254–259). По-друге, сама Будаїська хроніка писалася вкінці XV ст., хоч і з автентичних джерел, але вона містить чимало унікальної інформації, як от про князя Лотку, котру не перевірити деінде, а також деякі факти з часів правління Карла Роберта свідомо прикрашалися для більшого прославлення цього монарха. С. Щур наводив декілька переконливих прикладів цього (див. Szczur, 2009, s. 72–73). Це змушує замислитися чи не було це звичайне посольство на чолі з якимсь боярином Юрія Болеслава, очільника якого хроніст для більшої статусності свого короля видав за князя?

Загалом, така версія легітимності претензій має дуже мало підстав. Втім, це не завадило Казимиру в момент смерті Юрія Болеслава 07 квітня 1340 р. (МРН-2, 1888, s. 880) першим відреагувати і виступити з невеликим числом війська на свято Пасхи, 16 квітня, в похід на один з центрів його володінь – Львів (Lwów). За оповіддю «Анналів Траски», там він захопив багату здобич, включно з коронаційними регаліями, спалив замок та вивів звідти латинських християн і поспіхом повернувся (МРН-1, 1872, s. 860). Окрім Львівського замку, археологічні дані дають підстави говорити ще і про знищення Сяноцького на Білій Горі (Kotowicz, Skowroński, 2020, р. 55–56). Цей похід загалом можна розцінювати і як звичайний грабіжницький набіг, і як спосіб силою означити свої претензії на галицько-волинську спадщину, і як засіб розчищення укріплень при повторній спробі підкорення. Про його швидкоплинність можна судити з дати й місця першої ж грамоти, виданої опісля, – 15 травня 1340 р. в Кракові (KDM, 1887, р. 37–39).

Аннали Траски згадують про ще один похід Русь, який відбувся на свято Іоанна Хрестителя (24 червня), в ході якого король ще понищив низку замків. І хоч там оповідається, що об'єднане польсько-мазовецьке військо зустрілося із «40 тисячами татар і стільки ж або й більше русинів» і розбило їх без втрат звучить фантастично (МРН-1, 1872, р. 860–861), пробіл в королівському ітінерарії між 11 червня в Кракові та 21 липня там же (Paszkiewicz, 1925, s. 54) робить можливим проведення ще одного такого рейду. Опісля чого, місцева знать з оточення Юрія Болеслава почала заходи у відповідь, а саме зверненням до свого формального верховного сюзерена – хана Золотої Орди. Так, за словами хроніста Яна з Чарнкова: «... якийсь нечестивий боярин Дядько (Datko), що утримував замок Перемишля (Przemisl), разом з Даніелем з Острова (Daniel de Ostrow)⁷, без відома іншої руської

⁷ В сучасній українській історіографії ця особа переважно трактується як князь Данило Острозький (Войтович, 2011b, с. 35).

знаті повідомили імператора татар, що король Казимир на Русь напав та зайняв її, перешкоджає виплаті данини, яку русини здавна платити татарам. У відповідь на їхнє послання імператор татар послав на Русь величезне військо з наказом спільно з русинами напасти й безжалісно спустошити Польщу.» (МРН-1, 1872, р. 621–622). З огляду на те, що польському королю була гостро потрібна воєнна підтримка, то він звернувся до Папи Римського з проханням оголосити хретовий похід проти Орди (Келембет, 2020, с. 80–81), а також, найімовірніше, саме на цей період другої половини 1340 р. припадає укладення раніше згаданої династичної угоди між Казимиром і Карлом Робертом (Szczer, 2009, 84–86), яка забезпечила реальну та регулярну військову допомогу в справі Казимирових східних завоювань.

Татарсько-руський похід відбувся вже в лютому–березні 1341 р. Та все ж, попри відсутність суттєвої зовнішньої підтримки, він зумів відбитися власними силами на своїй території. В оповіданні Яна з Чарнкова це виглядало так: «Коли вони наближалися до Вісли, король Казимир зі своїм військом перегородив їм шлях, сильно укріпився і не дав перейти річку ... Татари при поверненні намагалися взяти Люблінський замок, який тоді був побудований тільки з дерева, але його гарнізон захищався з усіх сил і змусив їх зняти облогу.» (МРН-1, 1872, р. 622). В оповіданні Йоганна Вітодуранського: «Вони [ординці], між іншим, обложили одне велике місто, краківському королю належне. Побачивши це, названий король зібрав військо і, прийшовши туди, зняв облогу зі своїми шістьма тисячами лицарів та містян [замок] мужньо захистив. Багатьом язичницьким королям й іншим людям знатного роду, які могли заплатити за себе викуп, він дозволив піти» (цит. за: Паршин, 2018, с. 65). В оповіданні Франтішка Празького: «Року Божого 1341 татари (у величезній кількості і силі) до Польщі увірвалися (й дуже її понижили. Покарати, таким чином, причина їхньої навали була ... Татари же перебуваючі повернули відплату. Звідси король Польщі Казимир, через обережність нашестя їхнього великого і у безпосередній близькості до жаху незбагненного, у королів (та князів) Угорщини і Богемії й в інших мужів достойних допомоги вимагав, стверджуючи, що сам могутності та чисельності їх опиратися не може, і через усе своє королівство проходячи не затримуючись, [рушив] до інших земель християнських.» (цит. за: Паршин, 2018, с. 189–190).

В підсумку, жодна із сторін не досягла свого: для Казимира політичні здобутки кампанії 1340 р. були втрачені, а руське боярство на чолі з Дмитром Дядьком не змогло завдати йому важкої поразки. Тож, їм довелося почати перемовини. Їхній результат відомі з папської булли 29 червня 1341 р.: «... ретельно розглянувши все вищезазначене та інші, що могли з цього впливати, і що згаданий Староста (Capitaneus) і народ дослухаються до наказів і доброї волі згаданого Короля, згаданий Король і Староста і народ взаємно уклали певні конвенції та угоди з певними послугами та підпорядкуванням згаданому королю. Серед цих конвенцій та угод вищезгаданий Король, склавши присягу, пообіцяв захищати вищезгаданого Старосту та народ в усьому та зберігати їх у їхніх обрядах, правах та звичаях.» (VMPL, 1860, р. 434). В свою чергу, про мир вказує і сам староста Дмитро Дядько у власному зверненні 1341 р. до торунських купців із сповіщенням про завершення бойових дій. От тільки там ця угода розуміється інакше: «ми усунули суперечку,

посягну з намови диявола, між королем польським Казимиром і нами, й натхнені животворним духом, подолавши спокусника роду людського, уклали союз згоди» (Купчинський, 2004, с. 199–200). Тобто, тут мова йде неначе про прикре непорозуміння, яке вдалося владнати та відновити довоєнний *status quo*. Хай навіть якщо польський король не видавав бажане за дійсне і Дмитро формально визнав його сюзеренітет над собою, то не більше, ніж формальністю це й залишалося. Зрештою, вищезгадана була була видана папою з метою послаблення для Казимира клятви дотримуватися цих домовленостей, тобто він сам був ними незадоволений.

Протягом цієї війни на галицько-волинський престол сходить найближчий серед претендентів, тесть одного з Юрійовичів, Любарт Гедимінович. Про його правління відомо навіть менше, ніж про попередника, але можна точно сказати, що його опорою стала Волинь, тоді як в Галичині він визнавав існуючу політичну ситуацію і становище Дмитра Дядька в обмін на визнання його формального володарювання. Про це визнання свідчить напис на дзвоні Святоюрської церкви у Львові: «Въ лѣт(о). 6849 [1341/1342 – *Е.М.*] сольянь быс(ть) колок(о)лъ сїи с(ва) тому Юрью при князи Дмитрій игуменомъ Свъфимьсьмъ» (цит. за: Келембет, 2020, с. 86). Про те, що цей князь Дмитрій – це Любарт, нема сумнівів, адже під обома іменами він згадується в грамоті візантійського імператора Іоанна VI Кантакузина (Ἰωάννης ΣΤ' Καντακουζηνός; 1295–1383) як король володимирський⁸ Деметрій-Лумпорт (ῥής Βολοδιμίρῳ ... Δημήτριῳ Λούμपोर्टε) (АРС, 1860, р. 265).

Не маючи змоги швидко змінити ситуацію, а також отримавши всередині 1340-х рр. чергове загострення ситуації з чеським королем Яном I Люксембурзьким (1296–1346) щодо невирішеності чийї короні, чеській чи польській, належать князівства сілезьких П'ястів, руська справа була відкладена на неозначений час. І як тільки цей конфлікт був погашений в 1348 р. і весною 1349 р. померла перша дружина Дмитра-Любарта, шлюб з якою обґрунтовував його права на спадщину Романовичів, Казимир зміг цією ситуацією оперативно скористатися (Келембет, 2019, с. 167). Уже восени 1349 р. він починає масштабний похід на Русь, вибивши тамтешнього князя, за словами Краківської кафедральної хроніки, зі всієї Галицької землі та більшої частини Володимирської. Втримати він зміг лише Луцьк з волостю довкола нього (МРН-1, 1872, р. 629). Хоча в ході кампанії 1350–1351 рр. за допомогою братів та племінників серед решти литовських князів Любарт зміг повернути Володимир, Холм і Белз, від тоді Галичину все ж надійно утримуватиме за собою Казимир аж до своєї смерті в 1370 р.

Попри загальне розуміння експансії як військово-політичного розширення, це поняття має в собі чимало інших аспектів. І хоч у цьому випадку не обійтися без огляду воєнних дій, адже війна за галицько-волинську спадщину тривала

⁸ Не зважаючи на усталений стереотип розуміння Галицько-Волинського князівства, в якому Галицька земля стояла вище за Володимирську, дійсно актуальний для XIII ст., в XIV ст. є більші підстави стверджувати зворотнє. Королем/князем всієї Русі та удільним князем володимирським себе титулювали Юрій Львович та Андрій Юрійович, а Юрій Болеслав, попри опору на галицьких бояр, все одно княжив у дядьковій столиці – Володимирі. Таким чином, можна припускати, що в той час саме цей город виконував роль *de facto* великокняжого столу для обох земель, навіть за правління Дмитра-Любарта.

ще 3–4 десятиліття, все ж зосередимося на тому як Казимир III реалізовував її в менш помітних проявах, на кшталт торгівлі та освоєння земель. Перш за все, варто зробити огляд яке бачення було в самого короля на нові підвладні терени. Якщо Юрій II Тройденевич позиціонував свою владу як кровного родича згаслої династії, і навіть робив обережні кроки перейняти їхній королівський титул, наприклад, «князь і дідич королівства Русі» (*dux et heres Regni Russi[a]e*) (Купчинський, 2004, с. 190–193), то Казимир цією додатковою короною нехтує. Траплялися випадки, коли він це акцентував⁹, але вони дуже рідкісні. Найпоширеніший його титул з «руською часткою» – це «король польський, а також землі краківської, сандомирської, сєрадзької, ленчицької, куявської, поморської та руської пан і дідич» (*rex Polonie necnon terrarum Cracovie, Sandomirie, Siradie, Lancicie, Cuiavie, Pomoranie Russieque dominus et heres*) (цит. за Paszkiewicz, 1925, s. 149). Іншим показовим прикладом як Казимир бачив суб'єктність підвладних йому нових земель стала історія з руською канцелярією. Її існування тривало неповний 1356-ий рік, і було вмотивоване недієздатністю королівської канцелярії через похилий вік тодішнього канцлера. Як тільки руський канцлер Ян Сухивільк став краківським, то потреба її утримувати відпала (Новаковський, 2010, с. 15–16). Як слушно зазначав Освальд Бальцер (Oswald Balzer), Казимир розглядав силою набуту ним руську спадщину як удільну землю Юрія Тройденевича, за походженням мазовецького П'яста¹⁰ (Balzer, 1897, s. 142). Це помітно і по переліку земель у вищезгаданій титулатурі, який відповідає порядковості включення королями Владиславом I і Казимиром III у склад Корони Польської удільних князівств інших П'ястів.

Одним з ключових питань, які забезпечували втримання цього регіону, була лояльність боярства. Наскільки можна судити зі збережених джерел, Казимир схилявся до визнання тих майнових порядків, які існували тут раніше. І навіть невелика кількість підтвердних чи дарчих грамот не показник, адже досі більшу силу підтвердження майна чи шляхетства мали усні підтвердження свідків. Є приклад 1352 р., коли для визначення меж пана Кузьми Сурмича в Радохінському лісі, королівський генеральний руський староста Отто Пілецький виїхав із «землянами руськими і ласькими обопільно Перемиської волості і старцями»¹¹ (*zemliany ruskiemi y laczkiem obapolnemi Przemyskiey wolosty y starczy*) (Купчинський, 1997, с. 342). Або коли в тому ж році була суперечка при розмежуванні сіл Гнатковичів перемиського єпископа Кирила Волошина і Оріхівців дідича Осташка Потрутовича, то обидві сторони виставляли як свідків «старцѣ добрыи люди» (Купчинський, 1997, с. 343).

⁹ «Король Польщі, а також Русі» (*rex Polonie ac Russie*) (ZDM-2, 1969, s. 111) в латинському варіанті, або ж «король Казимир землі Ляської та Малоруської» (*κράλην Καζίμησον τῆς γῆς τῆς Λαχίας καὶ τῆς Μικρᾶς Ρωσίας*) (APC, 1860, p. 577) в грецькому.

¹⁰ Можливо в цьому й полягала така гострота реакції оточення Юрія II на дії Казимира III весною-влітку 1340 р. З їхньої точки зору Тройденевич правив як представник Романовичів «по кужелю», а тому претензії польського короля на «п'ястівський уділ» могли виглядати для них хіба як нахабство.

¹¹ Старці як соціальна верства рідко згадуються в джерелах княжої доби. Детальніше про них див.: Мателешко, 2007, с. 6–9.

Проте, король прагнув створити тут наближене до себе оточення вельмож. Таких фігур серед русинів можна знайти поміж свідків тодішніх грамот – Ходько Бибельський (AGZ-1, 1872, s. 6; KDM, 1887, s. 146; AGZ-4, 1880, s. 5), Гліб Дворскович (AGZ-1, 1872, s. 6; KDM, 1887, s. 146), Ходько Лоевич (AGZ-3, 1878, s. 13), Друзд, Дмитро та Івашко Кадольфовичі (AGZ-4, 1880, s. 5), Ходько Матутейович (KDM, 1887, s. 137) і т.д.¹². Ще одним методом впливу на бояр можна вважати як підтвердження їхніх володінь від руських князів, так і власні надання від Казимира. І якщо в королівських даровизнах очікувано побачити прописані воєнні обов'язки, то в підтвердженнях вони вже з'являються як нове доповнення. За своїм виглядом вони всі схожі, адже підтверджується все, чим вони володіли з княжих часів, але вкінці практично завжди зустрічається формулювання на кшталт: «За що ... зобов'язані служити нам і нашим наступникам у кожному загальному поході з одним списом на доброму коні та шістьма лучниками (*cum una hasta in bono equo et sex sagittar(iis)*)» (ZDM-2, 1969, s. 109). Різнилося як і скількох дідичі повинні були виставити у похід, але суть лишалася незмінною – серед бояр поширювалося службове землеволодіння і зростав рівень феодалізації відносин між ними і монархом. Привілейований клас землевласників, який витворився в Галицькій Русі внаслідок подальшої королівської політики надань протягом другої половини XIV – першої половини XV ст., не був соціально однорідним, а творив своєрідну мозаїку осіб, родин та окремих груп, які різнилися статусом, обсягом привілеїв, етнічним походженням та часто специфічним саме для цих груп колом обов'язків і повинностей (Зазуляк, 2006, с. 187).

Чималу зацікавленість Казимир III проявляв до розвитку міст як осередків торгівлі. Певну увагу він приділяв Сяноку, коли в 1366 р. надав йому магдебурзьке право (хоч текст грамоти складений так, наче первинної локації 1339 р. не було) (AGZ-2, 1872, s. 34–35), а також коли в 1368 р. дозволив проводити щорічний тижневий ярмарок від п'ятниці перед Зеленими святами зі звільненням від мит в'їжджаючих туди купців (AGZ-2, 1872, s. 39–40). Та все ж, найбільший інтерес король проявляв до Львова, особливо до його неруських громад. Надання місту магдебурзького права, поширеного на всіх міщан, в 1356 р. дозволило львівським німцям зайняти головуючу роль у внутрішньому житті міста (AGZ-2, 1872, s. 14–17). А заохочені Казимиром III міграції євреїв до Польського королівства, куди ті тікали з європейських країн, охоплених погромами часів «чорної смерті» середини XIV ст., збільшило їхню чисельність і у Львові. При чому настільки, що король видав для них в 1367 р. окремий статут, котрий мав урегульовувати потенційні конфлікти між ними та його християнськими підданими на ґрунті лихварства, ксенофобії та протиріч звичаєвого права різних груп (Карпаль, 2000, с. 381–383). Їхні діаспорні зв'язки із співвітчизниками з довколишніх країн мали забезпечити активність міжнародної торгівлі, а зайняття Галицької Русі ще й пролило світло і на плани короля взяття під контроль торгових шляхів в регіоні.

¹² Характерна риса: серед руських шляхтичів, що чий імена й прізвища фігурують в грамотах Казимира, нема жодного з раніше переліченого оточення Юрія-Болеслава. Це свідчить лише про те, що король свідомо формував тутешні еліти заново, тобто маємо ще один аргумент про відсутність будь-якої угоди між руським і польським монархами про успадкування.

Для цього періоду найпривабливішою для тодішніх східноєвропейських правителів на північ від Карпат була торгівля з купецтвом м. Торунь, котрий був воротами до торгової мережі Ганзи та балтійського ринку. Особливий інтерес ще серед руських володарів в цьому відкрито проявляв Андрій Юрійович, а також бажання Юрія II Тройденовича підтримувати приязні відносини з Орденom можна частково пояснити і цим. Навіть, за врядування Дмитра Дядька, він одразу ж в 1341 р. повідомив торунців про замирення з Казимиром III і закликав їх приїжджати до Львова як за попередніх князів та гарантував їм права й безпеку перебування (Купчинський, 2004, с. 199–200). Зі збережених документів середини XIV ст. зі списками мит стає зрозуміло як пролягали торгові маршрути з Торуня на Русь. Загалом, йшло 2 дороги: одна – через незалежну тоді Мазовію, підвладний польському королю Люблін до Холма, Городла і Володимира, інша – через Мазовію і підвладний королю Сандомир на Крешів, Любачів, Городок і Львів (HUB, 1882–1886, р. 312–313), звідки через Поділля та володіння Золотої Орди далі простягалися шляхи до чорноморських портів (*Via Tatarica*) (див. Хромов, 2019, с. 66), а згодом – через Молдовію (*Via Valahica*). Ця ситуація стала змінюватися за активного втручання Казимира III. Він не тільки намагався створювати сприятливі умови ганзейським купцям на власне польських землях, але й в ході боротьби за Русь в 1349 р. всіляко старався їх заохотити надалі їздити в контрольований ним певний час Володимир (HUB, 1882–1886, р. 77), тобто далі користуватися тутешньою торговою мережею. А з 1350-х рр. він взагалі організував ще один шлях з Торуня суто своїми володіннями: через Бресць Куявський, Ленчицу, Радом і Сандомир до контрольованих ним руських Ярослава, Перемишля і Львова (HUB, 1882–1886, р. 313–314).

І, врешті-решт, найбільш показовим і найменш оціненим істориками проявом експансивності стала активна колонізаційна політика в захопленій Галицькій Русі. Екстенсивне освоєння територій тут почалося всього через кілька років по закріпленню, і зосереджувалося в основному вздовж західного приграниччя Русі. Як і в інших тогочасних країнах, локація поселення часто відбувалася на необжитих територіях, а інколи це деталізувалося. Так, в 1361 р. Казимир дозволив братам Петру і Павлу Балям закласти села на місці пусток (*deserta*) Збоїська (*Boyscza*), Вислок (*Wysloczke*, нині – Вислок Великий) і Радошиці (*Radoczicze*), а в 1366 р. надав Фальку з Коросна ліс Близне (*silvam nostram dictam Blyzne*) для закладення там однойменного села. Якщо по мірі поширення магдебурзького права в більшій частині українських земель XIV–XVII ст. цю систему устрою поселення можна умовно називати німецькою, то в цьому випадку більшість як локаторів, так і колоністів якраз є німцями: в 1352 р. Дітмару, бюргеру із Сянока (*Dythmaro civi de Sanok*), дозволяють закласти с. Рівне (*Rowne*) (AGZ-4, 1880, s. 1); в 1366 р. Йоганну з Гензеліна (*Iohanni de Henselino*) закласти «місто Гогштадт, або польською Високе Місто» (*civitatem ... Hohstath, sed in Polonico Wyssokiemesto*; нині – Яслиська) (AGZ-4, 1880, s. 11), а наступного року в нього викупляє це місто Ганко Вейс, війт м. Дембовець (*Hanconi dicto Weys ... advocato in Dambowdydzal*) (AGZ-4, 1880, s. 13) і т.д. Загалом, маємо біля 12 збережених надань на 4 міста (Ряшів, Львів, Сянок, Яслиська) і 8 сіл, а також 2 *post factum* підтвердження (Коросно і Ланцут).

На жаль, даних з Русі недостатньо для якихось висновків, адже помітно те, що тут була лише периферія більшого процесу. Дослідження Ф. Сікори комплексу поселень довкола м. Ропчице демонструє, що Казимир здійснював осадництво за певною моделлю: створювалася низка нових сіл на німецькому праві шляхом заснування їх на місцях лісів та пусток, згодом засновувалося місто-осередок. Таким чином, це призводило до появи самодостатньої інфраструктури та місцевого ринку для розвитку міста та сіл (Sikora, 1996, s. 95). Тож, нами було вирішено спробувати накласти на карту майже всі відомі до пів сотні локацій нових міст та сіл в Малопольщі та Галицькій Русі протягом його правління в 1333–1370 рр. (KDM, 1887; AGZ-2, 1872; AGZ-4, 1880; ZDM-1, 1962, ZDM-2, 1969), і отримані результати дещо вражають (див. рис. 1).

Рис. 1. Мапа виконана на основі фрагменту карти «Polska za panowania Kazimierza Wielkiego (1333–1370)». Умовні позначення: точки – локовані села, квадрати – локовані міста. Цифрами позначені: 1 – Новий Сонч/Nowy Sącz (1340), 2 – Новий Тарг/Nowy Targ (1346), 3 – Пільзно/Pilzno (1354), 4 – Ряшів (1354), 5 – Львів (1356), 6 – Дембіца/Dębica (1358), 7 – Беч/Biecz (повторно 1363), 8 – Сянок (повторно 1366), 9 – Ясло/Jasło (1366), 10 – Лянцорона/Lanckorona (1366), 11 – Коросоно (до 1367), 12 – Ланцут/Lańcut (до 1367)

На перший погляд може здатися, що це безладдя хаотично локованих сіл. Однак, якщо на них накласти міста, то ситуація одразу починає ставати все більш впорядкованою. Помітно, що міста зводять або вже на готовій інфраструктурі, або створюють навкруги мережу сіл як до, так і після створення міста. Таким чином, утворюється самодостатня система, здатна власними силами в подальшому освоювати довколишню територію. Більш того, загальний розвиток і скорочення відстані між поселеннями ще й сприяє покращенню логістики та торгівлі. Вже на цій мапі можна уявно поєднати новолоковані міста та вийде 2 майбутніх крупних траси

XV–XVI ст.: Краків – Бохня – Тарнів – Пільзно – Дембіца – Ропчице – Ряшів – Ланцут – Ярослав – Перемишль – Львів і Новий Сонч – Беч – Ясло – Коросно – Сянок.

Варто відмітити, що на мапі не були позначені переведення сіл та міст із польського права на магдебурзьке, там присутні лише нові локації. Це не може не змусити поставити питання чому такий форсований темп освоєння територій східної Малопольщі та малопольсько-галицького пограниччя почався лише із середини 1340-х рр. Єдине пояснення, яке спадає на думку, – це вплив війни 1340–1341 рр. Там, на Сході, побачили нові можливості. Якщо досі Корона Польська була затиснута з усіх сторін ворогами і була приречена вести безперспективні війни за Помор'я і Сілезію, то тепер з'являлася нагода вийти із цього замкнутого кола за рахунок освоєння нових земель та доступу до нових ресурсів, набутих новими торговельними спроможностями. Як тільки Казимир зміг захопити та міцно утримувати галицькі землі, він почав наводити всі вищеописані зв'язки, котрі, вочевидь, і є причиною, що дозволила потім відносно легко відбити ці терени в 1387 р., після його смерті та короткого угорського врядування, і надалі продовжувати освоювати все східніші та східніші руські землі, міцніше їх поєднуючи з Польською державою.

Отже, експансія польського короля Казимира III на галицько-волинські землі після 1340 р. перевищувала рамки суто воєнно-політичного розширення, охоплюючи менш помітні, але такі стратегічно важливі аспекти, як торгівля, освоєння земель і колонізація. Помітним недоліком старої історіографії в розгляді цього питання є те, що на неї надто сильно впливав пошук у минулому легітимності прав власних націй на певні території у своєму сьогоденні, а критична недовірча джерел з історії XIV ст. давала простір широкій варіативності версій. Тому, переважаюче зосередження на воєнно-політичних аспектах експансії навряд чи можна було тоді оминати. Та ж концентрація часто призводила до затягування у вир цієї дискусії, окрім самого Казимира III, ще і Юрія Болеслава Тройденівича, водночас мазовецько-польського княжича і руського князя. Для польських істориків він виступав провідником і обґрунтуванням експансії польських королів на Схід, для українських же – тим, хто завчасно розпізнав цю загрозу, але був своєчасно усунутий. Однак, як показує це дослідження, його правління мало ледь відчутний вплив на всі подальші події, окрім хіба приводу і перебігу війни в 1340–1341 рр.

Попри те, що захоплена ним в 1349 р. Галичина перебувала в невизначеному юридичному статусі, завойовник провадив тут цілком виважену та прагматичну політику. Це помітно по взаємодії як короля, так і його урядників-старост з місцевою знаттю, яких не тільки не усували масово зі своїх маєтностей, але й підтверджували їх, підкреслюючи цим хоч якусь легітимність з руськими князями і, водночас, нав'язуючи їм вигідні для себе нові умови відносин з монархом. Питання торгівлі вже ясніше проявило його інтереси в завоюванні Русі, особливо в його спробах перейняти контроль над налагодженими раніше міжнародними балтійсько-чорноморськими торговельними шляхами. Колонізаційна політика, при розгляді ширшого контексту осадництва в Польщі за правління Казимира III, дає можливість зробити висновок, що Галицьку Русь розглядали як своєрідне природ-

не продовження Малопольщі. Саме тому, при вивченні подібних середньовічних експансій недостатньо просто аналізувати воєнно-політичні дії. Опрацювання менш видимих, але в довготривалій перспективі вагомих процесів здатне надати об'єктивнішу картину конфліктних сторінок минулого, менш залежну від етичних схвалень чи осуджень дослідників.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

Войтович, Л. (2010). Польща, Мазовія, Литва та Угорщина у боротьбі за спадщину Романовичів. *Проблеми слов'янознавства*, 59, 52–66.

Войтович, Л. (2011a). Князь Юрій-Болеслав Тройденевич: ескіз портрета. *Княжа доба: історія і культура*, 5, 209–220.

Войтович, Л. (2011b). Польський король Казимир III і боротьба за спадщину Романовичів. *Вісник Львівського університету. Серія історична*, 46, 17–41.

Войтович, Л. (2017). Казимирівська легенда: подолання стереотипів. *Дрогобицький краєзнавчий збірник*, 19–20, 95–117.

Войтович, Л. (2021–2022). Ще раз про «Казимішовську легенду». *Княжа доба: історія і культура*, 15, 147–171.

Грушевський, М. (1905). *Історія України-Руси*, 3. Львів.

Зазуляк, Ю. (2006). Навколо полеміки про феодалізм в Галичині XIV–XV ст. *Ruthenica*, 5, 170–187.

Капраль, М. (упоряд.). (2000). *Привілеї національних громад міста Львова (XIV–XVIII ст.)*. Львів.

Келембет, С. (2019). Любарт-Дмитро Гедимінович: Перший шлюб та династичні права на Галицько-Волинське князівство. *Ruthenica*, 15, 141–167.

Келембет, С. (2020). Фінал «Королівства Русі»: боротьба за галицько-волинські землі в 1340–1351 рр. *Ruthenica*, 16, 75–111.

Кордуба, М. (1940, 26 червня). Болеслав-Юрій II. Останній самостійний володар Галицько-Волинської держави. *Краківські вісті*. <https://zbruc.eu/node/37822>

Купчинський, О. (1997). Забуті та невідомі староукраїнські грамоти XIV – першої половини XV ст. *Записки Наукового товариства ім. Шевченка*, 223, 333–359.

Купчинський О. (2004). *Акти та документи Галицько-Волинського князівства XIII – першої половини XIV ст. Дослідження. Тексти*. Львів: Простір-М.

Макаренко, Е. (2024). Благо чи лихо? Погляди польської та української історіографії «довгого» XIX століття на колонізацію Галицької Русі XIV–XVI століть. В М. Литвин (гол. ред.), *Українські маркери історії Польщі: від початків формування до Великої війни*. Суми: Університетська книга, 84–98.

Мателешко, Ю. (2007). «Старці градські» та «старійшини города» як категорії осіб з різним владним статусом у Київській Русі X століття, *Грані*, 5, 6–9.

Новаковський, Т. (2010). Руська канцелярія короля Казимира III. *Записки Наукового товариства ім. Шевченка*, 260(1), 7–16.

Паршин, І. (2015). Вектори політики князя Юрія-Болеслава Тройденевича до року 1333: між набутих та «успадкованих». *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки*, 5 (306), 4–10.

Паршин, І. (2018). *Дипломатія Галицько-Волинської держави: європейські наративи джерела XIII–XV століть*. Львів.

Паршин, І. (2025). Боярин Дмитро Дядько в історичних джерелах і сучасній історіографії. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*, 41, 86–96. <https://doi.org/10.33402/ukr.2025-41-86-97>

Скоцилас, І. (2011). Галицька митрополія XIV – першої половини XVI століть: особливості еkleзіального, правого і суспільного статусів, *Княжа доба: історія і культура*, 4, 246–279.

Тенговський, Я. (2010). Обставини вступу князя Болеслава-Юрія Тройденівича на галицько-волинський престіл (Невідомі руські документи з XIV століття). *Записки Наукового товариства ім. Шевченка*, 260(1). 45–56.

Хромов, К. (2019). Блукаючи шляхами Via Tatarica (проблеми визначення торгових шляхів джучидської доби на теренах сучасної України). *Український нумізматичний щоденник*, 3, 53–66. <https://doi.org/10.31470/2616-6275-2019-3-53-66>

Abraham, W. (1904). *Powstanie organizacyj Kościoła łacińskiego na Rusi*. Lwów.

AGZ-1: Liske, X. (ed.). (1868). *Akta grodzkie i ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej z archiwum tak zwanego bernardyńskiego we Lwowie*, 1, Lwów.

AGZ-2: Liske, X. (ed.). (1872). *Akta grodzkie i ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej z archiwum tak zwanego bernardyńskiego we Lwowie*, 3, Lwów.

AGZ-3: Liske, X. (ed.). (1878). *Akta grodzkie i ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej z archiwum tak zwanego bernardyńskiego we Lwowie*, 7, Lwów.

AGZ-4: Liske, X. (ed.). (1880). *Akta grodzkie i ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej z archiwum tak zwanego bernardyńskiego we Lwowie*, 8, Lwów.

APC: Miklosich, F., Müller, I. (eds.). (1860). *Acta patriarchatus Constantinopolitani*, 1, Vindobona.

Balzer, O. (1897). *O następstwie tronu w Polsce: studia historyczno-prawne*, 1, Kraków.

CDP: Ryszczewski, L., Muczkowski, A. (eds.). (1848). *Codex diplomaticus Poloniae*, 2, Varsavia.

Chronicon Budense: Podhradczky, I. (eds.). (1838). *Chronicon Budense*, Buda.

HUB: Höhlbaum, K. (ed.). (1882–1886). *Hansisches Urkundenbuch*, 3, Halle.

KDM: Piekosiński, F. (ed.). (1887). *Kodeks dyplomatyczny Małopolski*, 3, Kraków.

Kotowicz, P., Skowroński, P. (2020). New rulers, new rules? Changes in military equipment during the 13th and 14th centuries in the area of Sanok, *Fasciculi Archaeologiae Historicae*, 33, 49–69, <https://doi.org/10.23858/FAH33.2020.004>

MPH-1: Bielowski, A. (ed.). (1872). *Monumenta Poloniae Historica*, 2, Lwów.

MPH-2: Liske, X., Kętrzyński, W. (ed.). (1888). *Monumenta Poloniae Historica*, 5, Lwów.

Paszkiewicz, H. (1925). *Polityka ruska Kazimierza Wielkiego*. Warszawa.

Prochaska, A. (1892). W sprawie zajęcia Rusi przez Kazimierza Wielkiego. *Kwartalnik Historyczny*, 6, 1–33.

Quellen: Kötzschke, R. (ed.). (1912). *Quellen zur Geschichte der Ostdeutschen Kolonisation im 12. bis 14. Jahrhundert*, Leipzig, Berlin.

Sikora, F. (1996). Ropczycki zespół osadniczy w średniowieczu. Z badań nad kazimierzowskim modelem osadniczo-urbanizacyjnym, *Teki Krakowskie*, 3, 73–96.

Szczur, S. (2009). W sprawie sukcesji andegawieńskiej w Polsce. *Roczniki Historyczne*, 75, 61–104.

VMPL: Theiner, A. (ed.). (1860). *Vetera monumenta Poloniae et Lithuaniae gentiumque finitimarum historiam illustrantia maximam partem nondum, edita ex tabulariss vaticanis deprompta collecta ac serie chronologica disposita*, 1, Roma.

Wöller, B. (2012). Misja «Cywilizacyjna» Czy «Okupacyjna»? Aneksja Rusi Czerwonej w czasach Kazimierza III w kolonialistycznym dyskursie Polskich i Rusińskich historyków w habsburskiej Galicji. *Historyka Studia Metodologiczna*, 42, 133–145.

Zakrzewski, S. (1922). *Wpływ sprawy ruskiej na państwo Polskie w XIV w.* Zamość: Zygmunt Pomarański i Spółka.

ZDM-1: Kuraś, S. (ed.). (1962). *Zbiór dokumentów małopolskich*, 1, Wrocław.

ZDM-2: Kuraś, S., Sułkowska-Kuraś, I. (eds.). (1969). *Zbiór dokumentów małopolskich*, 4, Wrocław.

REFERENCES

Voitovych, L. (2010). Polshcha, Mazoviia, Lytva ta Uhorschchyna u borotbi za spadshchynu Romanovychiv. *Problemy slovianoznavstva*, 59, 52–66. (In Ukrainian).

- Voitovych, L. (2011a). Kniaz Yurii-Boleslav Troidenovych: eskiz portreta. *Kniazha doba: istoriia i kultura*, 5, 209–220. (In Ukrainian).
- Voitovych, L. (2011b). Polskyi korol Kazymyr III i borotba za spadshchynu Romanovychiv. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Serii istorychna*, 46, 17–41. (In Ukrainian).
- Voitovych, L. (2017). Kazymyryvska lehenda: podolannia stereotypiv. *Drohobyskyi kraieznavchyi zbirnyk*, 19–20, 95–117. (In Ukrainian).
- Voitovych, L. (2021–2022). Shche raz pro «Kazimiezhovsku lehendu». *Kniazha doba: istoriia i kultura*, 15, 147–171. (In Ukrainian).
- Hrushevskiy, M. (1905). *Istoriia Ukrainy-Rusy*, 3. Lviv. (In Ukrainian).
- Zazuliak, Yu. (2006). Navkolo polemiky pro feodalizm v Halychyni XIV–XV st. *Ruthenica*, 5, 170–187. (in Ukrainian).
- Kapral, M. (comp.). (2000). Pryvilei natsionalnykh hromad mista Lvova (XIV–XVIII st.). Lviv. (In Ukrainian and Latin).
- Kupchynskiy, O. (1997). Zabuti ta nevidomi staroukrainski hramoty XIV – pershoi polovyny XV st. *Zapysky Naukovoho tovarystva im. Shevchenka*, 223, 333–359. (In Ukrainian).
- Kupchynskiy O. (2004). *Akty ta dokumenty Halytsko-Volynskoho kniazivstva XIII – pershoi polovyny XIV st. Doslidzhennia. Teksty*. Lviv: Prostir-M. (In Ukrainian and Latin).
- Kelembet, S. (2019). Liubart-Dmytro Hedyminovych: Pershyi shliub ta dynastychni prava na Halytsko-Volynske kniazivstvo. *Ruthenica*, 15, 141–167. (In Ukrainian).
- Kelembet, S. (2020). Final «Korolivstva Rusi»: borotba za halytsko-volynski zemli v 1340–1351 rr. *Ruthenica*, 16, 75–111. (In Ukrainian).
- Korduba, M. (1940, 26 chervnia). Boleslav-Yurii II. Ostannii samostiinyi volodar Halytsko-Volynskoi derzhavy. *Krakovski visti*. <https://zbruc.eu/node/37822> (In Ukrainian).
- Makarenko, E. (2024). Blaho chy lykho? Pohliady polskoi ta ukrainskoi istoriohrafii «dovhoho» XIX stolittia na kolonizatsiiu Halytskoi Rusi XIV–XVI stolit. V M. Lytvyn (hol. red.), *Ukrainski markery istorii Polshchi: vid pochatkiv formuvannia do Velykoi viiny*. Sumy: Universytetska knyha, 84–98. (In Ukrainian).
- Mateleshko, Yu. (2007). «Startsi hradski» ta «stariishyny horoda» yak katehorii osib z riznym vladnym statusom u Kyivskii Rusi X stolittia, *Hrani*, 5, 6–9. (in Ukrainian).
- Nowakowski, T. (2010). Ruska kantseliaria korolia Kazymyra III. *Zapysky Naukovoho tovarystva im. Shevchenka*, 260(1), 7–16. (In Ukrainian).
- Parshyn, I. (2015). Vektory polityky kniazia Yurii-Boleslava Troidenovycha do roku 1333: mizh nabutym ta «uspadkovanyim». *Naukovi visnyk Skhidnoevropeiskoho natsionalnoho universytetu imeni Lesi Ukrainky*, 5 (306), 4–10. (In Ukrainian).
- Parshyn, I. (2018). *Dyplomatiia Halytsko-Volynskoi derzhavy: yevropeiski naratyvni dzherela XIII–XV stolit*. Lviv. (In Ukrainian).
- Khromov, K. (2019). Blukaiuchy shliakhmy Via Tatarica (problemy vyznachennia torhovykh shliakhiv dzhuchydskei doby na terenakh suchasnoi Ukrainy). *Ukrainskyi numizmatychnyi shchodennyk*, 3, 53–66. <https://doi.org/10.31470/2616-6275-2019-3-53-66> (in Ukrainian).
- Abraham, W. (1904). *Powstanie organizacyj Kościoła łacińskiego na Rusi*. Lwów. (in Polish).
- AGZ-1:** Liske, X. (ed.). (1868). *Akta grodzkie i ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej z archiwum tak zwanego bernardyńskiego we Lwowie*, 1, Lwów. (in Latin and Polish).
- AGZ-2:** Liske, X. (ed.). (1872). *Akta grodzkie i ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej z archiwum tak zwanego bernardyńskiego we Lwowie*, 3, Lwów. (in Latin and Polish).
- AGZ-3:** Liske, X. (ed.). (1878). *Akta grodzkie i ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej z archiwum tak zwanego bernardyńskiego we Lwowie*, 7, Lwów. (in Latin and Polish).
- AGZ-4:** Liske, X. (ed.). (1880). *Akta grodzkie i ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej z archiwum tak zwanego bernardyńskiego we Lwowie*, 8, Lwów. (in Latin and Polish).
- APC:** Miklosich, F., Müller, I. (eds.). (1860). *Acta patriarchatus Constantinopolitani*, 1, Vindobona. (in Greek and Latin).
- Balzer, O. (1897). *O następstwie tronu w Polsce: studia historyczno-prawne*, 1, Kraków. (in Polish).

- CDP:** Ryszczewski, L., Muczkowski, A. (eds.) (1848). *Codex diplomaticus Poloniae*, 2, Varsavia. (in Latin).
- Chronicon Budense:** Podhradczky, I. (ed.). (1838). *Chronicon Budense*, Buda. (in Latin).
- HUB:** Höhlbaum, K. (ed.) (1882–1886). *Hansisches Urkundenbuch*, 3, Halle. (in Latin and German).
- KDM:** Piekosiński, F. (ed.). (1887). *Kodeks dyplomatyczny Małopolski*, 3, Kraków. (in Latin).
- Kotowicz, P., Skowroński, P. (2020). New rulers, new rules? Changes in military equipment during the 13th and 14th centuries in the area of Sanok, *Fasciculi Archaeologiae Historicae*, 33, 49–69, <https://doi.org/10.23858/FAH33.2020.004> (in English).
- MPH-1:** Bielowski, A. (ed.). (1872). *Monumenta Poloniae Historica*, 2, Lwów. (in Latin and Polish).
- MPH-2:** Liske, X., Kętrzyński, W. (eds.). (1888). *Monumenta Poloniae Historica*, 5, Lwów. (in Latin and Polish).
- Paszkiewicz, H. (1925). *Polityka ruska Kazimierza Wielkiego*. Warszawa. (in Polish).
- Prochaska, A. (1892). W sprawie zajęcia Rusi przez Kazimierza Wielkiego. *Kwartalnik Historyczny*, 6, 1–33. (in Polish).
- Quellen:** Kötzschke, R. (ed.). (1912). *Quellen zur Geschichte der Ostdeutschen Kolonisation im 12. bis 14. Jahrhundert*, Leipzig, Berlin. (in Latin and German).
- Sikora, F. (1996). Ropczycki zespół osadniczy w średniowieczu. Z badań nad kazimierzowskim modelem osadniczo-urbanizacyjnym, *Teki Krakowskie*, 3, 73–96. (in Polish).
- Szczur, S. (2009). W sprawie sukcesji andegawieńskiej w Polsce. *Roczniki Historyczne*, 75, 61–104. (in Polish).
- VMPL:** Theiner, A. (ed.). (1860). *Vetera monumenta Poloniae et Lithuaniae gentiumque finitimarum historiam illustrantia maximam partem nondum, edita ex tabulariss vaticanis deprompta collecta ac serie chronologica disposita*, 1, Roma. (in Latin).
- Wöller, B. (2012). Misja «Cywilizacyjna» Czy «Okupacyjna»? Aneksja Rusi Czerwonej w czasach Kazimierza III w kolonialistycznym dyskursie Polskich i Rusińskich historyków w habsburskiej Galicji. *Historyka Studia Metodologiczna*, 42, 133–145 (in Polish).
- Zakrzewski, S. (1922). *Wpływ sprawy ruskiej na państwo Polskie w XIV w.* Zamość: Zygmunt Pomarański i Spółka. (in Polish).
- ZDM-1:** Kuraś, S. (ed.). (1962). *Zbiór dokumentów małopolskich*, 1, Wrocław. (in Latin and Polish).
- ZDM-2:** Kuraś, S., Sułkowska-Kuraś, I. (eds.). (1969). *Zbiór dokumentów małopolskich*, 4, Wrocław. (in Latin and Polish).

Eduard MAKARENKO

Junior Research Fellow

Center for the Study of Ukrainian-Polish Relations

I. Krypiakievych Institute of Ukrainian Studies of NAS of Ukraine

ORCID: <https://orcid.org/0009-0000-7529-6166>

e-mail: maedvo9299@gmail.com

SPECIFICS OF THE EXPANSION OF POLISH KING CASIMIR III TOWARDS RUTHENIAN LANDS: AN ATTEMPT TO RECONSTRUCT ITS CAUSES AND COURSE

The article raises the issue of the peculiarities of Polish King Casimir III's participation in the struggle for the Galician-Volhynian inheritance. Its general perception in Polish and Ukrainian historiography with the specifics of the era of their formation is considered. Since the question of Casimir III's motives and participation was traditionally closely linked to

the reign and death of the last independent Galician-Volhynian prince, Yuri II Boleslaw Troidenovich, there were studied in detail the nuances of his religious policy, relations with the Galician and Volhynian boyar elites, the internal situation in the state, and external relations with neighbors. The author analyzed how the legend about Yuri Boleslaw's participation in trilateral negotiations with the Hungarian and Polish kings in Visegrad in the summer of 1338, with the transfer of his inheritance to the latter, arose. Counterarguments are also presented.

The course of the Polish-Ruthenian-Tatar war of 1340–1341, its conclusion, and consequences, including Casimir III's revenge in 1349, are traced. To understand the king's vision for the conquered territories, the nuances of his titles are analyzed. The author examines how the king's relations with the boyars developed; including the latter's adaptation to the new conditions of feudal relations with the monarch. Less noticeable but, in the long term, more important aspects of Casimir III's expansion are analyzed. An explanation is given of what motivated the promotion of foreigners in Galician cities in terms of their participation in international trade. An overview of the king's colonization measures on the western border of Galicia is provided. The "Casimirian model" of colonization and urbanization by Franciszek Sikora is examined using examples of half a hundred locations of new towns and villages in Lesser Poland and Galician Rus' in the period from 1333 to 1370, and the results are presented. The author of the article provides his answer to the most likely motive for Casimir III's expansion into Ruthenian lands.

Keywords: Poland, Rus, Galicia, Casimir III, Yuri-Boleslaw Troidenovich, expansion, colonisation, trade, extensive development, historiography.

Дата надходження статті: 31.07.2025

Дата прийняття статті: 20.08.2025

Опубліковано: 12.11.2025

Володимир ПОЛЩУК

кандидат історичних наук,

старший науковий співробітник

*Інституту української археографії та джерелознавства
імені М.С. Грушевського Національної академії наук України*

ORCID: <https://orcid.org/0009-0000-9455-7800>

e-mail: rizoma@ukr.net

ВОЛИНСЬКІ І СХІДНОПОДІЛЬСЬКІ МАГНАТИ І ШЛЯХТА НА ПОГРАНИЧЧІ З ПОЛЬСЬКОЮ КОРОНОЮ В ХОДІ ОБВЕДЕННЯ ПРИКОРДОННИХ МАЄТКІВ У 1546 РОЦІ*

У статті досліджується перепис міждержавних кордонів між Великим Князівством Литовським і Польською Коронаю, який було проведено у 1546 р. У центрі уваги – взаємини магнатів і шляхти обох держав на пограниччі, проявлені під час об'їзду маєткових границь, а також їх фіксації у протоколах граничних комісарів. Розглянуто структуру протоколів граничних об'їздів та об'єкти фіксації даних (правопорушень, граничних знаків і заяв привілейованих землевласників про визнання-невизнання границь і володінь). Показано, що приграничні взаємини магнатів і шляхти обох держав мали сусідський характер, зумовлений шляхетським правом землеволодіння та загалом ранньомодерним характером територіальної організації суспільства. Значною мірою ці взаємини визначалися загосподаренням територій власними підданими, що створювало прецеденти територіальних спорів. Джерело розкриває, наскільки відмінною була специфіка приграничних відносин сусідів-землевласників обох держав на Поділлі – на прикордонні з Диким Полем.

Окреслену проблематику взаємин магнатів і шляхти на пограниччі та межування маєткових границь може значно поглибити вивчення актових книг Волинської землі до 1569 р. у складі Великого Князівства Литовського, а також аналогічних книг Белзького, Руського і Подільського воєводств Корони, матеріалів Литовської Метрики, Коронної Метрики, залишків шляхетсько-магнатських архівів, в яких набагато повніше відображались контакти приграничних землевласників.

Ключові слова: міждержавні кордони, опис границі 1546 р., урядова акція, шляхетські маєтки, маєткові границі, Велике Князівство Литовське, Корона Польська, Руське воєводство, Волинь, Поділля, Брацлавський повіт.

Дослідження приграничних взаємин магнатів і шляхти Польської Корони і Великого Князівства Литовського (далі – ВКЛ) на полісько-волинсько-брацлавському пограниччі з Белзьким, Руським і Подільським воєводствами Польської Корони, тобто переважно на території сучасної України, становить вагомe значення для розуміння формування станово-територіального суспільства та загалом структур

* Публікацію підготовлено в рамках стипендіальної програми Центру діалогу ім. Юліуша Мерошевського «Досліджуйте в Україні» («Badaj na Ukrainie»).

влади ранньомодерних держав¹. Для аналізу цих взаємин підставовим джерелом є «Пописъ границъ и шкодъ» 1546 р., який зберігався у складі книг Литовської Метрики і був укладений статутною руською мовою (Археографический сборник документов, 1867, с. 46–125, док. № 31)². У польськомовних перекладах «Попис» отримав назву «Duct». Цей «Попис» став документальним підсумком проведення урядової акції з об'їзду й фіксації границь. «Попис» відобразив ранньомодерний характер формування територіальної держави у Східній Європі, яка складалась із землеволодіння привілейованих землевласників. Ця ранньомодерна територіальність суспільного простору була невід'ємною від загосподарення і освоєння цілих земель, що створювало необхідність для їх подальшого розмежування і включення землевласників у процес сигніфікації кордонів (границні знаки в полях, деревах, земляні копці, межові каміння, урочища). У цьому контексті «Попис» 1546 р. став своєрідною інтеграцією міжсусідських маєткових границь як границь, належних монархові і склеєних у символічному просторі влади в ході об'їзду підвладних територій під приводом перепису «границь і шкод».

Ця урядова акція була єдиною у своєму роді і більше не повторювалась за всю історію обох держав. В її проведенні брали участь привілейовані землевласники та їх піддані з тих маєтків, які межували між собою по обох сторонах державного кордону, який так і не було проведено (демарковано). Акцію проводили уповноважені комісари як з боку ВКЛ, так і з боку Польської Корони.

Актуальним для дослідження приграничних взаємин магнатів і шляхти обох держав залишається джерелознавче опрацювання цього унікального історичного джерела, яке досі навіть немає свого науково-довідкового апарату. Попри це в джерелознавчому контексті можемо з'ясувати особливості **процедури** обведення маєткових границь та їх протоколювання за участю граничних комісарів з обох сторін.

Опис границь 1546 р. складався з двох етапів проведення, а в підсумку – з двох частин зведених протоколів («обводів»), які оформили дві частини перепису кордонів. У цій статті досліджується друга частина – полісько-волинсько-брацлавська, укладена литовськими комісарами. Перша частина, з якої власне починалася акція загалом, описувала мазовецько-підляську границю між Мазовецьким князівством Корони Польської і Підляською землею Великого Князівства Литовського – Бельським, Дорогицьким і Мельницьким повітами (Granice 1546; Dogel, 1758). Два етапи акції з опису границь проводилися двома групами комісарів з двох сторін. Кожна група комісарів становила свій варіант протоколу опису границь. Двосторонні комісії розпочали свою роботу одночасно, але перша група (Підлясько-Мазо-

¹ Ця стаття є продовженням попередньої розвідки автора: Поліщук В. Проблема межування міждержавних кордонів Польської Корони з Волинню і Східним Поділлям у 1546 році. *Україна–Польща: історична спадщина і суспільна свідомість*. 2025. Вип. 18. С. 7–29.

² Публікація Віленської археографічної Комісії 1867 р. була підготовлена на підставі урядової копії кінця XVI ст., що з'явилася в ході копіювання книг Литовської Метрики, яку проводила канцелярія ВКЛ під керівництвом канцлера Льва Сапегі. Нині ця копія зберігається у Вільнюсі (Литовська Республіка): Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka. F. 16. Byla 116. Lap. 1–98.

вещька) закінчила його набагато раніше, ніж полісько-волинсько-подільська, власне, протягом місяця – наприкінці серпня того ж 1546 року. Тоді як друга група комісарів (В. Тишкевич і В. Ленартович з боку ВКЛ), розпочавши описувати кордони 3 серпня, по суті, так і не змогла завершити перепис, закінчивши його у Вінницькому повіті за протоколом від 24 жовтня 1546 р., хоча насправді 3–5 листопада (Археографический сборник документов, 1867, с. 124–126) (про це неузгодження хронології див. далі). Друга група граничних комісарів з боку Корони складалася з Мацея Варганта (Mathiae Vargant) і Мацея Горецького (Mathiae Gorecki) (протокол опису границь від коронних комісарів цього, другого відрізка границі, на сьогодні невідомий), а з боку ВКЛ – господарського маршалка Василя Тишковича (Vassilioni Czyszkwicz, mareschalcum Litvaniae) та господарського писаря Альберта (Нарбута, Нарбота) Ленартовича (Alberto Narbot, maiestatis regiae junioris notarium, він же Войтех Ленартович) (Археографический сборник документов, т. I, с. 46; Granice 1546, s. 60, 90, 91; Dogel, 1758, с. 1, 32, 33)³. На початку серпня 1546 р. ці граничні комісари зібралися на кордоні у м. Парчів (Парчув) Любельського воєводства Корони і у м. Воїнь Берестейського повіту – з боку ВКЛ, звідки і почали проведення об'їздів маєткових границь.

Термін «обводь». Для розуміння історичного джерела важливо реконструювати хід процедури з фіксації «обводів», у ході якої описувалися границі, про яку їм повідомляли землевласники і піддані селяни з обох боків кордону. «Обводь» у сучасному розумінні – це не тільки об'їзд і огляд границі маєтку, але ще й опис границі. У цьому другому значенні «обводь» виступає як **протокол** – письмова фіксація об'їзду. Термін «обводь», який фігурує в назвах протоколів «Попису границь и шкод» 1546 р., у Статуті ВКЛ 1529 р. з'являється двічі – у ситуаціях

³ В історіографії існує розбіжність в ідентифікації Войтеха Ленартовича – Альберта Нарбу-та, який насправді є однією і тією ж особою, представленою у різних написаннях імені: від імені коронних урядників – як Альберт Нарбут (у першому, мазовецько-підляському описі границь), а від імені литовських урядників – як Войтех Ленартович (у полісько-волинсько-подільському описі). Укладачі Urzednicy centralni i dostojnicy Wielkiego Ksiestwa Litewskiego XIV–XVIII wieku. Kornik, 1994. S. 223 називають його ім'я таким чином: «Нарбут Войцех Ленартович (†1560)». Микола Крикун також ототожнював різне написання імені в одній особі, виходячи з того, що латинське іменування «Альберт» («Адальберт») відповідає слов'янському «Войтех», тоді як відмінність між іменуванням «Нарборт», «Нарбут» і «Ленартович» була розширенням подвійним іменуванням – по роду («Нарбут» від діда-прадіда) і по батькові (Ленарт). Див. Крикун. М. Адміністративно-територіальний устрій ... С. 13. Як Войтеха Ленартовича його згадано у матеріалах великого вального сейму 1547 р., власне, у відповідях короля і великого князя. Див.: Любавский М. Литовско-русский сейм ... С. 530. Дуже цікаво і не випадково, що син Войтеха Ленартовича Нарбути **Миколай Войтехович Нарбут**, староста кревський і мазирський, маршалок господарський був господарським комісарським суддею у справі поділу спадкових маєтків зем'ян Кременецького повіту на Волині Василя і Богухвала Лабунського 26.10.1547 р. Див.: Archiwum książąt Łubartowiczów Sanguszków w Sławucie. Lwow, 1890. Т. 4. 1535–1547. S. 553 (№ 173). Тобто іменування сина також доводить, що Войтех Ленартович і Альберт Нарбут – одна й та сама особа. Участь сина в ролі комісарського судді у справі волинських зем'ян, границі яких описував батько роком раніше, говорить нам про його добру обізнаність (через батька?) з волинськими справами і авторитет серед волинських зем'ян, хоча сам Миколай Нарбут був кревським і мазирським старою.

засвідчення майнових (визискування/«грабеж») або кримінальних правопорушень (крадіжка): 1) «Если бы хто пограбил стадо свирепье на его або на своей земли ... маєть тое стадо отогнати до того пана, чие стадо, а испаш маєть **обвести сторонаними людьми**» (Розд XII, арт. 2); 2) «Хто бы злодея при злочинстве забил. ..., тогда назавтрее ж тот, хто забилъ, взявши сторону и околичных суседов, маєть то **обвести** и послати тую ж сторону до того пана, чий естъ человек, ...» (Розд XIII, арт. 20). (Statut 1529, р. 282, 306). В латинському перекладі Статуту ВКЛ 1529 р. термін «обводъ» передається терміном **ostendo** – *засвідчувати, показувати*. Також у Статуті трапляється близький до нього термін-дієслово *вести* у сенсі «відводити» (когось, якогось правопорушника); в латинському перекладі передається терміном **duco** – *вести, відвести* (Статут 1529 р.: IX, 1, 5; XIII, 2, 4, 5, 21). Як бачимо, навіть з двох прикладів застосування цього терміна видно, що «обвод» вчиняли не судді чи урядники або комісари, а зацікавлені/потерпілі сторони для доведення свого права. Тобто «обводъ» був правовим терміном засвідчення певного (зміненого або ушкодженого) стану речей. Під «обводом» границі, очевидно, розумілося її засвідчення з боку привілейованого землевласника. Тоді як верховна влада могла лише спиратися на це право своїх підданих, покладаючись на їхні заяви і скарги. Таким чином, стає зрозуміло, що «обводъ» вчиняли не комісари, а землевласники та їх піддані «люди».

На жаль, історикам поки що не відомі інструкції («листи»), які Жигимонт Август розсилав місцевим урядникам з наказами про проведення «Попису» і якими уповноважував дії граничних комісарів. Такі листи непрямо згадуються у «Пописі» 1546 р.⁴ і унормовуються, як звична практика, в проєкті 1554 р.: «А такъ розсказуемъ вамъ всимъ восполोकъ – старостам и державцамъ, абы того жъ часу, яко скоро **листы наши о томъ до васъ прыйдутъ** (виділено автором – *В.П.*), уведшы ихъ у листъ або до книгъ своихъ владовыхъ, того жъ часу безъ всякого омешканья розказали ихъ оповедать и закликать первой у всехъ земьскихъ судовъ, если бы ся на тотъ часъ трафили. А потомъ на торзехъ, ярмарькахъ, въ местечкахъ и въ селахъ, а звлаща у свята пры костелехъ и церквяхъ, ижъ хто бы мель або маєть кривду або якую справу съ кимъ другое земли, абы вже ся въ часъ готоваль къ тому, яко бы своее справедливости передъ такимъ судомъ доводити мель» (LM-37, 166; Любавский, 1900, с. 82 Приложения).

⁴ Археографический сборник документов, относящихся к истории Северо-Западной Руси, издаваемый при управлении Виленского учебного округа. Вильна, 1867. Т. I. С. 68. В «обводі» від Корони 26 серпня 1546 р. ратенського підстарости Яна Світицького («Попис» назває його майже завжди «старостою») з людьми ратенського села Радошичи («зъ людьми ратенскими радошскими») коронні граничні комісари зафіксували відмову зем'янина Андрія Доктора з Кобринського повіту ВКЛ проводити «обвід» своїх маєткових границь. Останній обґрунтував свою відмову тим, що не отримав листа з великокняжої канцелярії й тому, що володів землями на умовному пожиттєвому праві «до живота»: «Якожъ и служебника своего Боновского до него посылали (ззначили граничні комісари. – *В.П.*), упоминаючи его, абы границы вывелъ и кривды оповѣдилъ. И врьдничокъ его (зем'янина Андрія Доктора. – *В.П.*) отповѣдалъ: «король его милость до пана моего меновите въ листъ **не писалъ**, а панъ тежъ мой тые села маєть **до живота**, а **границъ не повинень водити**» (виділено автором – *В.П.*).

Наявність такого листа-інструкції і розпорядження верховного володаря змогло би пояснити алгоритм проведення перепису границь, послідовність дій та принципи фіксації даних. Унормування проведення процедури перепису можна приблизно реконструювати за аналогією проведення інших подібних акцій: перепису лівонсько-литовської границі 1541–1542 рр. (ЛМ-560; Лицкевич, 2023); листів-інструкцій польського короля Стефана Баторія до волинської шляхти та сеймових рішень Речі Посполитої 1570–1590-х рр. щодо межування українських воєводств у складі Речі Посполитої, які безперечно відображали ранішу практику (Крикун, 1993, с. 53–56, 65). Велике значення має «лист»-інструкція Жигимонта Старого, надісланого до троцького воєводи, найвищого литовського гетьмана, маршалка Волинської землі, старости луцького, брацлавського і вінницького князя К.І. Острозького від 9 квітня 1523 р., в якому йшлося про «поправене границь mezi земли Волинское и с Коруною Полскою и теж о квалты и кривды съ obu сторонъ подданных нашихъ» (Архив Юго-Западной России, т. 2, с. 130 (№ 107); Крикун, 1993, с. 50). Згідно з цим листом, так само, як і в 1546 р., на міждержавний кордон мали прибути призначені з обох сторін комісари (далі у листі перераховуються імена цих комісарів з польського боку від кожного воєводства, землі, повіту). Литовський господар наказував кн. К.І. Острозькому прибути на «рок» після свята св. Трійці, а перед тим оповістити усіх волинських землевласників, які мають претензії до сусідів з Польської Корони, підготувати свої скарги для судочинства («... вѣдати дати, ажъбы каждый зъ нихъ (волинських землевласників – В.П.) къ тому року ся зготовилъ и дѣло свое у вѣдомѣ мѣлъ, которымъ бы ся обычаемъ мѣли правовати») (Архив Юго-Западной России, т. 2, с. 130). Далі литовський господар наказував кн. К.І. Острозькому оповістити коронних комісарів, аби вони поставили на границі до судового розгляду тих привілейованих землевласників з Корони, які мали претензії до волинських магнатів і зем'ян (бояр-шляхти). І навпаки, кн. К.І. Острозький мав переписати волинських землевласників і «поставити» їх до судочинства. Другий аспект стосувався, власне, міждержавної границі, яку господар наказував кн. К.І. Острозькому спільно з коронними комісарами виправити згідно з тим, як вона проходила раніше: «И какъ твоя милость тамъ выѣдешъ, и твоя бы милость рачылъ съ паны Короны Полское весполочь ся згодивши, въ каждомъ повѣтѣ тьи границы на обѣ сторонѣ поправити по старому и о всякии кривды подданныхъ нашихъ досмотрѣти и справедливость чинити, какъ бы на обѣ сторонѣ подданнымъ нашимъ кривды не было» (Архив Юго-Западной России, т. 2, с. 130). Як бачимо, йшлося про те, аби «границы на обѣ сторонѣ поправити», тобто про **renovatio**, а не про встановлення границі (демаркація, *delimitatio*).

Характеристика структури «Попису границ и шкодъ». За своїми масштабом «Попис» – це велетенський за обсягом текст, який становить грандіозний масив даних. Він уміщує згадки про неймовірну кількість населених пунктів (ойконімів), хоронімів, оронімів, гідронімів, дрімонімів, понад сотню імен учасників «обводів», свідків, землевласників (князів, панів, зем'ян (шляхту), бояр), а також уже на той час історичних персонажів (попередніх верховних правителів та власників цих маєтків). Зрозуміло, що без всебічного опрацювання такого величезного тексту й джерелознавчого дослідження пам'ятки у

цій статті можна наважитися на приблизні попередні висновки щодо окремих аспектів.

У «Пописі» виділено 80 протоколів об'їздів («обводів») маєткових границь, складених граничними комісарами з обох сторін (31 коронних, 47 – великокнязівських і 2 спільних). Ймовірно, вони були зведені в єдиний наратив після проведення акції в господарській канцелярії у Вільно. Насправді протоколів було більше. За моїми підрахунками – 122 (52 коронних і 70 великокнязівських) (Археографический сборник документов, 1867; Боряк, 1988, с. 90). В межах одного протоколу-«обводу» наратив «Попису» об'єднував по кілька протоколів «обводів», які перетікали один в одний під час об'їзду граничних комісарів кількох маєтків поспіль. Такий об'їзд кордонів міг тривати 1–3 дні. Тому першорядним дослідницьким завданням залишається аналіз роботи граничних комісарів, з'ясування практики описування границь та її відображення у структурі запису «обводів», з чого, власне, і слід починати висвітлення заданої теми. Ці питання взаємопов'язані: доповнюючи і пояснюючи одне одне, розкривають важливе питання про те, яким чином відбувалась фіксація даних у протоколах граничних об'їздів. Після цього факти міжсусідських взаємин на пограниччі привілейованих землевласників можуть бути розкриті з найбільшою долею достовірності.

Читаючи «обводи» границь, стає зрозуміло, що граничні комісари і їх писарі-«дяки» дотримувалися певної логіки у викладі матеріалу і що цей матеріал структурувався за чітким алгоритмом. Зрозуміло, що вони не описували все під'ряд, все, що бачили навкруги. Вони мали вибирати, яку інформацію слід вносити у текст протоколу, а яку залишати без уваги. Йшлося не тільки про описування конкретної топонімії границі на певній ділянці, але й про фіксацію дій землевласників, їх урядників і залежних селянських громад. Надзвичайно важливо знайти спосіб побачити і висвітлити те, як ці дії вплеталися в топонімію границь у наративі граничних комісарів. Це переплетіння, яке історики розділяють на фіксацію персоналій і топонімів, становить сутність тогочасних уявлень територіального простору, яка часто-густо втрачається під час вибіркового читання історичного документа зниклої епохи. Фіксація мала свою вибірковість і послідовність, що слід враховувати під час читання цього історичного свідчення епохи. Читаючи наратив цілісно, ми можемо виділити певні смислові блоки і переходи між ними, що виявляє територіальність позначеного (сигніфікованого) простору (топонімічних реалій) у свідомості учасників «обводів». Таким чином, читання наративу смисловими блоками є дороговказом для розуміння його внутрішньої структури і як бонус – міжсусідських приграничних взаємин, які постають крізь призму сприйняття знакової природи територіальності ранньомодерного суспільства.

Кожна з груп граничних комісарів описувала «обводи» зі свого боку: з боку підданих Корони Польської або ВКЛ. Ймовірно, після кожного наступного опису «обводу» відбувався обмін протоколами⁵. Тобто «коронні обводи», які ми бачимо

⁵ У протоколі коронного «обводу з Любомлемь» від 14 вересня 1546 р. великокнязівські граничні комісари дописали своє пояснення про те, що вони не брали участі в цьому коронному «обводі» Яна Світицького, чотири дні чекаючи на своїх «товаришів» – коронних граничних комісарів, які в цей час мешкали в його маєтку Перевалля, і лише на шостий день отримали

у тексті джерела, швидше за все складалися коронними граничними комісарами, точніше їх «дяком»⁶. Протокол починався із заголовку, який вказував, з чийого боку робився «обвод», встановлюючи державну суб'єктність об'їзду маєткової границі: «Обводъ Корунный», «Обводъ Великого Князства». Далі йшов запис «обводу».

Як було зазначено вище, загальна кількість «обводів», власне запротоколюваних об'їздів маєткових границь, за моїми підрахунками, дорівнює 122. Це на 40 більше, ніж «обводів», зведених у канцелярії постфактум у загальний наратив «Попису». З них, за моїми підрахунками, «обводи» коронних комісарів налічували 52 протоколи; за участю литовських граничних комісарів було оформлено 70 протоколів. Спільні «обводи», які були записані у спільний протокол («обвод») і велися за участю комісарів і землевласників обох держав, були виділені у таблиці 1. Нижче у таблиці на підставі виділення смислових блоків «Попису» наводяться різновиди і кількість заявлених правопорушень та визнання чи невизнання границь, які (заяви) оголошувалися привілейованими землевласниками або їх урядниками під час об'їздів маєткових границь. Однак ці заяви не можна вважати судовими, позаяк не призводили і не передбачали судовий розгляд справи.

Заяви про невизнання границь, як правило, супроводжувалися заявами про правопорушення. В ході обведення границь сторони заявляли найтиповіші правопорушення, які у великій кількості трапляються на сторінках судово-адміністративних (урядових, актових) книг (Поліщук, 2002, с. 105; Поліщук, 2015, с. 121–133).

Відсутність пред'явлення документальних доказів. Характерно, що в «обводах» комісари фіксували мінімальне відсилання сторін до **документальних доказів** на право володіння маєтком у визначених границях, що потребує окремого розгляду. Документи під час «обводів» згадувалися сторонами вкрай рідко, але аналіз цих згадок може значно поглибити наше розуміння специфіки «обводів» та відношення магнатів, урядників і шляхти до акції перепису границь та і самих уявлень про границі і межування. Від коронних шляхтичів мною було зафіксовано 4 згадки документів під час проведення «обводів», а від магнатів і шляхти ВКЛ – 7 згадок. Цей мізерний мінімум промовляє сам за себе. Але висновки ще робити зарано. Треба враховувати кожну конкретну ситуацію землевласника: які обставини змусили його згадати перед комісарами про документи? При цьому виявляється ще одна закономірність: сторона не намагалась пред'явити документ граничним комісарам, а тільки апелювала до їх наявності.

від них список «обводу»: «потомъ олижъ шостого дня списки намъ прислали». Очевидно, що ці «списки» і були текстами коронного «Обводу з Любомлемъ», який вони і вписали у загальний текст «Попису границь и шкодъ». Археографический сборник документов, относящихся к истории Северо-Западной Руси, издаваемый при управлении Виленского учебного округа. Вильна, 1867. Т. I. С. 84.

⁶ На цей висновок наштовхує практика межування границь пізнішого часу, наприклад, межування Подільського воеводства, яке відбулось між Річчю Посполитою і Османською імперією у 1680 р. після захоплення турками Поділля: (Крикун М. 1988. С. 26) (Цитата: «Заклучний акт був підписаний під м. Межибожем. Тут польські і турецькі комісари обмінялися текстами ідентичного змісту, кожний з яких був підписаний комісарами тільки однієї сторони»).

Таблиця 1

**Співвідношення заяв учасників «обводів» маєткових границь
з боку магнатів і шляхти Польської Корони та Великого Князівства
Литовського щодо правопорушень чи визнання цих границь
у ході опису кордонів 1546 р.**

	Заяви з боку Польської Корони	Заяви з боку Великого Князівства Литовського
1) Заяви про загосподарення земель (сипання греблі, ставів, побудову млинів, викошення сіножатей, сіянку збіжжя, захоплення бортних дерев тощо)	4	14
2) Заяви про осадку нових поселень	1	11
3) Заяви сторони про захоплення поселень	1	9
4) Заяви сторони про кримінальні злочини («бои, кгвалты, грабежи»)	0	3
5) Межові границні знаки (грані в деревах, копці – пошкодження, відсутність чи невизнання чинними), засвідчення яких, як правило, супроводжувалося заявами про невизнання/заперечення об'їзду маєткових границь сусідом-землевласником	7	21
6) Заяви сторони про невизнання/заперечення «обводу» границі від сусіда-землевласника іншої держави	28	33
7) Визнання границі «спокійною»	4	23

Свідки. До цієї теми дотична тема (не)участі свідків у граничних «обводах». Присутність свідків вкрай малопомітна, що говорить нам не стільки про правовий, скільки про оглядовий і описовий характер акції, яка не передбачала фіксацію правопорушень згідно із судовою процедурою. У протоколі «Обводу Великого Князства» від 4 серпня 1546 р., який проводив воїнський урядник на ім'я Сума у Берестейському повіті, заявляючи про готовність довести проходження границі місцевими «людьми», читаємо: «И кгды были на Городищу, тогда вранник воинский, ставшы на Городищу, – заявили граничні комісари, – повѣдиль, ижъ то есть на той сторонѣ рѣчки повѣтъ Луковский, а тоє Городище – кгрунтъ есть Великого Князства Воинский, и поля тые, которые суть около него изъ стороны Воинское – то есть все Воинское. И готовъ былъ вранникъ воинский того доводить свѣтки, людми добрыми, шляхтою, и передъ нами ихъ ставиль, и прысегами поправити хотелъ» (Археографический сборник документов, 1867, с. 49). На першому «обводі» той же воїнський урядник ставив свідків для доведення розташування млина на території Воїня: «И доводъ на то ставили людей добрыхъ, старыхъ, бояръ, мужовъ сугранныхъ многихъ» (Археографический сборник документов, 1867, с. 47). Той же воїнський урядник готовий був ставити свідків і в наступному «обводі» від Корони, причому його у цьому підтримав сусід-землевласник князь Василь Полубенський, урядник якого також готовий був виставити і своїх свідків, але граничні комісари хіба що записали про цю готовність без жодних процедурних дій і пра-

вових наслідків: «Врадникъ князя Василья Полубенского Митько, тужь ставшы посередь того болота (!), повѣдил: «Правда, ижъ то естъ граница посередь того болота князю моему зъ Воинемъ, а не съ Коруною, а Миляновцомъ далѣй, якожъ и копцы посередь того болота маю зъ Воинемъ». И готовъ былъ довести того свѣтки, людми добрыми, шляхтою», – додали граничні комісари (Археографический сборник документов, 1867, с. 52). Фіксацію участі свідків, і то безуспішну, бачимо лише на початку акції. Показово, що в ході подальших об'їздів маєткових границь граничні комісари майже не фіксували спроб присягати і виставляти свідків у спірних граничних справах.

Схожа картина була і в прикордонних селах, якими володіла коронна шляхта. Наприклад, в «обводе корунном» від 27 вересня, який вів урядник «пана познанського», власне, познанського каштеляна Анджея Гурки, Ян Закровський разом з підданими його маєтку Щуровиця у Бузькому повіті, «мужи» засвідчили, що не знають границю, якою вів їхній урядник в одному з відтинків і засвідчили зовсім інше її проходження⁷.

У граничних комісарів не було судових повноважень розглядати спірні справи про порушення граничної межі і міжсусідські конфлікти. Тож і не було потреби пред'являти документи та виставляти свідків. Цей процедурний аспект (точніше, його відсутність) може пояснити, чому магнати і шляхта ігнорували оскарження своїх сусідів-землевласників перед комісарами і чому акція загалом мала такий мирний і спокійний характер.

Уявлення про маєткові границі. Проведення акції з опису границь дозволяє поставити питання про уявлення щодо своїх маєткових границь, які мали магнати і шляхта і яке, очевидно, виростало із природи і передісторії привілейованого землеволодіння (спадкове, отчинне, вислуга, тимчасове держання, оренда, купівля тощо). Пригадаймо основні його риси, відомі з надавчих привілеїв. У данинах, які королі польські, великі князі литовські та суверенні князі-ленники надавали своїм слугам і підданим на українських землях, границі територіально (топонімічно) не визначалися. Межування границь маєтку відбувалось після надання землі далеко не скрізь і не завжди. Відомі письмові межування маєткових границь на Галичині з кінця XIV – першої третини XV ст. Однак у ході загосподарення земель ці границі неминуче змінювалися. Це було передбачено у привілеях верховних володарів, у яких (привілеях) аксіоматично утверджувалося право землевласника на розширення свого володіння: «...и такожъ, што может себе примышлити и разширити, на

⁷ Археографический сборник документов, относящихся к истории Северо-Западной Руси, издаваемый при управлении Виленского учебного округа. Вильна, 1867. Т. I. С. 107: «И тутъ врадникъ пана познанского здалъ границу Щуровицкую имѣнья его милости пану Фридришу, хоружому галицкому, имѣнью его милости Поповцомъ и Новоселкомъ... И тутъ, зѣджаючи съ тое горы вышейписаное Узводня, гдѣ врадникъ пана познаньского изъ войтомъ Щуровицкимъ и зъ мѣщаны, тогды тые жъ **мужи пана познаньского сами повѣдили**, ижъ куды врадникъ нашъ зъ войтомъ ѣдутъ, мы того не вѣдаемъ, але мы старѣли ся (!) тутъ. **А границы иншое не мѣли съ лунвяны, одно тою гороу Узводнемъ.** А съ тое горы просто у рѣку Стырь».

новомъ корени посадити» (1407 р.)⁸. Шляхетське право на розширення володінь супроводжувалось правом на осадю нових поселень заради залюднення маєтку. Одну з найраніших фіксацій цього права бачимо у грамоті господарів Подільської землі, князів Костянитна і Федора Коріатовичів, надану для пана Немирі Бакотського від 19.09.1388 р.: «... или которая села изнова посадить межи своими селы исъ нашимъ докладомъ» (Tęgowski, 1997, s. 170). Те саме засвідчує і підтвердний привілей господарів Подільської землі Грицьку Соколецькому «..., а на рѣцѣ, на Русавѣ, дали есмы ему в трехъ мѣстѣхъ люди садити» (Груша, 2001, с. 132; ПД НГАБ ВКЛ, с. 23). Пізніше ця норма повторюється в привілеях Вітовта і Свидригайла, набуваючи у надавчих привілеях стійких формул.

Таким чином, територіальні границі маєтку визначались за принципом первинної осадю поселення згідно з «давниною» і давнім володінням земельними угіддями, які вільні поселенці вважали своїми і з якого велась господарська діяльність: «... дали есмо тая села со вѣсьми доходы и приходы, з данми, з мыты, ничего на себе не выменяя; с пашнями, з сеножатъми, з лесы, з луги, з дубровами и з бортными землями, з ловы и з ловищами, и з бобровыми гоны, с озеры, з реками и с криницами, с потоки, ставы и со вѣсьми пожитъки и податъми, што к тымъ селомъ слухало и тягло» (Архив Юго-Западной России, ч. 8, т. 4, с. 1). Зрозуміло, що всі ці різновиди земельних угідь перебували у віданні селянських громад і становили таку собі екологічну нішу родового поселення, яка збільшувалась по мірі розростання поселення і насамперед позначалась місцями обробітку земель, які іменувались «урочищами» з власними назвами, стаючи основою просторових уявлень на конкретній місцевості. До них додавалися знаки в деревах, бортях, які, по суті, були виробничими знаками загосподарених територій. Ця територія залежала від обширів необроблених земельних/лісових угідь. Відповідно, границя із сусіднім поселенням визначалась передусім сферами охоплення та розмежування земельних/лісових угідь, які освоювали поселенці. Це значить, що новий власник маєтку – привілейований пан чи боярин-рицар (шляхтич) міг і не знати реальні територіальні межі маєтку, які могли змінюватися залежно від освоєння нових угідь або які були позначені межовими знаками («знаменами», «гранями в деревах», «крыжами», «копцами», «урочищами»). Тому на «обводах» «Попису границъ и шкодъ» 1546 р. ми обов'язково бачимо присутність місцевих «людей», «мужей» з обох сторін, які супроводжують власника маєтку, його урядника чи королівського урядника: «на дорозѣ, которая идетъ зъ Берестья до Луцка подстаростий любомский Павелъ Черностовский зъ людми повѣту Любомского (виділено автором – В.П.) повѣдиль...»; «На то повѣдиль подстаростий берестейский панъ Иванъ Яцыничъ зъ мужми тыхъ сель (виділено автором – В.П.): «По которымъ гранемъ усимъ, урубыванымъ у деревью, вели подстаростий любомский съ паны

⁸ Привілей великого князя литовського Вітовта Іллі Вячковичу на село Порицьк разом з іншим селом Порицько, Гриковичи, Трубки – у Володимирському повіті та на села у Луцькому повіті: Ворочичин, Тристенъ, Стидень від 20.05.1407 р.: Див.: Архив Юго-Западной России, издаваемый временной комиссией для разбора древних актов, учрежденной при Киевском, Подольском и Волынском генерал-губернаторе.. Киев, 1907. Ч. 8. Т. 4: Акты о землевладении в Юго-Западной России в XVI–XVIII ст. С. 1.

Уханскими и зъ мужами любомскими свияжцы полемчаны – то есть грани людей повѣту Берестейского села Олтушского а Радешского» (Коронний «обводъ» від 16 серпня 1546 р.) (Археографический сборник документов, 1867, с. 58). Стає зрозуміло, що ці «мужи» і «люди», власне, і були знавцями реальних територіальних меж маєтку, вказуючи на межові знаки чи природні рубежі, які граничні комісари на диво місцевим мешканцям чи не вперше позначали у своїх протоколах «обводів» як міждержавні кордони.

У привілеях на землю від верховних володарів зазначалось і про право на **осаду нових поселень** «на новому корені». Ці ситуації слід розглядати в комплексі із **загосподаренням** територій сусіднього маєтку, які так масово проявилися під час об'їзду границь (див. табл. вище). А отже, витоки загосподарення сусідніх земель та нових осад можна вбачати в надавчих привілеях на землю та в її подальшому загосподаренні, тобто в природі шляхетського права на розширення маєтку. Наприклад, у грамоті великого князя Свидригайла Григорію Стреченовичу на Біликівці і Слобідку в Летичівському повіті, що поряд з Вінницею, від 2 вересня 1437 р., читаємо: «И такъ што в тых имѣньехъ собѣ примыслить на новом корени посадить и со всѣми платы, што к тым имѣньемъ слушаеъ и слушало, и такъ с луги и з дубровами, и сыножатми, и со всѣми пожитки, можетъ собѣ полѣпшивати и росширивати, всадити и примножати» (Розов, 1928, с. 136); у грамоті великого князя Свидригайла князю Федору Васильовичу 1451 р.: «можетъ себе полѣпшовати и розширати, и на новом корени посадити и примножати» (Келембет, 2019, с. 6). Так само у грамоті великого князя Свидригайла Пашку Прокоповичу 1451 р. (Розов, 1928, с. 156). У XVI ст. у привілеї короля польського і великого князя литовського Жигимонта Старого писару Михайлу Свинуському на село Свинухи у Володимирському повіті від 23 березня 1512 р., як і в багатьох інших привілеях, бачимо ту ж саму формулу у новій мовній редакції: «И воленъ ѡнъ тамъ розширити, прибавити, людми всадити, къ своєму вжиточному и лепшомуу ѡбернѹти, какъ сѧ ємѹ и єго наслѣдкомъ налєпей ѹвидить» (LM-22, 26). Як бачимо, разом з наданням або продажем маєтку новому землевласнику передавалось і право загосподарення земель, яке мало заохочувати шляхту розширювати свої володіння і засновувати нові поселення. Надання маєтку супроводжувалось обведенням границь, встановленням або поновленням межових знаків. Зрозуміло, що це межування не могло бути відображене у надавчому привілеї на маєток.

Норми Статуту ВКЛ про граничні спори. До речі, у Першому Статуті ВКЛ 1529 р. полагодженню міжсусідських господарчих, виробничих, майнових спорів присвячено цілих три розділи із 13 загалом, і це без урахування окремих дотичних статей кодексу, вміщених в інших розділах: Розд. VIII: «О права земские, о границах, о межах и о копах» (налічує 20 артикулів); Розд. IX: «О ловы, о пуши и дерево бортное» (налічує 13 артикулів); Розд. XII: «О грабежи и о навязки» (налічує 14 артикулів) (Statut 1529). Наведемо статутівий приклад унормування граничних маєткових суперечок: «Тѣж уставуем: естли бы которые бискупове и духовные, закону яко римского, так и греческого, и князи, и панове, и пании вдовы, и земляне мели именья и люди, и земли, ловы, лесы, озера и бобровые гоны в границах або в межах, а хотел бы один в другого землю, перешедчи границу, або через межи усту-

пати, або люди, земли, ловы, лесы, озера и сеножати, и бобровые гоны отнимати, хотячи его с того имения выгиснути, тогда мають с obu сторон по осминадцати светков перед правом поставити; и кого найдутъ судьи ближшого ку доводу, тогда с каждого стану вышей мененых, маєт з шестма светки, а сам семей на всем при- сягати» (Розд. VIII, арт. 1) (Statut 1529, 218).

Норми були розпрацьовані досить детально і їх, звичайно, можна було б застосувати і до поладження суперечок приграничних землевласників двох держав. Однак проблема полягала в утворенні спільних судових комісій, які мали би приймати присяги свідків.

Копне судочинство. На рівні підданих «людей» сусідніх маєтків проблем, здається, не існувало, позаяк діяв копний суд, на який без усіляких перешкод сходилися сусідні прикордонні села, і вони, схоже, цих кордонів не помічали. Граничні комісари зафіксували кілька таких прикладів на волинсько-подільському пограниччі обох держав. Наприклад, між селом Опарипеси волинських зем'ян Опарипеських та селом Броди Руського воєводства: «И привели къ дорозѣ, которая идеть отъ села Великого Князства Опарыпесовѣ до села Корунного пана воеводича подольского пана Яна Олексого, до Бродовѣ. И менили въ тое доро- ги врочыщо Бесѣды. И повѣдили, ижѣ, дей, се тутъ сходятъ завжды на копу село Опарипеское изъ селомъ Бродскимъ» (Археографический сборник документов, 1867, с. 106). У Крем'янецькому повіті у селі князів Вишневецьких люди сходились на копу із сусіднім селом Теревовльського повіту Руського воєводства Дубиним, що і засвідчив княжий урядник Стецько: «И подѣ тымъ селомъ Дубиномъ у броду тое рѣчки повѣдиль, ижѣ то естъ бродѣ-граница: тутъ права даемъ межы собою, яко зъ Великого Князства князи и панове, так и съ Коруны людей своихъ ставятъ ку справедливости всякое речы» (Обвід ВКЛ від 29 вересня 1546 р.) (Археографический сборник документов, т. I, с. 110). Черняхівський урядник княгині Ілліної Острозької Беати з Костелецьких Богдан, обводячи границю з володіннями коронного сусіда Яна Сіненського Глинне і Золочівка, зазначив (спільно з черняхівськими боярами і міщанами): «И вели тою дорогою якобы большы мили до врочыща Лозѣ, которые меновали Олехновы Лозы. И повѣдили, ижѣ въ тыхъ Лозѣ завсыгды со всихъ сель пограничныхъ, яко зъ Великого Князства, такъ съ Коруны Польское, на тыхъ границахъ право съ обѣюхъ сторонѣ даютъ. Якожѣ и съ Коруны Польское Янъ Каменский и войтъ залозецкий Шиманъ именемъ пана воеводича то сознали» (Обвід ВКЛ від 1 жовтня 1546 р.) (Археографический сборник документов, т. I, с. 114). Той же Богдан з черняхівськими боярами і міщанами на обводі із селом Козловим Теревовльського повіту знову засвідчив функціонування копного судочинства: «Отъ того броду Дерлова вели полемъ троху дубровы, займуючи якобы на мило. И привели до Руды, которую называютъ Грузкая. И повѣдили, ижѣ тутъ, въ тое долины, права даютъ съ обѣюхъ сторонѣ, яко с Князства, такъ съ Теревовского повѣту, тутъ завжды на право ся зѣдждаемъ» (Обвід ВКЛ від 1 жовтня 1546 р.) (Археографический сборник документов, т. I, с. 115). У селі вінницької (київської) зем'янки Настасії Дубицької при обводі її підданих із сусіднім селом Хмільницького повіту Подільського воєводства Євладовським комісари занотували, що «въ тое дороги и рубежовѣ отъ давныхъ часовъ и отъ предковъ ихъ о злодѣйство и о

всякие кривды, яко зъ сель людских, такъ зъ сель Великого Князства повѣту Киевского, права собѣ даютъ» (Обвід ВКЛ від 11 жовтня 1546 р.) (Археографический сборник документов, 1867, с. 122).

У кожному поселенні були місцеві старожили, які добре знали на територіальних межах маєтку, власне топонімії загосподарених лісових/земельних угідь. Наприклад, у продажному листі великокняжого толмача Солтана Альбієвича на продаж Полукнязівської бортної землі Кисво-Пустинському монастирю св. Миколая від 13.08.1508 р. було спеціально прописано норму про обведення купленої землі місцевим знавцем граничних знаків (бортних «знамен»): «А оуказал єсми на своє мѣсто отвести (тобто «обвести». – *В.П.*) им тую землю бортнику Иякову Микитиничу, што ж он перед сим колкось лѣт ходил от мене тую землю, знамя тоє земли знает и вси границы єе вѣдает» (Однороженко, 2020, с. 210).

Важлива роль межування маєтків, як встановлення права володіння (пор. з процедурою «ув'язання»), чітко усвідомлювалась шляхтою. Наприклад, це бачимо у наріканні брацлавської шляхти щодо брацлавських міщан, які безпідставно, на їхню думку, позахоплювали прилеглі до міста землі: «А с того ни г(оспо)д(а)ру, ани замьку никоторого пожитку и послуги нѣтъ. И нет ведома, от кого таковыи вделы (наділи землі. – *В.П.*) особными мають, а хто имъ заводил и граничилъ (виділено мною – *В.П.*)» (ЛМ-561, с. 236).

Захоплення поселень і відсутність скарг. А як сприймати згадки чи скарги учасників процедури «обводу» своїх границь про захоплення поселень сусідами? У формулярі «обводу» маєткових границь ці факти виділялись окремо. В протоколах «Попису границь и шкодъ» вони подавались у формі переважно заяв і в поодиноких випадках – скарг і «реєстрів шкодъ» від імені обвідників, які стосувалися територіальних і господарчих правопорушень («бои, ктвалты, грабежи») тощо. У захопленні власних поселень з боку Польської Корони були зафіксовані такі свідчення від великокнязівських землевласників (в 9 «обводах» із 120): 1–2) берестейський підстароста Іван Яцинич щодо захоплення земель господарського маєтку Воїня (№ 1, 2, с. 46, 50); 3) село Стежерици, яке належало до володимирської церкви Пречистої Богородиці і перебувало у підпорядкуванні володимиро-берестейського єпископа (№ 51, с. 87); 4) волинський шляхтич Михайло Котович заявив про захоплення чотирьох сіл Володимирського повіту: «Въ тоє границы рѣки Буга отъ ляховъ забраны села Володимерского повѣту на имя Михаль, а Поромово, а Кречово, а Ясепово» (№ 55, с. 90); 5) володіння єпископа володимирського і берестейського Геннадія (№ 58, с. 90); 6) село Лучичи, яке за короля польського і великого князя Олександра належало волинським шляхтичам Бокіям Печихвостським (№ 70, с. 95); 7) село Бобятин – заява господарського дворянина Станіслава Медведя (№ 74, с. 96); 8) село Броди і Огрениця – заява луцьких зем'ян Рогозницьких і Інгненських (№ 92, с. 107); 9) захоплення 27 міст і сіл Чернехівської волості, яке супроводжувалось заснуванням нових слобід і викупуванням та спусканням ставків (53 стави), було оскаржено кнг. Ілліною Острозькою Беатою з Костелецьких (№ 102, с. 114–117). За словами княгині, це захоплення відбулось за ініціативи її сусідів-землевласників: краківського каштеляна і великого коронного гетьмана Яна-Амора Тарновського («пана краковьского») (1488–1561), познанського каште-

ляна Анджея Гурки (1500–1551) («пана познанского») і сина подільського воєводи Яна Каменецького (†1530) Яна («пана воєводи́ча подольского») (1534–1560). І це був рівень взаємодії на пограниччі на найвищому магнатському рівні. Саме про це загосподарення йшлося у листі молодого короля і великого князя Жигимонта Августа до свого батька, польського короля Жигимонта Старого у 1545 р., який опублікував Александр Пшездецький (Przedzdecki, 1841, s. 69–73). У цьому листі молодий володар прохав батька про вирішення приграничних питань на коронному сеймі, обрання комісарів для поладження приграничних спорів за скаргами землевласників Волинської землі з коронними сусідами щодо захоплених маєтків. Жигимонт Август просив свого батька, щоби разом із сенаторами і земськими послами на коронному сеймі призначили суддів-комісарів, які б з комісарами від ВКЛ відновили границі обидвох держав.

Як бачимо, якщо не брати до уваги унікальної ситуації з Чернехівським маєтком кнг. Ілліної Острозької, то прямих збройних захоплень з жертвами і кровопролиттям у «Пописі» зафіксовано не було. Нечисленні заволодіння пригадувались у найзагальніших рисах, без уточнення коли і як це сталося. Ці обставини залишаються багато в чому нез'ясованими і не дозволяють поки що робити конкретні висновки. «Попис» вимальовує відносно мирну картину співіснування на пограниччі привілейованих землевласників.

У продовження історії з Чернехівським маєтком варто згадати, що пізніше кнг. Беата Острозька видасть свою доньку кнж. Гальшу Острозьку за сина Анджея Гурки Лукаша, а донька краківського каштеляна і великого коронного гетьмана, графа Яна-Амора Тарновського, Софія у січні 1553 р. вийде заміж за маршалка Волинської землі, володимирського старосту кн. Василя-Костянтина Острозького! Наведені факти взагалі вказують на те, що приграничне розташування землеволодінь коронних і литовсько-руських магнатів, навпаки, сприяло породичанню знатних родів, а значить, об'єднанню їх економічної потужності та символічного капіталу родової слави предків.

Від коронного шляхтича у «Пописі» було лише одне свідчення (навіть не заява) про заволодіння поселенням з боку волинської шляхти – йдеться про село Хусово (Хосово), причому так само без уточнення обставин, коли і від кого сталося це захоплення (свідчення Яна Бешевського) (Археографический сборник документов, 1867, с. 100). І на цьому тлі лише чотири свідчення польських шляхтичів про загосподарення коронних земель з боку волинської шляхти і їхніх «людей». Кількість зникло мізерна.

Окремо слід виділити групу заяв обвідників маєткових границь про «супокійну» границю із сусідами: від коронних шляхтичів було всього 4 такі заяви, а від волинян і подолян з боку ВКЛ – 23 заяви або за умовчанням. Наприклад, як про це заявив Олександр Гетолт (Александро Кгетолтъ) «зъ людьми своими шпиколосць»: «И привель насъ до копца, который мениль быти собѣ границу съ пани Пересопскою села ее повѣту Белзского Пересопского. И повѣдиль, ижъ съ тою Пересопскою границу спокойную мамъ» (Археографический сборник документов, т. I, с. 98). Заяви про «спокійні» границі маєтків було би цікаво співвіднести із заявами про невизнання границь, але ця тема виходить за рамки цієї статті.

Аналогічних заяв з боку волинської і подільської шляхти непропорційно більше через загальну перевагу в кількості «обводів» з боку ВКЛ. Порівнювати у відсотках ці співвідношення було би некоректним (хіба що протягом спільних обводів, які тривали до границі Руського воєводства з Подільським; далі коронні комісари не відважилися продовжувати акцію). Адже в подальших односторонніх обводах, які тривали з боку литовської сторони і проходили по території Вінницького і Брацлавського повітів Східного Поділля, коронні шляхтичі могли й не визнавати «обводів» своїх сусідів з ВКЛ на Подільському відтинку, де коронні комісари уже не фіксували маєткових границь.

Князі Збараські – виняткова історія на пограниччі. Окремо слід виділити заяви і скарги князів Збараських і їхніх родичів і сусідів князів Вишневецьких і Порицьких, які вони оповідали граничним комісарам під час своїх «обводів» або під час спростування «обводів» коронних землевласників. Зокрема, йдеться про «обвід» від 3 жовтня 1546 р. князя Щепана (Стефана) Збараського з братами⁹ і князя Александра Порицького при «обводі» границь Збараського маєтку з маєтками вищезгаданого краківського каштеляна і великого коронного гетьмана, графа Яна-Амора Тарновського селом Петриковим та з королівським маєтком Теребовльського повіту Галицької землі Борки (Археографический сборник документов, 1867, с. 117–119). Князі Збараські скаржилися на краківського каштеляна з приводу затоплення їхнього озера Плотиче після викопування неподалік ставу, тобто внаслідок загосподарення людьми краківського каштеляна їхніх прилеглих земель (Археографический сборник документов, 1867, с. 118). Наступний факт свідчить, що ці змагання за природні ресурси і загосподарення тривали десятиліттями, ґрунтуючись на давніх уявленнях про «отчинні» землі предків, які не вписувались у нові міждержавні кордони. Через 15 років, 13 лютого 1561 р., тарнопільський урядник краківського каштеляна, великого коронного гетьмана, старости стрийського і любачівського, графа Яна-Амора Тарновського Стефан Куровський вніс до Луцьких замкових книг скаргу на князя Владислава Андрійовича Збараського, молодшого брата князя Щепана (Стефана), про його напад на землі дружини войницького каштеляна графа Яна-Криштофа Тарновського Зофії Зеспрової (ЛЗК 1561, с. 230–232 (№ 86); Поліщук, 2009, с. 81). Князь Владислав здійснив збройний наїзд на Сатанівський ґрунт, «и ж он, мимо покои посполитыи, чинечи валку до Коруны, яко иныи неприятел, которые псует и поседает албо поседати хочет, наехавши на кгрунт Сатановский властивыи...»; далі йшов перелік восьми сіл з

⁹ Князь Степан (Стефан, Щепан) Андрійович Збараський (1518–1585/1586) пізніше стане державним діячем ВКЛ, дипломатом у московських справах (1555–1556), учасником Лівонської війни за короля Стефана Баторія. Був одним із лідерів протестантського руху у ВКЛ (кальвініст). Посідав найвищі ієрархічні позиції у ВКЛ: у 1555–1564 рр. – вітебський воєвода; у 1564–1566 р. – троцький каштелян; у 1566–1585 рр. – троцький воєвода – усі поза межами рідної Волині. Його братами були князі Владислав, Микола (майбутній кременецький староста в 1560–1574 рр.), Юрій, Михайло. Крім, власне, Щепана (Стефана) у «Пописі» ще було згадано Владислава (Археографический сборник документов, относящихся к истории Северо-Западной Руси, издаваемый при управлении Виленского учебного округа. Вильна, 1867. Т. I. С. 110) «обвід» від 29 вересня 1546 р. врядуника кн. Дмитра Вишневецького Стецька з крутенськими підданими князя.

яблонівськими дворищами, які були спустошені від татар, але наново осаджені людьми графа і на які здійснив напад князь Збараський, нібито вирубавши при цьому кілька тисяч дубів, при цьому погрожуючи вогнепальною зброєю, що постраждалою строною було розцінено як спроба захопити землі: «...тыѣ села и воли розметал, порубал, спустошил и в болота вметал, дубовы ... вырубал и в ни во што вбернул, где в колко тисачей дубов вырубали, стрелбу на гребли Морозовской был засадил, хотечи посѣсти кгрунт влостныи дѣдичныи тоѣ-то всвяченои Зофеи». Скаржник закидав князю Владиславу, що той знехтував обіцянкою короля і великого князя Жигимонта Августа дочекатися якоїсь постанови, суть якої не уточнювалася, але, очевидно, була зрозуміла усім присутнім: «кназ Влодислав, не вчекиваючи постановѣния, которым бы г(о)с(по)д(а)рь корол его м(и)лст, яко пан того вбоига панства, вчинити рачил...». На мою думку, постанова мала стосуватися скликання двосторонніх прикордонних комісій для вирішення приграничних спорів згідно з проектом 1554 р. (Поліщук, 2025). Також йому закидали побудову 11 ставів на березі річки Болванець, який належав до Сатанівського маєтку Подільського воєводства. Скарга також згадувала і володіння документами на право власності «всвяченой Зофеи», і порушення князем границі, яка межувала Подільське воєводство від Руського воєводства Корони і іншої границі від Волинської землі ВКЛ, які порушив князь Владислав: «алѣ, деи, сут явныи знаки и границы рѣки, которыи делат в Подолскую землю вдины вт Руское земли, а другии вт Воына» (ймовірно, тут знаками названа сама ріка, здається, Болванець або Медведівка, які становили природний рубіж межування границь воєводств і держав). Показово, що підданий Польської Корони звернувся до Луцького замкового уряду, тобто до адміністративної установи іншої держави, абсолютно безперешкодно. Ближчий до нього Кременецький замковий уряд він напевно оминув, оскільки там урядував, будучи кременецьким старостою, менший брат кн. Владислава кн. Андрій Збараський, який навряд чи б чомно зустрів скаржника і його слуг.

У цій скарзі тарнопольського буркграбія Стефана Куровського показовим було несприйняття і приниження князівського титулу князя Владислава Збараського: «всветчене чинил противко вроженому Владиславови, кназю Збараскому, которыи, деи, собе кназжачии титул привлаща, иж вн мимо покои посполитыи, чинечи валку до Коруны ...». Те, що ця думка про підважування княжого титулу руських аристократів була колективним уявленням на землях Польської Корони, добре підтверджується висловлюваннями тогочасного польського історика Мартина Кромера щодо подільських князів: «Niegdyś Podole wraz z Rusią, zarówno tą, która obecnie jest częścią Polski, jak i tą, która pozostaje pod panowaniem Litwinów i Moskali, miało swoich książąt. Jal to dokładniej wykazałem w *Historii...* Wielu jeszcze teraz (тобто в часи написання М. Кромером своєї праці у 1560–1570-х рр. – *В.П.*) nazywa siebie nadal książętami, ale przeważnie jest to **pustyj niemal tytuł, bez żadnego znaczenia** (виділено автором – *В.П.*); między Polakami natomiast nawet pamięć o ich książęcym tztule całkowicie się zatarła» (Kromer, 1984, s. 28).

Як бачимо, за півстоліття мало що змінилося на пограниччі певних ділянок землеволодінь: знову йшлося про загосподарення територій, які кожна сторона розглядала як власну і на який мала документи або пригадувала колишні «отчинні»

володіння на князівському праві. Непрямо це підтверджується копним судочинством між пограничними селами чомусь саме у володіннях князів Збарзьких-Вишневецьких (у тому числі і колишніх їхніх володіннях: ідеться про Чернехівську волость княгині Острозької).

Колодне і Чернехів княгині Беати Острозької. Прикордонний конфлікт князів Збарзьких постає у новому світлі, якщо подивитися на маєткову історію Чернехівської волості, захоплення і загосподарення якої оскаржила кнг. Ілляна Острозька Беата з Костелецьких під час перепису кордонів 1546 р. Важливо усвідомити те, що до 1518 р. обидва сусідні замки і волості Колодне і Чернехів входили до Збарзького князівства, перебуваючи у володінні вдови князя Семена Васильовича Збарзького (Колоденського) княгині Марії Ровенської (княгині Степанської), який отримав Колодне і Чернехів з розподілу спадщини між братами у 1463 р. (AS-1, s. 54) Кнг. Марія Ровенська доводилася бабусею дружині кн. К.І. Острозького, й тому після її смерті у 1518 р. ці маєтки були успадковані кн. К.І. Острозьким по спадковій лінії його першої дружини кнг. Тетяни Семенівні Гольшанської (Дубровицької) († 1522) (AS-2, s. 99), від якої народився їхній перший син Ілля Острозький. Збереглися відомості, що на початку XVI ст., а точніше у 1502 р., львівський староста Станіслав з Ходча скаржився великому князю Олександру, який на той час ще не був обраний польським королем, на кнг. Марію Ровенську за те, що її піддані з маєтків Чернехів, Колодно і Рівне порушують кордони Польського королівства і вчиняють наїзди (Собчук, 2014, с. 88).

До цього ж треба додати, що за спостереженнями М. Крикуна щодо проходження границі Поділля з Руським, Волинським і Київським воєводствами Речі Посполитої до 1680 р., тобто до османського завоювання Поділля, у минулому на території, які були розташовані південніше цієї границі (вона йшла по середній течії річок Медведовка і усієї течії річки Болванець) претендували князі Збарзькі, які володіли суміжними волинськими маєтками (Крикун, 1993, с. 28, 43, прим. 78; Любавский, 1892, с. 229). При цьому М. Крикун посилався на дані «Попису» 1546 р., який саме це і засвідчив, та на інші документи другої половини XVI ст., до яких можна додати й вищенаведений збройний наїзд на Сатанів 1561 р. князя Владислава Збарзького.

Таким чином, запрошується парадоксальний висновок, що приграничні спори за границі землеволодінь князів Збарзьких (а рівно і їхніх родичів князів Вишневецьких і Порицьких), які зазіхали на території Коронного Поділля і були розташовані південніше течії річок Медведовка і Болванець, вказують на те, що вони не були зацікавлені у проведенні розмежування міждержавних кордонів і розглядали їх як землі своїх предків. Можна припустити, що у цьому вони покладалися на родову пам'ять володіння на княжому праві тими коронними землями, на які здійснювали наїзди у Подільському воєводстві. Йдеться про їхніх прямих предків – князів Вінницьких, Божських, Несвізьких, від яких, власне, і пішли родом князі Збарзькі, Вишневецькі, Порицькі, які у середині XVI ст. вирішили змінити своє походження на користь походження від Корибута Гедиміновича (Келембет, 2021; Келембет, 2016, с. 3–17).

Інші волинські аристократи – князі Сангушки також могли не визнавати маєткові границі своїх коронних суміжників, вважаючи їхні землі належними до своєї

колишньої «отчини», яка була відібрана у їхнього предка кн. Сендюшка – онука Ольгерда Гедиміновича. 1432 р. великий князь Жигимонт Кейстutowич відібрав у Сендюшка, нащадки якого невдовзі почнуть іменуватимуться Сангушками, Ратно і Любомль, які остаточно відійшли до Корони у 1440-х рр. за Казимира (Археографический сборник документов, 1867, с. 75). Як засвідчив «Попис» 1546 р., князі Сангушки добре пам'ятали про свої втрачені території, нагадуючи про це в ході проведення «обводів» своїх границь навколо Ратненського клина – колишніх земель свого уділу: «Якожь тые люди королевое еє милости вижовцы (піддані королеви Бони із села Вижва, яке донедавна, до обміну, належало князям Сангушкам – В.П.) сами, яко памяти ихъ зайдуть и предковъ ихъ, тыхъ земель у покойномъ держанью и вживанью были ажъ и до сихъ часовъ... А другии грани тотъ же князь Сендюшко вчинилъ промежку своихъ имѣней: Ратномъ и Вижвою, бо тое Ратно и Любомль отняли ку Корунѣ за Казимира короля» (Археографический сборник документов, 1867, с. 75, 84).

Приграниччя «Дикого Поля». Однак повернімося у 1546 р. Чим далі на південний схід до «Дикого Поля» просуvalася процесія з обведення границь, тим рідкішими ставали поселення і тим менше було приводів для міжсусідських спорів за землю, які втрачали сенс через загрозу татарських нападів або через величезні обшири необроблених земель. Загроза нападу нагнала страху і в 1546 р., що не дозволило довести до завершення акцію з обведення міждержавних границь. Польські комісари «зійшли з дистанції» 3 жовтня (Археографический сборник документов, 1867, с. 117), а великокнязівські комісари завершили обвід 24 жовтня, дійшовши до Брацлавського повіту ВКЛ на Поділлі.

Перед тим, як «зійти з дистанції», коронні комісари у володіннях князів Збарзьких, що як раз межували з Поділлям, уперше не надали свої протоколи об'їздів границь литовським комісарам, які це одразу занотували у своєму звіті: «напротивку того обводу князей Збаражскихъ замочку ихъ Волочищъ (5 жовтня – В.П.) мѣль быти обвод корунный, але его намъ не дано. Оттуль есмо съ товариши нашими корунными розѣхали» (Археографический сборник документов, 1867, с. 119)¹⁰. Цей факт виявив важливу процедурну особливість проведення граничних «обводів»: «корунные обводы» склалися польською стороною і передавалися литовській – Василю Тишкевичу і Войтеху Ленартовичу, які потім наказували своїм «дякам» вписувати коронні протоколи у свої «книги». Причому протоколи коронних комісарів писалися так само руською мовою.

Про татарську загрозу у своєму «Пописі» повідомили й очільники литовської комісії. Цей факт дуже важливий, бо має ще й джерелознавчий вимір, оскільки

¹⁰ Археографический сборник документов, относящихся к истории Северо-Западной Руси, издаваемый при управлении Виленского учебного округа. Вильна, 1867. Т. I. С. 119. Фраза великокнязівських комісарів про те, що коронні комісари не надали їм свій «обвод» напроти мастку князів Збарзьких Волочищ як раз виявляє важливу процедурну особливість проведення «граничних обводів». Це ще раз доводить, що «корунные обводы» склалися польською стороною і передавалися литовській стороні – Василю Тишкевичу і Войтеху Ленартовичу, які потім наказували своїм «дякам» вписувати коронні протоколи у свої «книги». Причому тексти коронних комісарів писалися так само руською мовою.

пояснює, чому від Польської Корони «обводів» менше, ніж від ВКЛ (52/70). Подальші перемовини Василя Тишковича і Войтеха Ленартовича з коронними комісарами були викладені у їхній «пояснювальній записці», яка була внесена до того ж «Попису» і містилась серед протоколів «обводів» маєткових границь. Очевидно, що це було їх звітування перед монархом за хід перепису кордонів, яке мало пояснити передчасне завершення акції, зумовлене татарською загрозою. За вписаними протоколами вони від 5 до 24 жовтня нібито продовжували описувати границі в односторонньому порядку – лише з боку ВКЛ (коронні комісари не могли або підтвердити, або спростувати ці границі). Звітуючись перед господарем, В. Тишкович і В. Ленартович зазначали, що продовжували посилати до коронних комісарів своїх слуг з нагадуванням про відновлення спільної акції. Коронні комісари («товариши наши корунные») відмовились їхати на Поділля для продовження об'їзду границь коронної шляхти, пославшись на татарську загрозу та на відсутність у своїх приграничних маєтках шляхти: «...и ихъ есмо яко служебниками, такъ тежъ листы нашими наводи, абы оны ведлугъ росказанья господарей ихъ (тобто Жигимонта Старого і Жигимонта Августа. – *В.П.*), на границы їхали. Оны къ намъ прислали дьяка своего, вымовляючися татары; другое (причины відмови їхати далі. – *В.П.*), ижъ не мають, хто бь имъ границы оповѣдилъ...» (Археографический сборник документов, 1867, с. 120). Як бачимо, «корунні товариши» дійшли до границь Руського воєводства з Подільським воєводством Польського королівства, власне до володінь краківського каштеляна і великого коронного гетьмана, графа Яна-Амора Тарновського та князів Збаразьких, Вишневецьких і Порицьких, після чого далі їхати на Поділля відмовилися.

1546 р. дійсно стався крупний набіг білгородських та очаківських татар, які напали на Київщину, Поділля й Волинь і вивели у ясир дуже багато людей, точна дата якого не відома. Розголошу набув і минулорічний татарський набіг 1545 р. (Ворончук, 2012, с. 592). Чому, власне, і зустрічаємо у «Пописі» єдину згадку про луцького старосту, який не брав участі в об'їздах маєткових границь, як вірогідно виглядає, у зв'язку з військовими зборами волинської шляхти для відсічі татарському нападу: «тое село Бобятинъ есть зъ давныхъ часовъ Великое Князство повѣту Луцкого. И мѣль бы то повѣдити его милость князь староста луцкий, еножь есть на послужѣ, на войнѣ короля его милости» (Обвод Корунный» від 23 вересня 1546 р.) (Археографический сборник документов, 1867, с. 97).

Проблеми з обведенням маєткових границь з'явилися і у великокняжих комісарів, як тільки вони доїхали до Поділля, покинувши захищені князівсько-магнатські володіння Острозьких, Вишневецьких, Збаразьких. Василь Тишкович і Войтех Ленартович намагались прозвітуватися перед монархом про спроби продовжити опис маєткових границь шляхти під час загрози татарського нападу, зазначивши місце свого перебування у Вінниці, попри те, що коронні комісари закликали їх приїхати до них у Межибіж і сидіти там. У Вінниці вони розпочали приймати «обводи» маєткових» границь зі слів або з листування шляхти. Останній протокол датується 24 жовтня, але з його змісту стає зрозуміло, що десь до 3 листопада 1546 р. вони пересиджували татарську загрозу у Вінниці, доки з татарської «погоні» не повернулися слуги і бояри з Чуднова та Кузьминської волості, власне ще

неподілені між спадкоємцями острозькі піддані, які виходили «в поле» стерегти татарські шляхи.

В умовах загрози татарського нападу подільська шляхта ВКЛ так само не була готова засвідчувати свої границі. У своєму «Пописі», в «обводі» від 11 жовтня маєтків Анастасії Дубицької, граничні комісари заявили про ухилення від «обводу» своїх границь зем'янина Вінницької волості Київського повіту Кіндрата (Яцковського) з братами. До нього посилали господарського дворянина, який у присутності місцевого вонячинського державця Семена Кмітича – батька оршанського старости і смоленського воєводи Філона Кміти-Чорнобильського (1530–1587), заявляв про обов'язок з'явитися до «обводу» границь; потім іще обсилали Яцковського з Вінницького замкового уряду, «абы намъ границы и кривды свои оповѣдиль и списаль», чекали на нього тиждень та все марано; він так і не з'явився, унаслідок чого граничні комісари не змогли зафіксувати границі його маєтку (чи то пак самі не могли прибути, сидючи у Вінниці?). І дійсно, наступний «обвід» вінницьких зем'ян датовано 20 жовтня: Семен Кмітич «обводив» землі господарського двору Вонячин – «панъ Семень Кмита зъ людьми двора господарского держанья своего Вонячына» (Археографический сборник документов, 1867, с. 122); наступного дня він же «обводив» границі уже власного маєтку Літин – родового маєтку Кмітичів Александровичів; 22 жовтня естафету з «обведення» перейняли їхні сусіди Іван і Петро Микулинські, які вказали границі свого родового маєтку Микулинці; того ж дня їхня мати Духна Микулинська вказала границі Почапинців. 23 жовтня приграничний відтинок Вінницького повіту завершили обводити «земянка господарская повѣту Веницкого пани Михнова Якубовича пани Богдана изъ зятель своим паномъ Хведоромъ Бокеемъ» (Археографический сборник документов, 1867, с. 124).

Цікаво, що роком раніше у ревізії Вінницького замку 1545 р. королівські ревізори зафіксували скаргу вищезгаданого вонячинського урядника Семена Кмітича на сусідів Хмельницького замку і волості Польської Корони про постійні напади і пошкодження жнив та врожаю, викіс сіножатей. При цьому Семен Кмітич зазначив, що він, як вонячинський урядник, листувався з великокняжою канцелярією у Вільно, зокрема щодо захисту від нападів коронних підданих з Хмельницького замку (ЛМ-561, с. 219)¹¹. Цікаво, що наступного 1546 р. ці важливі свідчення про прикордонні взаємини з коронними сусідами так і не потрапили до «Попису границь и шкодъ», що було явним недоглядом граничних комісарів чи то пак свідчило про вкрай скрутні умови, в яких оформлювались протоколи об'їздів і що напевно робилося «заднім числом» («Обвід» ВКЛ від 20 жовтня 1546 р.) (Археографический сборник документов, 1867, с. 124).

У Брацлавському повіті комісарам вдалося «пописати» границі лише чотирьох землевласників, землі яких були розташовані на Кучманському татарському шляху і які сусідили з Барським і Каменецьким повітами Подільського воєвод-

¹¹ Цитата: «Нишли далъ ми (королівському ревізору. – В.П.) о томъ знати, ижъ тому имѣнью от замьку и волости Хмелническое кривды и втиски великии ся дѣють в посегани земли и сеножатей, и в наездкахъ, и в пожогахъ и грабежахъ. И тыхъ часов, при моей бытности, наставши на властныи сеножати того имѣнья, сѣна колкосъ стоговъ сожгли, а иншое побрали, не дбаючи на листы г(о)сп(о)д(а)рьскии» (Ревізія Вінницького замку 1545 р.).

ства. Двоє землевласників провели «обвід» особисто, третій – за текстом «обводу», пред'явивши його для вписання до «Попису границь», немов до актових книг, а четвертий – за усною заявою перед комісарами, яка була також вписана. Зокрема, були пописані границі володінь братів Носковичів з одноіменного «селища», Федора З'яловського з одноіменного «селища», Петра Братковича з Братківців та Ігната Стецьковича Клещовського із «селища» Русова, яким і завершився опис границь.

Що характерно, так це називання поселень «селищами» (так само і в Ревізії Брацлавського замку 1545 р.), які були неосілими господарствами. Федір З'яловський «здаль границу земенину повѣту Брасловского Данку Копыстеринскому», який на «попис границь» їхати відмовився. Виявилось, що останній мешкає на постійному проживанні у сусідньому коронному містечку Бар Подільського воєводства, з якого і вів господарство у своєму «селищі» Копистерин: «Тоть Копыстеринский живеть у Барѣ, а тоє селищо свое Копыстеринское зъ Бару уживаетъ. Того границы некому было вывести» (Археографический сборник документов, 1867, с. 125). Петро Браткович також не зміг провести обвід границь, надіславши граничним комісарам коротенький текст їхнього опису, який комісари і вписали до своєї документації («И мы тот список казали у книги уписать»). Причому комісари півтора тижні чекали на приїзд цього Братковича, до якого був відправлений лист від вінницького підстарости Богуша Шельвовського з оповіщенням про необхідність прибуття на «обвід». Далі граничні комісари заявили (це була чергова «пояснювальна записка», внесена до перепису границь): «А такъ вси землянѣ повѣту Брасловского, которые границы мають с повѣтомъ Барскимъ и Каменецкимъ ажъ до границы земенина брасловского Игната Стецьковича Клещовского, не стали и послушенства на розказанье его милости господарское; и за обысланьемъ и розказаньемъ князя Дмитрея Федоровича [Сангушковича], старостича володимерского, который есть на мѣстцу отца своего¹² и на обысланье подстаростего брасловского не вчинили и границъ своих не вывели» (Археографический сборник документов, 1867, с. 126).

Той же Ігнат Клещовський, як останній обвідник своїх маєткових границь, стоячи перед граничними комісарами, ймовірно, у Вінницькому замку, засвідчив свої границі усно. І граничні комісари (точніше їхній писар – «дяк») внесли його заяву до «Попису границь и шкодъ» за протоколом внесення заяв до актових (урядових) книг: «Пришедши передъ насъ земенинъ повѣту Браславского Игнат Стецькович Клещовский, повѣдилъ: “Отъ кого быхъ я мѣль границу свою взяти, не вѣдаю, бо ихъ татаре давно побрали, а от давныхъ часовъ пуста. Едножь я свою границу оповѣдаю...”» (Археографический сборник документов, 1867, с. 126). Ці свідчення демонструють мозаїчність і невпорядкованість описів границь подільської шляхти. Стає очевидним, наскільки різночотним було становище шляхти на прикордонні з Диким Полем і що поняття границі тут радикально відрізнялось від того, що було на Волині чи у Руському воєводстві, а тим паче ще далі на північний захід Корони чи Литви. Фрагментарність і уривчастість цих описів не варто спису-

¹² Князь Дмитро був сином маршалка Волинської землі, старости володимирського, брацлавського і вінницького князя Федора Андрійовича Сангушковича, який помер наступного року († 1547 р.)

вати лише на вплив татарської загрози, яка порушила всі плани урядових комісій у 1546 р. За цим криється абсолютно інша сигніфікація просторової територіальності, яка просто не вкладається в звичні для урядників суспільні уявлення і яка не піддається протоколу межування земель привілейованих землевласників, з їх проходженням по знаках, забезпечених працею залежних селян, бояр і слуг, які їх залишають, як результат своєї життєдіяльності в ході освоєння природного середовища.

Ревізія Вінницького замку 1545 р. Для чіткішого розуміння специфіки Брацлавського і Вінницького повітів на момент проведення об'їзду кордонів 1546 р. можна звернутися до ревізій Брацлавського і Вінницького замків 1545 р., в яких було описано стан оборонних споруд, їх забезпечення, служби і повинності місцевих зем'ян і міщан тощо, а також, що дуже важливо, ставлення місцевих зем'ян до свого прикордонного положення (ЛМ-561, с. 211, 223). Згідно з ревізією у Брацлавському повіті мали осілість 23 «старших земян» (бояр) і 14 «подлейших» зем'ян (на 23 дворищах). «Старші зем'яни» Вінницького повіту не визнавали шляхетства і всіх прав володіння землею за «подлейшими» зем'янами: «А то суть земяне, которыхъ они («старші зем'яни». – *В.П.*) братьею собе не менуютъ ани знаютъ отъколь есть». (ЛМ-561, с. 234–235). А це значить, що ці володіння були не упривілейовані, не мали межування маєткових границь і власних осілих підданих, тобто були «селищами», які використовувались у промисловий і сезонний спосіб господарювання, час від часу, уникаючи сталої осілості на одному місці в умовах степового прикордоння і постійної татарської загрози.

«Старші» вінницькі зем'яни у розпачі повідомили королівським ревізорам про свавілля місцевих «мужей», які служать пану лише три дні на рік, а якщо не служать, то сплячуютъ йому за рік по шість грошей (!). Й тому, на думку вінницьких зем'ян, «в томъ б(о)гатшии и пышнейшии мужикъ, нижли панъ» (ЛМ-561, с. 220). Вінницькі зем'яни пояснювали селянську сваволу («роспущенство хлопское») тим, що вони можуть безперешкодно втікати за кордон до Польської Корони¹³. Але ж не тільки селяни: згадаймо вищенаведений приклад брацлавського шляхтича Данка Копистеринського, який мешкав у коронному Барі. Разом із тим зем'яни пропонували заборонити селянські переходи між шляхетськими маєтками через границю і тим самим покласти край сваволі місцевих поселенців¹⁴.

¹³ Цитата: «А то для того ся дѣеть, што ж граница полскаа недалеко, – какъ которыи ч(е)л(о)в(е)къ усхочеть завинити и або не завинит, такъ идеть прочъ, а выданья и справедливости жадное не маот. И еше, приходечи оттоль, злодейство и шкоду чинят. За которымъ роспущенствомъ хлопскимъ, ижъ и сам на себе и на п(а)на ничого не робить, а наболей вѣдаеть дорогу, куды втекти. Для того и злодѣйства и розбой и вси речи злыи в томъ краи от нихъ самихъ и от жон ихъ плодятся, бо, не маючи што робити, мусить мужъ красти або розбивати (тобто руйнувати, нищити. – *В.П.*), а жона чары чинити» (ЛМ-561. С. 220).

¹⁴ Цитата: «... потреба есть на то великого осмотренья и ласки и бачности г(о)сп(о)д(а)рское, жебы его м(и)л(о)сть г(о)с(по)дарь рачиль розказат тую уставу яко паномъ коруннымъ, такъ и волинскимъ и подолскимъ вчинити. Нехай бы п(а)нове полякове жадныхъ людей, будь отчичовъ або не отчичов, от волинцовъ и подолянъ не примовали. А которыи бы втекали, – тыхъ бы выдавали под утраченемъ имѣней. Такъ тежъ и панове волинцы и подоляне по тому жъ к нимъ ся заховали» (Детальніше див.: Литовська Метрика. Книга 561. Ревізії українських замків

У цьому проявилась станова шляхетська свідомість, а значить і станова солідарність з коронною шляхтою, яка швидше за все мала набагато більше спільного з брацлавською (східноподільською) тут, на Поділлі, на пограниччі з Диким Полем обох держав, ніж на пограниччі Руського воєводства з Волинською землею і Поліссям.

В основному підтвердилась моя гіпотеза, висловлена на початку дослідження, що взаємини приграничної шляхти здебільшого відображали міжсусідські маєткові відносини, які типологічно мало чим відрізнялися від аналогічних міжшляхетських стосунків у середині повітів, проте мали свою специфіку з огляду на прикордонне розташування. В правовому аспекті приграничні спори не отримали від влади свого інституційного врегулювання, оскільки двосторонні прикордонні комісії для полагодження приграничних спорів магнатів і шляхти так і не були створені протягом усього XVI ст. Причому не тільки для межування міждержавних границь (власне, їх виправлення, «поправи», *renovatio*), але й внутрішніх воєводських, на чому наполягала шляхта Волинського воєводства у своїх сеймикових інструкціях після Люблінської унії 1569 р. і до початку XVII ст.

Окреслену у цій статті проблематику взаємин магнатів і шляхти на пограниччі та межування маєткових границь може значно поглибити вивчення актових книг Волинської землі до 1569 р. у складі ВКЛ, а також аналогічних книг Белзького, Руського і Подільського воєводств Корони, матеріалів Литовської Метрики, Коронної Метрики, залишків шляхетсько-магнатських архівів, в яких набагато повніше відображалися контакти приграничних землевласників. А це значить, що більш узагальнені висновки ще робити зарано.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

Архив Юго-Западной России, издаваемый временной комиссией для разбора древних актов, учрежденной при Киевском, Подольском и Волынском генерал-губернаторе-1. (1865). (Т. 2: Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России (1599–1637). Москва.

Архив Юго-Западной России, издаваемый временной комиссией для разбора древних актов, учрежденной при Киевском, Подольском и Волынском генерал-губернаторе-2. (1907). (Ч. 8. Т. 4: Акты о землевладении в Юго-Западной России в XVI–XVIII ст.). Киев.

Археологический сборник документов, относящихся к истории Северо-Западной Руси, издаваемый при управлении Виленского учебного округа. (1867). Вильна, I, 46–125 (док. № 31)..

Боряк, Г. (1988). Акти адміністративних межувань кінця XIV –середини XVI ст. і реконструкція адміністративно-територіального поділу українських земель. *Історико-географічні дослідження в Україні*. Київ.

Ворончук, І. (2012). *Населення Волині в XVI – першій половині XVII ст.: родина, домогосподарство, демографічні чинники*. Київ.

1545 року. Київ : Інститут української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського НАН України, 2005. С. 220). Цікаво, що ця пропозиція повністю збігалася з проєктом організації спільних прикордонних судів між шляхтою Корони і ВКЛ 1554 р., у якому передбачалось судочинство над селянами-втікачами («збегами») (Детальніше див.: Lietuvos Metrika. Knyga nr. 37. Užrašymų knyga 37 (1552–1561). Vilnius : Lietuvos istorijos institutas Leidykla, 2011. P. 165; Любавский М. Литовско-Русский сейм: Опыт по истории учреждения в связи с внутренним строем и внешней жизнью государства. Москва, 1900. С. 82 Приложение).

Груша, А. (2001). Невядомая грамата Фёдара Карыятавіча 1391 г. *Беларускі гістарычны агляд*, 8, 1–2 (14–15), 132.

Келембет, С. (2021). *Князі Несвізькі та Збаразькі: XIII – початок XVI століть*. Вид. друге, виправлене та розширене. Кременчук.

Келембет, С. (2016). Князі Несвізькі, Збаразькі та Вишневецькі – нащадки чернігівських Ольговичів? *Сіверянський літопис*, 3 (129), 3–17.

Келембет, С. (2019). Невідома грамота великого князя Свидригайла Ольгердовича: формування землеволодіння князів Козек на Волині та їх походження. *Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики*. Київ, ч. 29–30, 6.

Крикун, М. (1993). *Адміністративно-територіальний устрій Правобережної України в XV–XVIII ст. Кордони воєводств у світлі джерел*. Київ.

ЛМ-560: Метрыка Вялікага Княства Літоўскага: Кніга 560 (1542 год): кніга перапісаў № 3 (копія канца XVI ст.). (2007). Мінск : Беларуская навука.

ЛМ-561: Литовська Метрика. Книга 561. Ревізія українських замків 1545 року. (2005). Київ : Інститут української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського НАН України.

Лицкевич, О. (2023). 559-я книга Литовской Метрики: состав и географическое содержание. *Матэрыялы XIX Міжнародных кнігазнаўчых чытаньняў*. Мінск : Нац. бібл. Беларусі, 2023, 31–36;

ЛЗК 1561: Луцка замкова книга 1560–1561 рр. (2013). Луцьк.

Любавский, М. (1892). *Областное деление и местное самоуправление Литовско-Русского государства ко времени издания первого Литовского Статута*. Москва.

Любавский, М. (1900). *Литовско-Русский сейм: Опыт по истории учреждения в связи с внутренним строем и внешней жизнью государства*. Москва.

Однороженко, О. (2020). «Знама землі Полукназевскои»: геральдично-сфрагістичні аспекти купчого запису Солтана Альбієвича 1508 р. *Сфрагістичний щорічник*. Київ. Вип. VII.

ПД НГАБ ВКЛ: «Для лепшое твердості...»: Пергаментныя дакументы перыяду Вялікага Княства Літоўскага з фондаў Нацыянальнага гістарычнага архіва Беларусі (1391–1566 гг.) / уклад.: Я. С. Глінскі, А. А. Жлутка, Д. В. Лісейчыка. Мінск : Беларусь.

Поліщук, В. (2015). Правосознание шляхты Волинской земли по материалам судебных книг луцкого старосты 1560-х гг. *Lietuvos Statutas ir Lietuvos didžiosios kunigaikštystės bajoriškoji visuomenė*. Sudarė Irena Valikonytė ir Lirija Steponavičienė. Vilnius : Vilniaus universiteto leidykla, 121–133.

Поліщук, В. (2002). Врядове виживство в структурі публічно-правових процедур (на матеріалі луцьких замкових книг 1558–1567 рр.). *Соціум. Альманах соціальної історії*. Київ : Інститут історії України НАН України, 1, 79–109.

Поліщук, В. (2009). Замкові книги волинських урядників як джерело з історії руського регіоналізму у Великому князівстві Литовському другої третини XVI ст. Наукові записки. *Збірник праць молодих вчених та аспірантів*. Київ : Інститут української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського НАН України, 19, 74–88.

Поліщук, В. (2021). Шляхетський рід Микулинських на Східному Поділлі у XV – початку XVII ст.: генеалогія та питання успадкування Микулинців від подільського старости князів Коріатовичів Гринька Соколицького. *Записки Наукового товариства імені Шевченка*. (Т. ССLXXIV. *Праці Історично-філософської секції*). Львів, 132–171.

Поліщук, В. (2025). Проблема межування міждержавних кордонів Польської Корони з Волинню і Східним Поділлям у 1546 році. *Україна–Польща: історична спадщина і суспільна свідомість*. Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича, НАН України, 18, 7–29.

Розов, В. (1928). *Українські грамоти*. (Т. I. XIV в. і перша половина XV в.). Київ.

Собчук, В. (2014). *Від коріння до крони. Дослідження князівських і шляхетських родів Волині XV – першої половини XVII ст.* Кременець.

Статут ВКЛ 1529: Статuti Великого князівства Литовського у трьох томах. (2002). (Том I: Статут Великого князівства Литовського 1529 року). Одеса : «Юридична література».

AS-1: Archiwum ksiażat Łubartowiczow Sanguszków w Sławucie. (1887). (Т. I. 1366–1506). Lwow.

AS-2: Archiwum książąt Łubartowiczów Sanguszków w Sławucie. (1890). (T. III. 1432–1534). Lwów.

Dogel, M. (1758). *Limites regni Poloniae et Magni Ducatus Lithuaniae ex originalibus et exemplis autenticis descripti*. Vilnae.

Granice 1546: *Granice pomiędzy Koroną a Wielkim Księstwem Litewskim w 1546 r.* (2025). Folia Jagellonica Fontes 34. Warszawa.

Kromer, M. (1984). *Polska czyli o położeniu ludności obyczajach urządach i sprawach publicznych królestwa polskiego księgi dwie*. Olsztyn.

LM-37: Lietuvos Metrika. Knyga nr. 37. Užrašymų knyga 37 (1552–1561). (2011). Vilnius : Lietuvos istorijos institutas Leidykla. <http://dev.metrika.ldkistorija.lt/knyga/116#mode/1up>.

LM-22: Lietuvos Metrika. Kn. 22 (1547). Užrašymų knyga 22. (2010). Vilnius : Lietuvos istorijos institutas leidykla.

Statut 1529: Pirmasis Lietuvos Statutas = Первый Литовский Статут: Tekstai senąja baltarusių, lotynų ir senąja lenkų kalbomis. (1991). (Tekstus parengė S. Lazutka, I. Valikonitė, E. Gudavičius ir kt. Vilniaus Universitetas Lietuvos ma Lietuvos istorijos Institutas). Vilnius : Mintis.

Przedzdecki, A. (1841). *Podole, Wołyn, Ukraina. Obrazy miejsc i czasu*. T.1. Wilno.

Tęgowski, J. (1997). Sprawa przyłączenia Podola do Korony Polskiej. *Teki Krakowskie. T. V. Prace ofiarowane Franciszkowi Sikorze z okazji sześćdziesięciolecia urodzin*. Kraków.

Urzednicy WKL: Urzędnicy centralni i dostojnicy Wielkiego Księstwa Litewskiego XIV-XVIII wieku. (1994). Kornik.

REFERENCES

Arkhyv Yuho-Zapadnoi Rossyy, yzdavaemyi vremennoi komysseyi dlia razbora drevnykh aktov, uchrezhdennoi pry Kyevskom, Podolskom y Volynskom heneral-hubernatore-1. (1865). (T. 2: Akty, odnosiaschchiesia k ystoriy Yuzhnoi y Zapadnoi Rossyy (1599–1637). Moskva (in Russian).

Arkhyv Yuho-Zapadnoi Rossyy, yzdavaemyi vremennoi komysseyi dlia razbora drevnykh aktov, uchrezhdennoi pry Kyevskom, Podolskom y Volynskom heneral-hubernatore-2. (1907). (Ch. 8. T. 4: Akty o zemlevladyenii v Yuho-Zapadnoi Rossyy v XVI–XVIII st.). Kyev (in Russian).

Arkheohrafycheskyi sbornik dokumentov, odnosiaschchysia k ystoriy Severo-Zapadnoi Rusy, yzdavaemyi pry upravlenii Vylenskoho uchebnogo okruha. (1867). Vyl'na, I, 46–125 (dok. № 31) (in Russian).

Boriak, H. (1988). Akty administratyvnykh mezhuvan kintsia XIV – seredyny XVI st. i rekonstruktsiia administratyvno-terytorialnoho podilu ukrainskykh zemel. *Istoryko-geohrafichni doslidzhennia v Ukraini*. Kyiv (in Ukrainian).

Voronchuk, I. (2012). *Naseleennia Volyni v XVI – pershii polovyni XVII st.: rodyina, domohospodarstvo, demohrafichni chynnyky*. Kyiv (in Ukrainian).

Hrusha, A. (2001). Neviadomaia hramata Fėdara Karyiatavicha 1391 h. *Belaruski histarychny ahliad*, 8, 1–2 (14–15), 132 (in Ukrainian).

Kelembet, S. (2021). *Kniazi Nesvizki ta Zbarazki: XIII – pochatok XVI stolit*. Vyd. druhe, vypravlene ta rozshyrene. Kremen'chuk (in Ukrainian).

Kelembet, S. (2016). Kniazzi Nesvizki, Zbarazki ta Vyshevet'ski – nashchadky chernihivskykh Olhovychiv? *Sivirianskyi litopys*, 3 (129), 3–17 (in Ukrainian).

Kelembet, S. (2019). Nevidoma hramota velykoho kniazia Svydryhaila Olherdovycha: formuvannia zemlevolodinnia kniaziv Kozek na Volyni ta yikh pokhodzhennia. *Spetsialni istorychni dystsypliny: pytannia teorii ta metodyky*. Kyiv, ch. 29–30, 6 (in Ukrainian).

Krykun, M. (1993). *Administratyvno-terytorialnyi ustroi Pravoberezhnoi Ukrainy v XV–XVIII st. Kordony voievodstv u svitli dzhherel*. Kyiv (in Ukrainian).

LM-560: Metryka Vialikaha Kniastva Litoŭskaha: Kniha 560 (1542 hod): kniha perapisaŭ № 3 (kopiia kantsa XVI st.). (2007). Minsk: Belaruskaja navuka (in Belarusian).

LM-561: Lytovska Metryka. Knyha 561. Revizii ukrainskykh zamkiv 1545 roku. (2005). Kyiv: Instytut ukrainskoi arkhieohrafiï ta dzhereloznavstva im. M.S. Hrushevskoho NAN Ukrainy (in Ukrainian).

Lytskevych, O. (2023). 559-ya knyha Lytovskoi Metryky: sostav y heohrafycheskoe soderzhanye. *Materyialy XIX Mizhnarodnykh kniaznaïchykh chytanniaïy*. Minsk: Nats. bibl. Belarusi, 2023, 31–36 (in Belarusian).

LZK 1561: Lutska zamkova knyha 1560–1561 rr. (2013). Lutsk (in Ukrainian).

Liubavskiy, M. (1892). *Oblastnoe delenie y mestnoe samouprvlenye Lytovsko-Russkoho hosudarstva ko vremeny yzdaniya pervoho Lytovskoho Statuta*. Moskva (in Russian).

Liubavskiy, M. (1900). *Lytovsko-Russkiy seim: Opyt po ystoriyy uchrezhdeniya v svyazy s vnutrennyim stroem y vneshnei zhyzniï hosudarstva*. Moskva (in Russian).

Polyshchuk, V. (2015). Pravosoznanye shliakhty Volynskoi zemly po materyalam sudebnykh knyh luts'koho starosty 1560-kh hh. *Lietuvos Statutas ir Lietuvos didžiosios kunigaikštystės bajoriškoji visuomenė*. Sudarė Irena Valikonytė ir Lirija Steponavičienė. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 121–133 (in Ukrainian).

Polishchuk, V. (2002). Vriadove vyzhivstvo v strukturi publichno-pravovykh protsedur (na materialy luts'kykh zamkovykh knyh 1558–1567 rr.). *Sotsium. Almanakh sotsialnoi istorii*. Kyiv: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy, 1, 79–109 (in Ukrainian).

Polishchuk, V. (2009). Zamkovi knyhy volynskykh uriadnykiv yak dzherelo z istorii ruskoho rehionalizmu u Velykomu kniazivstvi Lytovskomu druhoi tretyny KhVI st. Naukovi zapysky. *Zbirnyk prats molodykh vchenykh ta aspirantiv*. Kyiv: Instytut ukrainskoi arkhieohrafiï ta dzhereloznavstva im. M.S. Hrushevskoho NAN Ukrainy, 19, 74–88 (in Ukrainian).

Polishchuk, V. (2021). Shliakhetskyi rid Mykulynskykh na Skhidnomu Podilli u XV – pochatku XVII st.: henealohiia ta pytannia uspadkuvannia Mykulyntsiv vid podil'skoho starosty kniaziv Koriatovychiv Hrynka Sokolets'koho. *Zapysky Naukovoho tovarystva imeni Shevchenka. (T. CCLXXIV. Pratsi Istorychno-filosofskoi sektiï)*. Lviv, 132–171 (in Ukrainian).

Polishchuk, V. (2025). Problema mezhuvannia mizhderzhavnykh kordoniv Polskoi Korony z Volynniu i Skhidnym Podilliam u 1546 rotsi. *Ukraina–Polshcha: istorychna spadshchyna i suspilna svidomist*. Lviv: Instytut ukrainoznavstva imeni I. Krypiakevycha NAN Ukrainy, 18, 7–29 (in Ukrainian).

PD NHAB VKL: «Dlia lepszoe tverdsty...»: Perhamentnyiia dokumenty peryiadu Vialikaha Kniazstva Litoï'skaha z fondaï Natsyianalnaha histarychnaha arkhiva Belarusi (1391–1566 hh.) / uklad.: Ya. S. Hlinski, A. A. Zhlutka, D. V. Liseichyka. Minsk: Belarus (in Belarusian).

Rozov, V. (1928). *Ukrainski hramoty*. (T. I. XIV v. i persha polovyna XV v.). Kyiv (in Ukrainian).

Sobchuk, V. (2014). *Vid korinnia do krony. Doslidzhennia kniazivskykh i shliakhetskykh rodiv Volyni XV – pershoi polovyny XVII st.* Kremenets (in Ukrainian).

Statut VKL 1529: Statuty Velykoho kniazivstva Lytovskoho u trokh tomakh. (2002). (Tom I: Statut Velykoho kniazivstva Lytovskoho 1529 roku). Odesa: «Iurydychna literatura» (in Ukrainian).

AS-1: Archiwum ksiazat Łubartowiczow Sanguszków w Sławucie. (1887). (T. I. 1366–1506). Lwow (in Polish).

AS-2: Archiwum ksiazat Łubartowiczów Sanguszków w Sławucie. (1890). (T. III. 1432–1534). Lwow (in Polish).

Dogel, M. (1758). *Limites regni Poloniae et Magni Ducatus Lithuaniae ex originalibus et exemplis autenticis descripti*. Vilnae (in Polish).

Granice 1546: Granice pomiędzy Koroną a Wielkim Księstwem Litewskim w 1546 r. (2025). *Folia Jagellonica Fontes* 34. Warszawa (in Polish).

Kromer, M. (1984). *Polska czyli o położeniu ludności obyczajach urządach i sprawach publicznych królestwa polskiego księgi dwie*. Olsztyn (in Polish).

LM-37: Lietuvos Metrika. Knyga nr. 37. Užrašymų knyga 37 (1552–1561). (2011). Vilnius: Lietuvos istorijos institutas Leidykla. <http://dev.metriska.ldkistorija.lt/knyga/116#mode/1up> (in Lithuanian).

LM-22: Lietuvos Metrika. Kn. 22 (1547). Užrašymų knyga 22. (2010). Vilnius: Lietuvos istorijos institutas leidykla (in Lithuanian).

Statut 1529: *Pirmasis Lietuvos Statutas = Perviy Lytovsriy Statut: Tekstai senaja baltarusių, lotynų ir senaja lenkų kalbois.* (1991). (Tekstus parengė S. Lazutka, I. Valikonitė, E. Gudavičius ir kt. Vilniaus Universitetas Lietuvos ma Lietuvos istorijos Institutas). Vilnius: Mintis (in Lithuanian).

Przeddecki, A. (1841). *Podole, Wolyn, Ukraina. Obrazy mejsc i czasu.* T.1. Wilno (in Polish).

Tęgowski, J. (1997). Sprawa przyłączenia Podola do Korony Polskiej. *Teki Krakowskie. T. V. Prace ofiarowane Franciszkowi Sikorze z okazji sześćdziesięciolecia urodzin.* Kraków (in Polish).

Urzednicy WKL: Urzednicy centralni i dostojnicy Wielkiego Księstwa Litewskiego XIV–XVIII wieku. (1994). Kornik (in Polish).

Volodymyr POLISHCHUK

Doctor of Historical Sciences,

Senior Research Fellow

*M.S. Hrushevsky Institute of Ukrainian Archeography and
Source Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine*

ORCID: <https://orcid.org/0009-0000-9455-7800>

e-mail: rizoma@ukr.net

VOLYN AND EASTERN PODOLIA MAGNATES AND NOBILITY ON THE BORDER WITH THE POLISH CROWN DURING THE SURVEY OF BORDER ESTATES IN 1546

This article examines the 1546 census of the interstate borders between the Grand Duchy of Lithuania and the Polish Crown. It focuses on the relations between the magnates and nobility of both states along the border, as manifested during the inspection and recording of property boundaries in the protocols of border commissioners. It examines the structure of the border inspection protocols and the objects of data recording, such as violations, border markers and statements by privileged landowners regarding the recognition or non-recognition of borders and possessions. The article demonstrates that the border relations between the magnates and nobility of both states were neighbourly, due to the noble right of land ownership and the early modern nature of their territorial organisation. To a large extent, these relations were determined by the management of territories by their own subjects, creating precedents for territorial disputes. The source reveals the differences in the specifics of border relations between neighbouring landowners in Podillia on the border with the Wild Field.

The outlined problems of relations between magnates and gentry on the border and the demarcation of estate borders can be significantly deepened by studying the deed books of the Volyn land until 1569 as part of the Grand Duchy of Lithuania, as well as similar books of the Belz, Rus and Podolia voivodeships of the Crown, materials of the Lithuanian Metric, the Crown Metric, and the remains of the nobility and magnate archives, which reflected the contacts of border landowners much more fully.

Keywords: description of the borders between states in 1546, government action, border inspections, noble estates, Grand Duchy of Lithuania, Crown of Poland, Ruthenian Voivodeship, Volhynia, Podolia, Bratslav District.

Дата надходження статті: 31.07.2025

Дата прийняття статті: 20.08.2025

Опубліковано: 12.11.2025

Андрій БОЛЯНОВСЬКИЙ

*доктор історичних наук, старший науковий співробітник
відділу «Центр дослідження українсько-польських відносин»
Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України;
доцент кафедри історії, музеєзнавства та культурної спадщини
Інституту гуманітарних і соціальних наук
Національного університету «Львівська політехніка»
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7685-1854>
e-mail: andrii.bolianovskiy@gmail*

СПРОБИ ПЕРЕГЛЯДУ ГОЛОВНИХ ПОЛОЖЕНЬ ГАДЯЦЬКОЇ УГОДИ Ї ПРИЧИНИ НЕВДАЧІ ЇЇ ПРАКТИЧНОЇ РЕАЛІЗАЦІЇ У 1659 РОЦІ

Досліджено спроби перегляду головних положень Гадяцької угоди 1658 року в контексті політичної ситуації 1659 року. Особливу увагу приділено позиції гетьмана Івана Виговського, ставленню козацької старшини, опозиційних полковників і представників Речі Посполитої до положень про створення Великого князівства Руського. Аналізуються причини поступок з боку української сторони в Гадяцькій угоді 1659 року, серед яких – внутрішня опозиція, зростання промосковських настроїв серед козацтва, воєнна загроза, дипломатичні компроміси та зрада частини еліт. Проаналізовано зміст пропозицій Війська Запорізького щодо внесення змін до тексту договору, запропонованих І. Виговським. Зроблено висновок про те, що долю Гадяцької угоди було вирішено під час обговорення на сеймі у травні 1659 р. Показано, як політична нестабільність, відсутність єдності в середовищі українського проводу й агресивна позиція Московської держави унеможливили практичну реалізацію Гадяцької угоди. У підсумку ідея включення Русі до рівноправної федерації з Польщею і Литвою залишилася нереалізованою політичною альтернативою.

Ключові слова: історія, Гадяцька угода, Україна, Військо Запорозьке, Річ Посполита.

В історіографії Гадяцької унії є різні інтерпретації. Деякі польські історики (Станіслав Кот, Людвік Кубаля, Януш Тазбір, Піотр Кролль та ін.) оцінювали її позитивно (Kot, 1960; Kubala, 1922; Leśniewski, 2014, s. 59–61). Натомість більшість російських та частина українських істориків критично ставились до угоди. Водночас інші давали їй високу оцінку. В'ячеслав Будзинівський, наприклад, вважав Гадяцькі статті «першою ясною і найповнішою національною програмою в Європі», а Михайло Брик називав угоду «сміливою спробою» вирішення кризи після Переяславського договору (Будзинівський, 1907, с. 21–22; Брик, 1974, с. 14, 72). Дослідження причин її невдачі, частково здійснене у статтях Володимира Газіна та Віктора Горобця (Газін, 2018, с. 137–146; Горобець, 2018, с. 21–44), залишається актуальним, особливо через потребу аналізу різних джерел з'ясування політичних і ситуативних чинників нереалізованості угоди¹.

¹ Стаття є продовженням публікацій з історії Гадяцької угоди: Боляновський А. Основні зовнішні та внутрішні політичні чинники Гадяцької унії: українські обставини, передумови, причини

Розбіжності у баченні мети Гадяцької угоди після її підписання між Військом Запорізьким і Річчю Посполитою. Хоча у вересні 1658 року Гадяцьку угоду між Річчю Посполитою (РП) і Військом Запорізьким (ВЗ) було підписано, повністю вона не задовольнила жодну зі сторін. Обидві мали спільне бачення її як кроку до союзу трьох країн Центрально-Східної Європи, спрямованого проти Москви. Для короля Яна II Казимира угода мала гарантувати безпеку РП від московської загрози. 7 вересня у листі до єпископа Арсенія Желіборського він підтримав домовленості з ВЗ і сподівання на «заспокоєння України», а також закликав до подальшого сприяння їх реалізації, зокрема на майбутньому сеймі (Мицик, 2015, с. 194). 10 вересня канцлер Великого Князівства Литовського (ВКЛ) Кшиштоф Пац радив комісарам, що підписували Гадяцьку угоду, діяти обережно, зважаючи на можливу війну з Москвою. Він закликав не поспішати в питаннях провінцій, відокремлених від Корони Польської (КП) та ВКЛ, і діяти за обставинами, особливо якщо цар здобуде перевагу й укладе мир зі Швецією (Kroll, 2008, s. 96). 8 вересня посланці Священної Римської Імперії повідомили імператора Леопольда I, що частина польських сенаторів пропонувала надати козакам статус вільної республіки, подібний до Великого князівства Литовського. Однак більшість впливових високопосадовців РП від цієї ідеї відмовилися, сподіваючись повернути козаків до підпорядкування з незначними поступками (Грушевський, 1958, с. 299).

В історіографії існує стереотип, що Ян II Казимир Ваза погодився на Гадяцьку угоду через загрозу втрати незалежності РП під час Потопу. Насправді ж метою комісарів від КП Станіслава Казимира Бенєвського і від ВКЛ Казимира Людвіка Євлашевського (Jewlaszewski) було переконати I. Виговського підписати цей документ з тим, щоб згодом можна було внести до неї вигідні для РП зміни. Їхнім завданням було не допустити зближення гетьмана з Москвою і виграти час. Договір підписали без погодження з Варшавою через брак часу. Щоб уникнути зриву переговорів і не дати Москві перевагу, комісари підписали його для подальшої його ратифікації сеймом, який згодом міг змінити або вилучити його окремі пункти.

Підписання Гадяцької угоди не стало для короля та керівних діячів РП остаточним вибором на користь України чи проти Москви. У Варшаві не планували розриву з Московською державою чи надання військової підтримки I. Виговському й натомість сподівалися, що договір покращить відносини з нею. Коронний канцлер Миколай Пражмовський вважав, що відсутність у договорі відкрито антимосковських пунктів змусить царя Алексея Михайловича змиритися із ситуацією та

(серпень 1657 р. – вересень 1658 р.). *Україна–Польща: історична спадщина і суспільна свідомість*. Львів, 2022. Вип. 15. С. 5–34; Боляновський А. Політичний шлях до Гадяцької угоди: основні аргументи і мотивації державних еліт Польщі (1657 рік – літо 1658 року). *Україна–Польща...* Львів, 2023. Вип. 16. С. 5–28; Боляновський А. Дипломатичний шлях до Гадяцької угоди (1657 рік – перша половина 1658 року). *Україна–Польща...* Львів, 2024. Вип. 17. Львів, 2024. Вип. 17. С. 7–35; Боляновський А. Гадяцька угода 1658 року: головні автори, аналіз змісту й засад співіснування договірних сторін. *Україна–Польща...* Львів, 2024. Вип. 18. Львів, 2025. Вип. 18. С. 30–55. Статті підготовлено частково на основі матеріалів, зібраних під час стажування у Західному інституті у Познані у 2019 р., за що автор висловлює подяку його директорці Юстині Шульц та науковому співробітнику Станіславу Жерку.

стати поступливішим у перемовинах. У листі від 26 вересня комісарам під Вільно, які вели перемовини із царськими посланцями, він висловив сподівання, що угода допоможе досягти домовленостей із царем і послабить московські претензії (Kroll, 2008, s. 96).

Період політичної турбулентності: між підписанням і ратифікацією Гадяцької угоди сеймом. Незабаром після підписання Гадяцької угоди її текст потрапив до Москви. На відміну від односторонньої присяги Б. Хмельницького царю, Гадяцька угода передбачала взаємні зобов'язання: і гетьман Виговський, і король Ян II Казимир складала присяги на вірність умовам договору (Договори, 1658, л. 1–6; Статті, 1658, л. 154–161).

Створення Великого князівства Руського як повноправного члена конфедерації було для І. Виговського програмою-максимум, тоді як програмою-мінімум – збереження боєздатного 60-тисячного козацького війська та 10-тисячного війська найманців для боротьби проти Московської держави. У декларації від 18 вересня 1658 р. Виговський пояснив: така чисельність тимчасова, після війни реєстр скоротять до 30 тисяч, а 10 тисяч – утримуватимуться окремо під особистим командуванням гетьмана. Він також погодився на виведення козаків із Литви та передачу церков і маєтків духовенству й шляхті. В обмін вимагав реальної військової допомоги від РП: щонайменше 1000–5000 іноземних вояків, забезпечених хлібом під Білою Церквою, і скасування західних гарнізонів. У документі він підписався як «Великий гетьман Великого Князівства Руського» – унікальна згадка його титулу як очільника ВКР (Kubala, 1922, s. 551–552).

Після підписання Гадяцької угоди у Варшаві сподівалися, що Військо Запорізьке самостійно розпочне війну проти Москви. У листі від 9 жовтня Ян II Казимир висловив надію, що козаки дійдуть до самої Москви (Kubala, 1922, s. 144–145, 457). Це сподівання зумовлене не стільки небажанням надати допомогу Виговському, скільки фактичною відсутністю військових ресурсів. Папський нунцій П'єтро Відоні 6 жовтня повідомив у Рим, що, попри чутки про поразку Виговського, перемага все ще можлива (Welykuj, 1963, p. 145).

Подібні оптимістичні настрої були і в оточенні королеви Марії Людовіки де Гонзаги. Її секретар П'єр де Нуайє 8 жовтня записав, що козаки «вигнали москвитів» і прагнуть війни, 5 листопада він зазначив, що Данило Нечай повернув Могильов та міста Білої Русі, а 12 листопада – що Виговський з великою армією вступив на територію Московської держави (Noyers, 1859, p. 450–451, 462, 464).

Підписання Гадяцької угоди як додатковий козир для РП у переговорах із Московською державою восени 1658 р. Наприкінці 1650-х років у політиці РП щодо Московської і козацької держав виокремилися два напрями: зближення з Військом Запорозьким проти Москви (який підтримував король Ян II Казимир) та орієнтація на союз із Москвою коштом інтересів України, яку відстоювала частина промосковської шляхти.

Після укладення угоди з І. Виговським готувався новий раунд перемовин із Московською державою, що стартував 26 вересня у Вільні. Його затримка була пов'язана із завершенням сейму, підготовкою інструкцій і очікуванням угод зі Швецією та Україною (Газін, 2019, с. 223). Після того, як «проукраїнські» комісари

С. Беневський і К. Євлашевський підписували Гадяцьку угоду, інші, умовно кажучи, «промосковські» комісари, не знаючи про домовленості з козаками й початок їхньої війни проти Москви, уклали перемир'я з царем, зважаючи на загрозу з боку Лівонії та чутки про московсько-шведську угоду. Король різко розкритикував це рішення, звинувативши комісарів у перевищенні повноважень, коли ще була можливість тиснути на Кремль. Втім перемир'я він не скасував, а лише наказав діяти строго за інструкціями. 6 жовтня 1658 р. Рада Сенату, дізнавшись про угоду з козаками, наказала комісарам під Вільно чекати вказівок короля до прибуття тексту договору, щоб опиратися на нього – за умови, що це не завадить домовленостям із Москвою (Kroll, 2008, s. 96–97; Kubala, 1922, s. 577–579).

Тим часом до короля під Торунем прибув козацький посол І. Папара зі звісткою про підписання Гадяцької угоди, що справило сильне враження. 9 жовтня Ян II Казимир повідомив комісарів, що угода підтверджує його сподівання й що мир із козаками та союз із татарами вимагають обережності в перемовинах із Москвою. Він наполягав вимагати від царя повернення земель за умовами Поляновського миру 1634 р., сподіваючись, що спільні дії козаків і татар (до 100 тис. вояків) змусять Москву до миру. 11 жовтня Рада Сенату підтримала цю позицію (Kroll, 2008, s. 97).

Після підписання Гадяцької угоди між елітами РП і Війська Запорізького виникли суперечності. Виговський, козацька старшина та більшість полковників, які воювали з Московією, виступили проти сепаратних переговорів РП з царем. Їх підтримали Кримське ханство та Святий Престол. 11 жовтня 1658 р. коронний підканцлер повідомив папському нунцію П. Відоні, що козаки й татари не схвалюють таких перемовин. Сам Ян II Казимир, за словами нунція, твердо підтримував Гадяцьку угоду й висловлювався про перемир'я з Москвою з великою обережністю (Welykuj, 1963, s. 154).

1 листопада 1658 р. нунцій П. Відоні повідомив у Рим, що за Гадяцькою угодою скасовувалась унія, православні отримували повні права, митрополит мав засідати у Сенаті, а козаки повинні були мати 30-тисячне військо. Усе це мав ратифікувати сейм. Нунцій вважав, що мир було «куплено надто дорогою ціною», і сумнівався в його тривалості, оскільки як серед козаків, так і поляків були суттєві розбіжності. У розмові з П. Відоні та П. Тетерею Ю. Немирич висловив надію на поступове примирення між уніатами й православними, проте нунцій скептично оцінив ідею надання православному митрополиту місця у Сенаті (Welykuj, 1963, p. 174).

Польський дослідник Пьотр Кролл вважав, що головною метою польських дипломатів під час перегляду умов Гадяцької угоди було використання союзу з гетьманом і старшиною для тиску на Москву та укладення вигідного миру. Вони сподівалися, що дії козаків і татар дозволять Польщі зосередитися на війні зі Швецією, а загроза з боку об'єднаних козацько-татарських і литовських сил змусить Москву піти на поступки, й водночас очікували, що цей союз ускладнить переговори між Москвою і Швецією. Проте внутрішньополітичні суперечності, незгода щодо умов договору й активність його противників значно ускладнили реалізацію угоди (Kroll, 2008, s. 98).

У середині жовтня 1659 р. М. Пращовський написав комісарам, що остаточне рішення щодо переговорів із Московією король ухвалить після ознайомлення з умовами остаточної угоди з козаками. Віленським комісарам доручалося уважно вивчити Гадяцькі статті, щоб узгодити дії щодо миру як з козаками, так і з Московією (Kroll, 2008, s. 98). Тоді ж, 15 жовтня 1658 р., король писав у листі до комісарів на переговорах з представниками царя у м. Вільно, що миру без обтяжливих умов можна було б досягти швидше, оскільки вже укладено угоду з козаками, а татари разом із ними виступили проти політики Кремля. Він вважав, що для збереження миру з козаками та союзу з татарами слід дозволити їм воювати проти Московської держави, доки тривають переговори (Kubala, 1922, s. 581).

Король пом'якшив резолюцію Ради Сенату від 2 жовтня 1658 р., дозволивши переговори з Московією за умови повернення земель РП за Поляновським договором. Це рішення підтримав канцлер ВКЛ Кшиштоф Пац, який остерігався, що союз із козаками ускладнить завершення війни проти Московської держави. ВКЛ наполягало на першочерговому мирі з царем. Пац у листі закликав спершу укласти мир із Московією, змусити до миру Швецію, а потім упокорити козаків. Він закликав завершити переговори, навіть попри позицію короля. Рада Сенату підтримала ідею швидкого миру з Московією, і король погодився. Однак ці плани зірвалися через напад війська Григорія Долгорукого, який 21 жовтня розгромив війська командувача литовського війська Вінцентія Госевського під Веркяй і захопив його в полон (Dąbrowski, 1996, s. 106).

20 жовтня 1658 р. К. Пац у листі до Брозовського висловив занепокоєння, щоб мир із козаками і татарами не був зірваний. Він визнав, що довелося погодитися на новий статус козаків і скасування унії, але застеріг, що частину земель Литви могли передати козакам всупереч волі сейму. Пац наголошував на необхідності спершу укласти мир із Московією, а вже потім чинити тиск на шведів і, заспокоївши ці сторони, перейти до придушення козаків. Він закликав завершити переговори з царем без затримок, а в разі опору – винести це питання на сейм у лютому 1659 р. (Kubala, 1922, s. 582–583).

Переговори тривали безрезультатно до кінця вересня і були припинені через відсутність згоди та наближення литовських військ до Вільно. 8 жовтня король, зважаючи на підписання Гадяцької угоди, наказав комісарам не поспішати з домовленостями з Московією, побоюючись погіршення стосунків з Україною. В результаті 19 жовтня друга Віленська комісія завершила роботу (Газін, 2018, с. 224–225).

Під час війни зі Швецією у Варшаві сподівалися на військову підтримку Кримського ханства та дії гетьмана І. Виговського, який стримував наступ корпусу Трубецького. Хід польсько-московського конфлікту залежав від бойових дій в Україні, адже саме вони могли визначити, чи зуміє цар силою закріпити свої позиції в РП (Газін, 2018, с. 225–226). Після підписання Гадяцької угоди Виговський розіслав універсал до іноземних держав, пояснюючи війну проти Москви як захист від її агресії у союзі з Кримом. 8 жовтня 1658 р. у листі до шведського короля він заявив, що цар виступив проти нього через відмову допомагати Москві проти Швеції, і просив укласти мир із РП, з якою вже мав угоду, приславши йому 1000 шведських солдатів (Архів-6, 1908, с. 362).

Наприкінці жовтня 1658 р. С. Беневський та К. Євлашевський разом із козацьким посольством досягли королівського табору під Торунем (Памятники, 1866, с. 347). Першу аудієнцію козацькі посланці отримали 28 жовтня. Спочатку П. Тетеря заявив, що вибір його товаришів робить його щасливим, покладаючи на нього «обов'язок забезпечувати вірне підпорядкування», а згодом королівські комісари та козацькі посланці подали текст угоди королю та зібраним сенаторам. Серед присутніх на слуханнях (зокрема, М. Пражмовського, Богуслава Лещинського та Єжи Любомирського) найбільше суперечок викликали питання щодо скасування унії, козацького реєстру (надмірно великого, на їхню думку) та надання землі та сенаторських посад у ВКР лише православним християнам (що у їх баченні було дискримінаційною вимогою супроти польської шляхти в Україні). Познанський воєвода Ян Лещинський писав С. Беневському, що якби він був присутній на тому засіданні сенату, то рішуче виступив би проти змісту укладеної угоди (Kroll, 2008, s. 101).

8 листопада 1658 р. нунцій написав у Рим, що козацькі посланці принесли королю листи від І. Виговського з проханням миру та обіцянкою скоро надіслати потужну допомогу полякам. Частина послів перебувала поблизу табору, очікуючи аудієнції. Однак прохання козаків дехто коментував скептично, вважаючи, що угода не набуде чинності без затвердження сеймом (Welykuj, 1963, p. 183).

Козацькі посланці мали лише представити угоду й отримати обіцянку військової допомоги від короля. Після цього Г. Каплонський і І. Ковалевський почали готуватися до повернення в Україну. Першим повернувся І. Папара, а решта провела ще кілька зустрічей, зокрема з нунцієм П. Відоні, і 18 листопада покинула табір. Перед від'їздом король виконав обіцянку та наказав гетьману вислати частину війська в Україну. П. Тетеря залишився при дворі, оселившись у подарованих маєтках. І. Виговський отримав посаду голови Київського воєводства, Самійло Зарудний – маєтки, а Григорій Лесницький і брати Юрій і Василь Мінієвські були нобілітовані (отримали шляхетський статус) (Jemiołowski, 1850, s. 261).

Після від'їзду посланців сенатори почали обговорювати пункти Гадяцького договору, зокрема скасування унії, що викликало багато суперечок. Папський нунцій рішуче протестував проти цього, майже спричинивши конфлікт між католицькими та уніатськими єпископами. Католики були готові прийняти угоду, щоб зберегти свої маєтки в руських землях. Для Яна II Казимира та єпископату цей конфлікт був небажаним через зростання впливу прихильників угоди з царем і противників домовленостей з козаками. Побоюючись розриву угоди, король і нунцій домовилися переглянути суперечливі пункти договору, зокрема щодо унії та інших змін, запропонованих на Генеральній раді в Гадячі (Памятники, 1869, с. 348; Kubala, 1922, s. 122; Kroll, 2008, s. 101).

Вести переговори знову доручили С. Беневському, очікуючи, що його місія буде успішною. «Сама Русь залежить від цієї коаліції», – писав Ян Лещинський до волинського каштеляна. Він твердив, що мета козаків – «зберегти і захистити тіло республіки (*Reipublicae corpus conservare i tueri*)» і вони «непохитно самі будуть докладати до цього [зусиль]», але їм треба дати зрозуміти, що козаки «не можуть бути *sine auxilio nostro* (без нашої допомоги)». Король рекомендував С. Бенев-

ському повернути до своїх планів І. Виговського та православне духовенство, бо «відомо, що народ вимагатиме стільки, скільки його підбурили його вожді». Він також запевнив нунція, що нічого не буде зроблено щодо ратифікації договору з козаками, доки королівські посланці не зроблять доповідь на сеймі про свою місію (Kroll, 2008, s. 103).

Наприкінці листопада 1658 р. приїзд посланця гетьмана ВЗ Теодозія Томкевича вплинув на рішення про продовження переговорів із козаками. Він повідомив, що Виговський повернувся з походу на Москву без значних успіхів, побоюється повстання і просить допомоги проти прихильників Юрія Хмельницького. Старшина також висловила бажання укласти угоду з королем. Томкевич обговорив з канцлером питання унії та можливості компромісу. У відповідь король, крім доручення місії Беневському, наказав відправити до України до 5000 військових під проводом когось з родичів Виговського (Kroll, 2008, s. 103–104).

Перш ніж вирушити в нову місію, С. Беневський узяв участь у підготовці церковного проєкту, покликаного зняти суперечності довкола скасування унії. Король і прихильники Гадяцької угоди виступили за скликання спільного Синоду уніатів і православних. Ініціативу підтримували гетьман, митрополит Г. Балабан і П. Тетеря. Проєкт нової унії був завершений у грудні 1658 р. у Полонному та переданий королю. Планували, що уніати визнають київського митрополита, а остаточне рішення прийме синод після ратифікації угоди. Проте задум не реалізували через опір Святого Престолу й нунція. Водночас серед оточення короля поширилися чутки (ймовірно від противників Гадяцької угоди) про те, що козаки після розгрому Москви за підтримки РП можуть знову відокремитися, про що повідомив сам І. Виговський у листі до Яна II Казимира (Kroll, 2008, s. 104–105).

Після прибуття союзників до козацького табору відбулася нарада, де узгодили план наступу на московський кордон. Основні сили під командуванням І. Виговського та калги мали здобути прикордонні міста (зокрема, Каменне, Суми, Недригайлів), а далі наступати на Путивль і Севськ. Офіційно йшлося про вимогу видати гетьману повстанців – прибічників М. Пушкаря та Я. Барабаша. Водночас Виговський прагнув не допустити зосередження царських військ, прикрити дії проти Києва та створити буферну зону. Ймовірно, він також намагався зміцнити свої позиції у внутрішній і зовнішній політиці завдяки військовим успіхам (Kroll, 2008, s. 104).

Пропозиції керівництва ВЗ щодо ревізії змісту Гадяцької угоди. Попри підписання Гадяцької угоди у вересні 1658 р., І. Виговський, Ю. Немирич та інші її українські автори були незадоволені її змістом і не планували виконувати всі зобов'язання. 1 листопада папський нунцій П. Відоні під час розмови з коронним підканцлером зазначив, що татари та Ю. Немирич намагаються зірвати реалізацію цього договору (Welykuj, 1963, p. 174).

У грудні 1658 р. І. Виговський звернувся до М. Пражмовського з проханням затвердити Ю. Немирича на посаду канцлера ВКР, що зробило б його фактичним лідером нової держави. Навесні 1659 р. Немирич очолив наймане військо (10 тис.), ставши головною опорою гетьмана. Його підпис стояв другим під Гадяцькою угодою (23 квітня 1659 р.). На сеймі він виголосив промову, в якій наголосив на істо-

ричному значенні угоди; промову згодом тричі видали німецькою мовою (Tazbir, 2009).

На початку березня 1659 р. І. Виговський розпочав підготовку делегації ВЗ на сейм у Варшаві. У листі до М. Пражмовського від 7 (17) березня він просив посприяти участі послів з усіх полків на чолі з генеральним обозним Тимофієм Носачем (Памятники, 1898, с. 333). Делегація незабаром прибула до Варшави. Як згадував писар королівського посла К. Перетяткович, на сейм 4 квітня з'їхалося багато представників козацької старшини (зокрема, генеральний писар Іван Груша, полковник Миргородського полку Григорій Лесницький, брат гетьмана Костянтин Виговський, дядько Б. Хмельницького Самченко, наказний полковник Білоцерківського полку Степан Мазепа та інші) (Памятники, 1898, с. 348).

26 квітня (6 травня) 1659 р. І. Виговський з Чигирина у листі королю повернув виправлені статті Гадяцької угоди й повідомив про вступ на чолі козацьких військ на територію Лівобережної України (Памятники, 1898, с. 340). На той час і Виговський, і керівництво Речі Посполитої розуміли, що Гадяцька угода була лише тимчасовим компромісом – узагальненням пропозицій сторін, яке вимагало доопрацювання. Після її підписання у вересні 1658 р. обидві сторони подали численні доповнення та зміни до тексту, що мав бути ратифікований сеймом. Через розбіжності в позиціях йшлося не лише про невиконання окремих пунктів, а й про їхню глибоку ревізію. Це підтверджує документ, поданий гетьманом і старшиною на сейм під назвою «Перелік пунктів і покірних прохань, які подає його милість Ясновельможний гетьман Війська Запорозького разом з усім Військом Запорозьким і народом руським Його Королівській Милості і всій Річі Посполитій». У ньому пропонувалося, зокрема, скорегувати пункт про реституцію майна польської шляхти. Замість повернення земель старим власникам пропонувалося передати їх руській шляхті, «щоб вона, зубожіла, могла гідно виконувати свої обов'язки». Таким чином, Виговський фактично запропонував скасувати один із ключових для РП пунктів угоди.

У додатку до поданих Виговським «пунктів і прохань» містилися конкретні пропозиції щодо ключових для ВКР питань. У першому пункті наполягали на повному скасуванні Берестейської унії. У правках до 8-го пункту знову вимагали забезпечити участь представників ВКР у сенаті та надати їм адміністративні посади, а також заборонити повернення майна колишнім власникам. У 9-му пункті йшлося про те, що без надання ВКР права розпоряджатися духовними маєтками та закладами (семінаріями, шпиталями) не буде повернення майна і дотримання умов угоди. У 10-му пункті просили офіційно затвердити вищі навчальні заклади для ВКР. У 11-му – вимагали виселення єзуїтів і обмеження впливу католицького духовенства на православних.

У документі «Вимоги до другого пункту щодо Війська Запорозького» було запропоновано скасувати обмеження чисельності реєстру 1638 року, затвердити високу платню для генеральної старшини й поширити козацькі права й привілеї на всіх козаків, а не лише реєстрових. Також І. Виговський прагнув налагодити власне виробництво зброї та боеприпасів. Для цього він запропонував передати Житомирське староство й усі селітроварні генеральному обозному, щоб ВЗ забез-

печувало себе порохом і набоями без сторонніх витрат. Уточнено, що судова влада у ВКР мала належати виключно козацькій старшині; запроваджувалася посада інстигатора (прокурора). Пропонувалося також суттєво розширити територію ВКР, включивши до нього Волинське, Руське та Подільське воєводства. У «Вимогах до третього пункту» формально була згода на повернення урядовців до міст і сіл, але за умови, що після їхньої смерті чи відставки посади надаватимуться тільки шляхтичам православного віросповідання. Порушення цієї умови запропоновано карати анатемою (церковним прокляттям) і конфіскацією майна.

У пропозиціях до Гадяцької угоди підтверджено право представників Київського воєводства на участь у сеймі з місцем біля послів Сандомирського воєводства (пункт 4), задекларовано свободи для всіх громадян ВКР (пункт 7) і запропоновано обмежити владу Великого князя руського на користь шляхти, що свідчить про прагнення перетворити ВЗ на станову державу за зразком Речі Посполитої (пункт 8). У «Вимогах до четвертого пункту» І. Виговський фактично відмовлявся повертати землі польським власникам, вимагаючи передачі під контроль ВЗ більшості територій, підпорядкованих полковникам, із тимчасовим утриманням нинішніх посідачів за рахунок королівської ласки. У «Вимогах до п'ятого пункту» йшлося про повну концентрацію військової влади в руках гетьмана, включно з кадровими призначеннями, правом війни й виключення зі служби з конфіскацією майна.

Розробляючи політичні плани, І. Виговський прагнув у разі своєї смерті забезпечити владу своїм близьким. Оскільки його син Остап був надто малим, він розраховував отримати від Варшави гарантії, що гетьманство перейде до одного з його братів Данила, а військове командування – до іншого, Костянтина. У змінах до 5-го пункту Гадяцької угоди Виговський пропонував передавати 25% податків з українських староств до скарбниці ВКР для утримання війська під наглядом спеціальних інспекторів; наполягав на скасуванні обмеження реєстру в 30000 козаків, залишивши за ВКР право мати «стільки і такого війська, скільки потребує», з фінансуванням від Речі Посполитої щонайменше на три роки; пропонував юридично закріпити, що землі, не повернуті колишніми власниками, переходять у власність руської шляхти. У «Вимогах до шостого пункту» Виговський домагався: передачі ВКР виключного права підтвердження прав на володіння землями (раніше належало лише королю); надання маєтків українським громадянам за аналогією до практики в Короні; скасування права індивідуального вето у ВКР, замінивши його колегіальним ухваленням рішень більшістю, окрім питань, що можуть викликати масове невдоволення (Виговський, 1991, с. 329–339; Олянчин, 1990, с. 327–350).

На сеймі у квітні 1659 р. козацькі послы запропонували створити спеціальну комісію для повернення майна православним і перелік церков і монастирів, які уніати мали віддати. Вони вимагали скасування «конституції 1638 року», відновлення війська до 60 тисяч, повернення православним монастирів, відібраних єзуїтами, а також розширення прав і свобод для всіх прошарків населення – не лише козацтва, духовенства, міщан і селян, а й «черні» в маєтках Речі Посполитої. Було висунуто вимогу про приєднання до ВКР Волинського, Руського та Подільського воєводств, розширення влади гетьмана на все військо в Україні й заборону формування стану українських магнатів – князі не мали перевищувати шляхетський стан.

Адміністративні посади в Україні пропонувалося надавати тільки православним українцям. Також порушувалося питання амністії для всіх, хто раніше служив у ВЗ і Швеції, та відновлення права представництва послів Київського воєводства у сеймі (Памятники, 1898, с. 335–339).

Пропозиції змін до Гадяцької угоди не покращили ситуації: козацька делегація поставила під сумнів майже всі її пункти й навіть вимагала включення до ВКР Волині, Поділля та Галичини зі Львовом. У відповідь сейм, сенат і король Ян II Казимир вирішили більше не зважати на ці вимоги (Tazbir, 2009).

Зміни до тексту угоди на сеймі навесні 1659 року. Одночасно з максималістськими вимогами ВЗ не менш жорсткі умови висунула і РП. За спогадами писаря королівського посла К. Перетятковича, у січні 1659 р. С. Беневський вирушив до І. Виговського для перегляду пунктів, які РП відмовлялася прийняти (Памятники, 1898, с. 348).

Текст Гадяцької угоди був критично відредагований у Варшаві. Остаточні ухвали сейму містять як підтвердження щодо одних її пунктів, так і застереження щодо виконання інших (Teksty uchwał, 1658).

Остаточні зміни до змісту угоди мали бути внесені на сеймі у травні 1659 р. Ратифікація Гадяцької угоди, зокрема, мала відбутися на надзвичайному 6-тижневому сеймі, що тривав від 17 березня до 30 травня 1659 р. у Варшаві і створив спеціальну комісію для прийняття Гадяцької угоди. До неї увійшли 8 сенаторів (куявський єпископ Казімеж Флоріан Чарториський, познанський єпископ Войцех Толібовський, луцький єпископ Ян Стефан Видзга, київський єпископ Томаш Уєйський, познанський воєвода Ян Лещинський, поморський воєвода Станіслав Кобежицький (Kobierzyski), смоленський каштелян К. Євлашевський, волинський каштелян С. Беневський і 15 послів, серед яких був також посольський маршалок. 25 квітня відбулася урочиста зустріч членів комісії з козацькими послами (Ochmann-Staniszevska, 2000, s. 283–284).

Під час весняного сейму 1659 року обговорення змін до Гадяцької угоди тісно пов'язували з питанням оплати війську РП. І. Виговський порушив питання мілітарної допомоги ще на початку року, однак через порожню казну військова комісія в Любліні не діяла, а військові делегати оголосили «конфедерацію» під проводом Маріуша Станіслава Яшкольського. 24–30 квітня було скликано сеймовий комітет, присвячений, зокрема, затвердженню Гадяцької угоди й оплати війську (Ochmann-Staniszevska, 2000, s. 286).

Навесні 1659 року І. Виговський запропонував внести до угоди зміни щодо військових питань. Серед них – зрівняння повноважень його як гетьмана військ руських ВКР з повноваженнями великих коронного та литовського гетьманів, переведення військових податків до компетенції ВКР та прохання до коронного підскарбія фінансувати армію протягом трьох років. Натомість Військо Запорозьке обіцяло підтримати Річ Посполиту силами, удвічі більшими за коронне військо, які мали бути направлені в Україну (Kroll, 2008, s. 58).

Під час сейму у Варшаві не погодилися з усіма козацькими пропозиціями. Через покращення становища Речі Посполитої деякі пункти Гадяцької угоди були змінені. Кількість реєстрових козаків обмежили до 30000, але з можливістю кори-

гування за рішенням гетьмана. Також йому дозволили утримувати 10000 найманців за рахунок податків. У результаті компромісу 26 квітня (6 травня) 1659 року Виговський надіслав королю виправлений текст угоди та повідомив про наступ його військ на Лівобережжі (Памятники, 1898, с. 340).

Ратифікація Гадяцької угоди супроводжувалася бурхливими дебатами як у палаті депутатів, так і у сенаті. Унаслідок задекларованого у ній наміру створення Великого Князівства Руського з трьох воєводств авторів її тексту звинуватили в порушенні засадничих положень Люблінської унії 1569 р. про створення РП як держави тільки КП і ВКЛ. Іншим закидом до договору було те, що у ньому недавнім ворогам РП не тільки надто поспішно надали прощення, але й запропонували шляхетство без жодних гарантій з їхнього боку щодо того, що вони не піднімуть нове повстання (Tazbir, 2009).

Вимога Війська Запорозького скасувати Берестейську унію викликала опір Папи Римського і стала головною перешкодою для ратифікації угоди сеймом. 7 травня вілкомєрський маршалок і депутат головного трибуналу ВКЛ Ян Мерженський писав Радзивіллю, що переговори з козаками ускладнюються через їхню категоричну відмову навіть частково поступитися у питанні унії, проти чого виступає і духовенство. 10 травня він повідомив, що сейм зосереджений на обговоренні унії та оборони (Ochmann-Staniszevska, 2000, s. 286).

Спроби переконати козаків відмовитися від вимоги скасування унії залишилися безрезультатними. 10 травня Я. Мерженський повідомляв Б. Радзивіллю, що козаки наполягають на повному скасуванні унії та категорично відмовляються від будь-яких поступок, і навіть запряження Гадяцької угоди не гарантуватиме дотримання її вимог ні ними, ні Річчю Посполитою (Ochmann-Staniszevska, 2000, s. 287).

Попри понад два тижні обговорень, питання скасування унії на сеймі не зрушило з місця. 27 травня случький архимандрит Теодозій Василевич писав Б. Радзивіллю, що через справу унії сейм затягнувся. Він зазначав, що козаків образило те, що частину гадяцьких пактів скасували або відклали на півроку, що викликало підозри щодо недотримання присяги. Також було помічено розбіжності в текстах присяги українською та польською мовами, зокрема й у її виголошенні (Ochmann-Staniszevska, 2000, s. 287).

Щоб залучити козаків до Гадяцького договору, їм обіцяли повне скасування унії. Однак через опір католицьких єпископів в остаточному його тексті від 22 травня 1659 р. заборонили тільки будівництво нових уніатських храмів, що фактично мало призвести до поступового згасання греко-католицького обряду. Вимогу скасування Берестейської унії у сеймі формально розцінили як порушення віротерпимості (хоча роком раніше сейм вигнав аріан із РП) (Tazbir, 2009).

Для Війська Запорозького ключовою була вимога зберегти 60-тисячне військо. У травні на сеймі Костянтин Виговський від імені гетьмана проголосив декларацію з обґрунтуванням цієї потреби (Мицик, 1999, с. 112). Однак сейм визнав вимогу завищеною й обмежив чисельність козацького війська до 30000, але навіть у такому вигляді реєстрове козацтво вважали потенційною загрозою для Речі Посполитої (Tazbir, 2009). Проте за відсутності загрози від ВЗ і на тлі постійної не-

безпеки з боку Московської держави скорочення козацького війська без належної військової підтримки для нього було стратегічною помилкою Речі Посполитої.

22 травня 1659 р. на сеймі відбулася присяга новій унії. За словами польського історика Януша Качмарчика, «це означало, що Річ Посполита Трьох Народів стала фактом» (Kaczmarczyk, 2007, s. 123).

На знак подяки за участь у сеймі та присягу на вірність Гадяцькій угоді частині козацьких делегатів надали шляхетство та видали сукно для одягу. На початку червня 1659 р. коронний писар і варшавський підचाший Яцек Гіацинт Б'янчі доручив видати тканину 164 козакам на суму 3042 злотих, кошти за яку мала відшкодувати коронна скарбниця (Bianchi, 1659).

10 червня 1659 р. король Ян II Казимир і керівництво РП урочисто ввели в дію Гадяцьку угоду, присягнувши беззастережно дотримуватись її умов (Коренець, 1920, с. 20). Приблизно через два місяці після цього 19 серпня король подякував І. Виговському за урочисту присягу. Він просив послів передати гетьману подяку за вірність та прихильність до короля й Вітчизни, яка «не буде скупкою» на вдячність і висловив надію на швидке заспокоєння ситуації (Памятники, 1898, с. 364).

Порівняльний аналіз текстів різних версій Гадяцької угоди. Під час дослідження історії Гадяцької угоди неминує виникає питання: чому, незважаючи на переважно взаємовигідні для сторін її положення, її так і не реалізували? Найчастіше відповідь пов'язують із різними політичними цілями сторін, зокрема, її авторів і підписантів. Для одних із них угода була частиною геополітичної стратегії, для інших – тактичним кроком у боротьбі проти ворогів. Ключовим фактором у різних трактуваннях є те, що в 1658–1659 рр. були розроблені й підписані два тексти угоди. Перший з них, по суті, був декларацією про наміри, другий – компромісом правлячих еліт. І. Виговський, на відміну від Б. Хмельницького, який шукав протекції Москви, шукав союзу з Річчю Посполитою, аби послабити Москву і створити Велике князівство Руське як сильну цивільну й обороноздатну національну державу. Перша версія угоди (1658) передбачала широку автономію України: власне військо (60000 козаків), самоврядування, фінансову незалежність, скасування унії та створення ВКР як третьої складової частини РП. Її підписала обмежена група осіб, і вона не отримала широкої підтримки у суспільстві. Друга версія угоди, затверджена сеймом у 1659 році, значно обмежувала українську автономію. Було зменшено реєстр до 30000 козаків, збережено Берестейську унію, відновлено шляхетські привілеї й централізовано податкову систему. Ці зміни викликали незадоволення серед козаків і широких верств населення. Таким чином, другий варіант угоди став поступкою польській еліті і фактично перекреслив ключові ідеї І. Виговського. Саме це поряд із розбіжностями в баченні майбутнього стало причиною провалу реалізації угоди. Попри це, в історіографії ХХ ст. сформувався позитивний міф про Гадяцьку угоду, який, за С. Плохієм, є «реконструктивною підробкою» дійсності (Ploky, 2010–2011, p. 37–49).

Негативна реакція І. Виговського на внесені сеймом зміни до Гадяцької угоди. Гетьман І. Виговський схвально сприйняв сам факт ратифікації Гадяцької угоди, але, дізнавшись про внесені сеймом зміни, був обурений, особливо через

ігнорування скасування унії та збереження 60-тисячного війська як його ключових вимог, прогнозуючи несприйняття договору козаками і його усунення від гетьманської влади. Він емоційно відреагував у таких словах С. Беневському в присутності його писаря К. Перетятковича: «Ти зі смертю прийшов і смерть мені приніс...». Проте прийняття угоди з внесенням небажаних для І. Виговського змін не стало підставою для його рішення про відмову від неї чи зміну зовнішньополітичної орієнтації очолюваної ним держави. Невдовзі після ратифікації договору гетьман демонстративно відкинув пропозицію перейти під владу султана (Памятники, 1898, с. 348, 350).

Після ратифікації Гадяцької угоди І. Виговський скликав раду козацької старшини для обговорення внесених сеймом змін. Полковники висловили занепокоєння, але погодились підтримати гетьмана за умови, що унія не буде впроваджена в ключових містах. Виговський запропонував скласти булаву, заявивши: «Обирайте іншого, якщо не схвалюєте моїх дій». У відповідь козацька старшина відмовилася і підтвердила вірність. Того ж дня було переписано Гадяцькі пакти у редакції сейму. Проте під зовнішнім спокоєм гетьман приховував емоційний надлом, який вилився у його сварку з рідними увечері того ж дня, коли відбулася згадана рада козацької старшини (Памятники, 1898, с. 352).

Відсутність військової допомоги РП для ВЗ. Польща не змогла надати військової допомоги І. Виговському через брак коштів, виснаженість країни війнами та спустошену скарбницю. Коронне військо відмовилось іти в Україну без платні й комісари марно шукали гроші у Львові, а великий литовський канцлер також не надіслав допомоги, бо не довіряв козакам, через що Виговський намагався зберегти зв'язки з Москвою (Флоря, 2010, с. 512).

Через порожню скарбницю Річ Посполита не мала коштів навіть на оборону збережених територій. Втрата українських земель і економічна криза призвели до інфляції, започаткованої карбуванням мідної монети у 1659 р., а фінансові труднощі викликали невиплати війську, конфедерації й загального ослаблення держави саме тоді, коли потрібно було вирішувати актуальні питання її східноєвропейської політики (Wójcik, 1959, s. 12–13).

У Варшаві розуміли, що без підтримки для ВЗ можливі його поразка й втрата довіри до РП. Тому в травні 1659 р. військова рада РП прийняла постанову скерувати йому на допомогу 17000 вояків великого коронного гетьмана (10500 кінноти, 4300 драгунів і 2700 піхоти) (Podhorodecki, 1958, s. 217; Wimmer, 1965, s. 123), але через нестачу платні вони не прибули в Україну (Janas, 1998, s. 27–32).

Після перемоги під Конотопом у липні 1659 р. І. Виговський знову просив військової та фінансової підтримки від РП. До Варшави було відправлено посольство на чолі з Кшиштофом Ласеком. Гетьман вимагав направити коронне військо в Україну, а литовцям доручити відволікаючий удар у Білорусі. Особливо його обурило, що литовці не допомогли Данилу Нечаю в облозі під Биховом (Памятники, 1898, с. 364–367).

Не отримавши влітку 1659 р. підтримки від РП, І. Виговський вивчав можливість укладення союзу з Оттоманською Портою. Великий коронний обозний Анджей Потоцький 4 серпня писав Яну II Казимиру, що гетьману дуже потрібна

допомога польського війська й у разі її відсутності він «може шукати іншого рішення», натякаючи на переговори його посланника у Стамбулі, де того прихильно прийняли незадовго до цього (Памятники, 1898, с. 362). Очевидно, І. Виговський не був упевнений у надійності Речі Посполитої та її готовності до реальної військової підтримки, тому одночасно шукав інших союзників. У серпні 1659 р. він розпочав переговори з представником Османської Порти, який запропонував союз проти Москви в обмін на підпорядкування Туреччині. Гетьман прагнув мати альтернативу Гадяцькій угоді на випадок її неефективності. Втім плани Виговського були ширшими – він прагнув створити широку антимосковську коаліцію за участю України, Польщі, Литви, Криму, а згодом Швеції чи Османської імперії. Про це він писав у листі до Яна II Казимира від 20 жовтня 1659 р., запевняючи, що не укладав жодних угод без згоди польського короля (Памятники, 1898, с. 379).

Думку про потребу більшої військової підтримки Україні поділяли й інші польські військові. Так, 20 липня 1659 р. полковник Т. Карчевський писав з України до надвірного хорунжого Костянтина-Владислава Паца, що козаки відкрито закликали, щоби король прислав більше війська й застерігали: «Якщо нас тут більше не буде, то й вас тут не буде». Він закликав: «Заради Бога, король мусить думати про Україну: слава Богу, і без нашої допомоги становище гетьмана покращується; але, як і раніше, не є добре, що там нема нашого війська» (Памятники, 1898, с. 357).

Хоча стан коронного війська покращився, воно все одно не могло допомогти козакам. Знаючи про труднощі через опозицію частини військових (конфедерацію), І. Виговський надіслав листа безпосередньо воякам коронного війська. Королівський двір підтримав цю ідею і закликав посланців поспішити, щоб особисто донести війську про відданість Виговського та Війська Запорозького спільній справі, що могло б спонукати польське військо вирушити на допомогу гетьману (Памятники, 1898, с. 366).

Шляхетська конфедерація, що тривала до вересня 1659 р., затримала військову допомогу козакам, що стало катастрофою для І. Виговського і спроби практичної реалізації Гадяцької унії. Гетьман втрачав підтримку козацької старшини, а на Лівобережжі спалахнуло повстання під проводом Тимофія Цицюри й Василя Золотаренка, яке інспірували й підтримали прибулі з Московської держави воєводи. Внаслідок цього Лівобережжя знову опинилося під контролем Москви, тоді як на Правобережжі ситуація також погіршувалася, а коронне військо залишалося пасивним до закликів гетьмана про підтримку.

І. Виговський продовжував сподіватися на допомогу, але вона не надходила. У союзі з РП козаки почали вбачати зраду їхніх сподівань: присягнувши королю, вони не отримали очікуваної підтримки проти Москви. Як визнав польський дослідник П. Кроль, унаслідок цього Виговський почав втрачати довіру козаків, головною причиною чого стало практичне ігнорування керівництвом РП його звернень і відсутність у нього чіткого плану поетапних заходів реалізації Гадяцької угоди (Kroll, 2012, s. 79).

Відмова від її початкового варіанту, байдужість до становища козаків і спроби нав'язати не вигідні умови підірвали довіру до союзу. Польський двір не бажав відкрито воювати з царем до завершення війни зі Швецією. Попри розуміння загрози,

нестача коштів, конфедерація війська, опір литовців та небажання приймати союз із козаками зумовили бездіяльність, яка й визначила поразку Виговського.

Один із кращих тогочасних польських знавців українських справ С. Беневський скептично оцінив відсутність у РП політичної волі для практичної реалізації Гадяцької угоди. На його думку, замість об'єднання з Україною в обороні й відсічі агресії Московського царства РП загрузла у внутрішніх суперечках, що призвело до падіння І. Виговського й послаблення держави. У листі від 28 жовтня 1659 р. до краківського єпископа Анджея Тшебіцького він так передав катастрофічні для польсько-українських відносин наслідки фактичного припинення дії незадовго до того ратифікованої сеймом РП Гадяцької унії: «Я розумію, що ви знаєте про зміну ситуації в Україні, спричинену клятою конфедерацією армії. Наша Батьківщина була паралізована в той момент, коли найбільше потребувала всіх її сил. Ми вирішили долю Виговського, знову штовхнувши Річ Посполиту в море, давши ворогові, московському цареві, всі підстави для радості» (Korczyński, 2010, s. 68).

Причини невдач реалізації угоди. За відсутності військової допомоги І. Виговський не міг контролювати ситуацію: правобережні полки не діяли проти бунтівників, а кримський хан як головний його союзник відправив війська проти семигородського князя Дердя II Ракоці. І. Виговський та А. Потоцький зверталися до короля за підтримкою (Памятники, 1898, с. 361–363). На початку серпня 1659 р. Потоцький листувався з королем, наполягаючи на терміновому надсиланні 3000 військових (драгунів і піхотинців) для допомоги гетьману. Водночас Потоцький повідомляв, що у нього під командою залишилось лише 1500 боєздатних солдатів, а решта його вояків хотіли залишити службу (Памятники, 1898, с. 336).

Проте, незважаючи на багаторазові прохання, від короля Яна II Казимира, як і від кримського хана, допомоги також не надходило. Відпускаючи послів Війська Запорозького 19 серпня 1659 р., король офіційно заявив, що не може послати в Україну ні грошей, ні війська. Послам було запропоновано самим їхати до Львова до коронного війська, щоб умовити його попрямувати в Україну (Памятники, 1898, с. 340–342, 345).

Упродовж місяця після початку повстання на Лівобережжі сили А. Потоцького значно зменшилися, а настрої вояків погіршилися. 17 вересня він повідомив великому коронному гетьманові С. Потоцькому, що, хоч і утримує військо, спонукати його до дій не може. 7 жовтня він писав, що солдати не бажають залишатися в Україні, і лише на короткий час вдалося вмовити їх залишитися, а в листі від 25 жовтня зазначав, що чимало його вояків самовільно залишили службу й повернулися до Польщі (Памятники, 1898, с. 350, 370, 384). Таке військо могло охороняти І. Виговського, але було не у стані утримати його при владі. У листі А. Потоцького до Яна II Казимира від 25 жовтня згадано, що 11 вересня відбулася «Чорна рада» під Германівкою, де читали королівські привілеї, надані під час ратифікації Гадяцької угоди. Виговський, стикнувшись із незгодою учасників ради, змушений був звернутися по захист до Потоцького. Урешті-решт він відмовився від гетьманської булави на користь Ю. Хмельницького, який із козаками склав присягу на вірність польському королю й у вересні вирушив до Ржищева для придушення заворушень на Правобережжі (Яковлева, 1998, с. 339–340).

Після зречення І. Виговський виїхав до Речі Посполитої, де отримав політичний притулок. 28 вересня Т. Цюцюра повідомив Трубецькому, що новим гетьманом став Ю. Хмельницький, а Виговський і Потоцький з військом виїхали до Польщі (Архів-4, 1914, с. 252–253). Гадяцька угода не принесла обіцяних вигод – у разі конфлікту з Москвою козаки не мали підтримки ні від татар, ні від РП. 25 жовтня Потоцький порадив королю шукати миру з Москвою, бо хан був зайнятий іншими війнами, а калга вирушив до Валахії (Пам'ятники, 1898, с. 370).

Реалізація Гадяцької унії могла б змінити хід подій у Центрально-Східній Європі та запобігти Андрусівській угоді, яка віддала Москві стратегічну перевагу. Проте І. Виговський так і не став повноцінним гетьманом військ руських – у більшості документів після підписання Гадяцької угоди у вересні 1658 р. він підписувався як гетьман Війська Запорозького, а після зречення булави – лише як київський воєвода. Ані Ян II Казимир, ані політична еліта Речі Посполитої не визнавали фактичного існування Великого Князівства Руського, навіть під час чи після ратифікації унії. Як писав Я. Качмарчик, проєкт Речі Посполитої Трьох Народів мав крихку основу, а Велике Князівство Руське швидко занепало (Kaczmarczyk, 2007). Через це унія проіснувала недовго, а в польській історіографії згодом стала предметом суперечок або навіть історичним міфом (Leśniewski, 2014, s. 59–61).

Висновки. На підставі аналізу викладеного матеріалу можна зробити висновок, що невдачу реалізації Гадяцької угоди спричинили такі політичні причини:

а) Внутрішні чинники

1) Переважання вузькоелітних інтересів. Угоду підтримували лише частини еліт: польська шляхта – за умови збереження своїх прав, і козацька старшина – прагнучи визнання рівноправною зі шляхтою. Проте ширше українське суспільство не було готове до ідеї автономного Великого князівства Руського (ВКР), а польські політичні кола не визнавали козаків партнерами, а лише підданими.

2) Незрілість політичної структури ВЗ. Процес формування ієрархії політичних еліт у Війську Запорозькому ще не завершився, що унеможливило стабільну підтримку угоди. Частина старшини згодом сама почала саботувати реалізацію договору.

3) Непідготовленість до ідеї, що випереджувала час. Угода пропонувала конфедеративну модель з реальним самоврядуванням ВКР, але суспільства обох сторін не були до цього готові, а політичні еліти діяли переважно з егоїстичних міркувань.

4) Конфлікт інтересів польської й козацької еліт. Польська шляхта прагнула повернути контроль над українськими землями, якими вже володіла нова козацька верхівка. Це спричинило глибокий конфлікт, що з часом трансформувався у пасивний спротив та політичну маніпуляцію з боку Москви.

б) Зовнішні чинники

1) Протидія Московської держави, що з метою не допустити виходу України з-під її контролю активно перешкоджала реалізації угоди: розколювала козацькі лави, підтримувала керівників опозиції до І. Виговського (М. Пушкара, Я. Барабаша, І. Безпалого) і намагалася зірвати переговори з РП.

2) Міжнародна ізоляція ВЗ. Крім Кримського ханства, жоден із сусідів (Московське царство, ВКЛ, Османська імперія) не підтримав створення ВКР, тоді як деякі польські кола воліли порозумітися швидше з Москвою, ніж з козаками.

3) Ідеалістичні очікування сторін. І Виговський, і Ян II Казимир надмірно оптимістично сприймали можливість мирного повернення України до складу РП, тоді як Москва ж не лише не погоджувалась на це, а й активно працювала над зривом угоди.

Підбиваючи підсумки сказаного, можна виокремити дві основні причини фактичної нереалізації угоди:

1) Затягування ратифікації та спотворення умов. Сейм РП ухвалив угоду лише через 8 місяців зі значними змінами, що фактично знецінили її зміст для козаків. Жоден із передбачених елементів ВКР не був реалізований (що стосувалося запровадження запропонованих посад, титулів, інституцій тощо).

2) Брак реальної військової підтримки. Після Конотопської битви І. Виговський не отримав обіцяної допомоги з боку РП, що продемонструвало байдужість Варшави до реального втілення триєдиного союзу.

Гадяцька угода так і не набула юридичної сили, а після змін сейму була фактично скасована. Ідея ВКР випередила свій час і не отримала підтримки ані в РП, ані у самій Україні. У результаті Україна втратила шанс на конфедеративну модель у межах Речі Посполитої й опинилася під зростаючим впливом Москви.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

Архів-4: *Архивъ Юго-западной Россіи, издаваемый Комиссією для разбора древнихъ актовъ, состоящей при Кіевскомъ, Подольскомъ и Волынскомъ Генераль-Губернаторѣ. (1914). (Ч. 3. Т. IV: Акты, относящиеся к эпохе Богдана Хмельницкаго). Киевъ.*

Архів-6: *Архивъ Юго-западной Россіи, издаваемый Комиссією для разбора древнихъ актовъ, состоящей при Кіевскомъ, Подольскомъ и Волынскомъ Генераль-Губернаторѣ. (1908). (Ч. 3: Т. VI.: Акты Шведскаго государственнаго архіва, относящиеся къ исторіи Малороссіи (1649–1660 г.)). Киевъ.*

Брик, М. (1974). *Юрій Нemiрич, 1612–1659 pp.: На тлі історії України*. Льюссер.

Будзиновський, В. (1907). *Гадяцькі постулати і гетьман Виговський*. Львів : Народова.

Виговський, І. (1991). Перелік пунктів і покірних прохань, які подає його милість Яснoвельможний гетьман Війська Запорозького разом з усім Військом Запорозьким і народом руським Його Королівській Милості і всій Річі Посполитій від 1659 року. *Записки НТШ*. Т. ССХХІІ. *Праці Історично-філософської секції*. Львів, 329–339.

Газін, В. (2018). Крах Гадяча: до питання про причини провалу проєкту утворення Речі Посполитої трьох народів (до 360-річчя Гадяцької угоди). *Вісник Кам'янець-Подільського національного університету ім. Івана Огієнка. Історичні науки*. Кам'янець-Подільський, 11, 137–146.

Газін, В. (2019). Українська держава у сфері геополітичних інтересів Речі Посполитої, Московії та Криму в 1654–1667 pp. : дис. ... д-ра істор. наук, Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка. https://shron1.chtyvo.org.ua/Hazin_Volodymyr/Ukrainska_derzhava_u_sferi_heopolitychnykh_interesiv_Rechi_Pospolytoi_Moskovii_ta_Krymu_v_16541667_r.pdf

Горобець В. (2018). Гадяцький договір 1658 р. – чому угода так і не стала унією? (Про перспективи та проблеми реалізації проєкту у 360-ліття його укладення). *Український історичний журнал*, 5, 21–44.

Грушевський, М. (1958). *Історія України-Руси*: в 10 т., 10. Нью-Йорк.

Договори, заключенные под Гадячем между польским королем и малороссийским гетманом Иваном Выговским. Сентябрь 6/16 1658. *Российский государственный архив древних актов в Москве (РГАДА)*, ф. 124, оп. 1, д. 17, л. 1–6.

Коренець, Д. (1920). Зносили гетьмана Івана Виговського з Польщею в р. 1657–58. *Записки Наукового товариства ім. Т. Шевченка (ЗНТШ)*, 38, VI, 1–20.

Мицик, Ю. (упоряд.). (2015). *Джерела з історії Національно-визвольної війни українського народу 1648–1658 рр.* (Т. 4: (1655–1658)). Київ.

Оляничин, Д. (1990). Пункти Івана Виговського українським послам на варшавський сейм 1659 року. *Записки Наукового товариства імені Шевченка (ЗНТШ)*. Львів, 222, 327–350.

Памятники, изданные Киевскою комиссией для разбора древних актов. (1898). (Т. 3. 2-е изд. Отд. 3: Матеріали для історії Малоросії). Київ.

Статьи згоды с казаками запорожскими, именем его корол. милости и Речи посполитой, постановленные чрез панов комиссаров Станислава Казимира Беневского, каштеляна Волинского, посла из Корунны, и чрез Людвика Яблоновского, каштеляна Смоленского, Великого княжества литовского посла. Сентября 16 дня, лета 1658 в обозе казаком постановленные. *РГАДА*, ф. 229, оп. 1, д. 29, л. 154–161.

Флоря, Б. (2010). *Русское государство и его западные соседи (1655–1661 гг.)*. Москва : Индрик.

Яковлева, Т. (1998). Гетьманщина у другій половині 50-х років XVII століття. Причини і початок Руїни. Київ.

Dąbrowski, J. (1996). Polsko-moskiewskie rokowania pokojowe w 1658 r. *Rzeczpospolita w latach potopu*. Kielce, 91–107.

Janas, E. (1998). *Konfederacja wojska koronnego w latach 1661–1663*. Lublin.

Jemiołowski, M. (1850). *Pamiętnik Mikołaja Jemiołowskiego, towarzysza lekkiej chorągwi, ziemianina województwa bełzkiego, obejmujący dzieje Polski od roku 1648 do 1679 społecznie, porządkiem lat opowiedziane*. Lwów.

Kaczmarczyk, J. (1994). Hadziacz 1658 – kolejna ugoda czy nowa unia? *Warszawski Zeszyty Ukrainoznawcze. Spotkania polsko-ukraińskie. Studia Ukrainica*. Warszawa, 2, 21–35.

Kaczmarczyk, J. (2007). *Rzeczpospolita Trojga Narodów – mit czy rzeczywistość*. Kraków: Księgarnia akademicka.

Kopczyński, M., Tygielski, W. (Ed.) (2010). *Pod wspólnym niebem. Narody dawnej Rzeczypospolitej*. Warszawa.

Kot, S. (1960). *Jerzy Niemirycz. W 300-lecie Ugody Hadziackiej*. Paryż.

Kroll, P. (2008). *Od ugody hadziackiej do Cudnowa. Kozaczyzna między Rzeczpospolitą a Moskwą w latach 1658–1660*. Warszawa.

Kroll, P. (2016). The military cooperation between the Commonwealth, Zaporizhian Cossacks and Crimean Tatars in the period of the Hadyach Union and the battle of Konotop. *The Battle of Konotop 1659. Exploring alternatives in East European history*. Ledizioni, 2016, 59–83.

Kubala, L. (1922). *Wojny duńskie i pokój oliwski 1657–1660*. Lwów.

Leśniewski, S. (2014). Krach Rzeczypospolitej Trojga Narodów. *Polityka*, 21, 59–61.

Noyers, P. (1859). *Lettres de Pierre Des Noyers secrétaire de la reine: de Pologne Marie-Louise de Gonzague pour servir a l'histoire de Pologne et de Suède de 1655 a 1659*. Berlin: B. Behr.

Ochmann-Staniszevska, S., Staniszevski, Z. (2000). Sejm Rzeczypospolitej za panowania Jana Kazimierza Wazy. Prawo, doktryna, praktyka. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 1.

Plokhyy, S. (2010–2011). Reconstructive Forgery: The Hadiach Agreement (1658) in the History of the Rus'. *Journal of Ukrainian Studies*, 35–36, 37–49.

Podhorodecki, L. (1958). Kampania polsko-szwedzka 1659 r. w Prusach i Kurlandii. *Studia i Materiały do Historii Wojskowości*, IV, 203–264.

Tazbir, J. (2009). Jak Polska Ukrainę straciła. https://www-polityka-pl.translate.google.com/tygodnikpolityka/historia/267470,1,jak-polska-ukraine-stracila.read?_x_tr_sl=pl&_x_tr_tl=uk&_x_tr_hl=uk&_x_tr_pto=sc.

Teksty uchwał sejmowych dotyczących unii hadziackiej, 1658. *Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie (AGAD)*, Metryka Koronna, Działy I i II, vol. 206.

Welykyj, A.G. (Coll.). (1963). *Litterae Nuntiorum Apostolicorum Historiam Ucrainae Illustrantes (1550–1850)*. (Vol. 9: (1657–1659)). Romae.

Wimmer, J. (1965). *Wojsko polskie w drugiej połowie XVII wieku*. Warszawa.

Wójcik, Z. (1959). *Traktat andruszowski i jego geneza*. Warszawa : PWN.

REFERENCES

Архив-4: *Архив Yugo-zapadnoi Rossii, izdavaemyi Komissiei dlia razbora drevnikh aktov, sostoiashchei pri Kievskom, Podolskom i Volynskom general-gubernatore*. (1914). (Ch. 3. T. IV: Akty, otnosiashchiesia k epokhe Bohdana Khmelnytskaho). Kiev (in Russian).

Архив-6: *Архив Yugo-zapadnoi Rossii, izdavaemyi Komissiei dlia razbora drevnikh aktov, sostoiashchei pri Kievskom, Podolskom i Volynskom general-gubernatore*. (1908). (Ch. 3: T. VI.: Akty Shvedskaho gosudarstvennaho arkhiva, otnosiashchiesia kъ ystoriy Malorossiiy (1649–1660 h.)). Kiev (in Latin, Sweden).

Bryk, M. (1974). *Yurii Nemyrych, 1612–1659 rr.: Na tli istorii Ukrainy*. Losser (in Ukrainian).

Budzynovskyi, V. (1907). *Hadiatski postulaty i hetman Vyhovskyi*. Lviv: Narodova (in Ukrainian).

Vyhovskyi, I. (1991). Perelik punktiv i pokirnykh prokhan, yaki podaie yoho mylist Yasnovelmozhnyi hetman Viiska Zaporozkoho razom z usim Viiskom Zaporozkym i narodom ruskym Yoho Korolivskii Mylosti i vsii Richi Pospolytii vid 1659 roku. *Zapysky Naukovoho tovarystva im. T. Shevchenka (ZNTSh)*, T. CCXXII. *Pratsi Istorychno-filosofskoi sekti*. Lviv, 329–339 (in Ukrainian).

Hazin, V. (2018). Krakh Hadiacha: do pytannia pro prychyny provalu proektu utvorennia Rechi Pospolytoi trokh narodiv (do 360-richnytsi Hadiatskoi uhody) *Visnyk Kamianets-Podilskoho natsionalnoho universytetu im. Ivana Ohienka. Istorychni nauky*. Kamianets-Podilskyi, 11, 137–146 (in Ukrainian).

Hazin, V. (2019). *Ukrainska derzhava u sferi heopolitychnykh interesiv Rechi Pospolytoi, Moskovii ta Krymu v 1654–1667 rr.: dys. ... d-ra istor. nauk*, Kamianets-Podilskyi natsionalnyi universytet imeni Ivana Ohienka. Repozytarii. https://shron1.chtyvo.org.ua/Hazin_Volodymyr/Ukrainska_derzhava_u_sferi_heopolitychnykh_interesiv_Rechi_Pospolytoi_Moskovii_ta_Krymu_v_16541667_r.pdf? (in Ukrainian).

Horobets V. (2018). Hadiatskyi dohovor 1658 r. – chomu uhoda tak i ne stala uniieiu? (Pro perspektyvy ta problemy realizatsii proektu u 360-littia yoho ukladennia). *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*, 5, 21–44 (in Ukrainian).

Hrushevskyi, M. (1958). *Istoriia Ukrainy-Rusy*. v 10 t., 10. Niu-York (in Ukrainian).

Dohovory, zakliuchennye pod Hadiachem mezhdru polskim korolem i malorossiiskim hetmanom Ivanom Vyhovskim. Sentiabr' 6/16 1658. *Rossiiskii gosudarstvennyi arkhiv drevnikh aktov v Moskve (RGADA)*, f. 124, op. 1, d. 17, l. 1–6 (in Russian).

Korenets, D. (1920). Znosyny hetmana Ivana Vyhovskoho z Polshcheiu v r. 1657–58. *ZNTSh*, 38, VI, 1–20 (in Ukrainian).

Mytsyk, Yu. (uporiad.). (2015). *Dzherela z istorii Natsionalno-vyzvolnoyi viiny ukraiynskoho narodu 1648–1658 rr.* (T. 4: (1655–1658)). Kyiv (in Ukrainian).

Olianchyn, D. (1990). Punkty Ivana Vyhovskoho ukrainskym poslam na varshavskyi seim 1659 roku. *ZNTSh*. Lviv, 222, 327–350 (in Ukrainian).

Pamiatnyky, izdannye Kievskoiu komissiei dlia razbora drevnikh aktov. (1898). (T. 3. 2-e izd. Otd. 3: Materiali dlya istorii Malorossii). Kiev (in Russian).

Statiu zghody s kazakami zaporozhskimi, imenom eho korol. milosti i Rechi pospolitoi, postanovlennye chrez panov komissarov Stanislava Kazimira Benevskoho, kashteliana Volynskoho, posla iz Koruny, i chrez Liudvika Yablonovskoho, kashteliana Smolenskoho, Velikoho kniazhestva litovskoho posla. Sentiabria 16 dnia, leta 1658 v oboze kazatskom postanovlennye. Perevod s polskoho yazyka s latynskim. *RGADA*, f. 229, op. 1, d. 29, l. 154–161 (in Russian).

Floria, B. (2010). *Russkoie gosudarstvo i eho zapadnye sosedii (1655–1661 hh.)*. Moskva: Indrik (in Russian).

Yakovleva, T. (1998). *Hetmanshchyna u druhii polovyni 50-kh rokiv XVII stolittia. Prychyny i pochatok Ruiny*. Kyiv (in Ukrainian).

Dąbrowski, J. (1996). Polsko-moskiewskie rokowania pokojowe w 1658 r. Rzeczpospolita w latach potopu. Kielce, 91–107 (in Polish).

- Janas, E. (1998). Konfederacja wojska koronnego w latach 1661–1663. Lublin (in Polish).
- Jemiołowski, M. (1850). Pamiętnik Mikołaja Jemiołowskiego, towarzysza lekkiej chorągwi, ziemianina województwa bełzkiego, obejmujący dzieje Polski od roku 1648 do 1679 społecznie, porządkiem lat opowiedziane. Lwów (in Polish).
- Kaczmarczyk, J. (1994). Hadziacz 1658 – kolejna ugoda czy nowa unia? *Warszawski Zeszyty Ukrainoznawcze. Spotkania polsko-ukraińskie. Studia Ukrainica*. Warszawa, 2, 21–35 (in Polish).
- Kaczmarczyk, J. (2007). *Rzeczpospolita Trojga Narodów – mit czy rzeczywistość*. Kraków: Księgarnia akademicka (in Polish).
- Kopczyński, M. & Tygielski, W. (Ed.) (2010). *Pod wspólnym niebem. Narody dawnej Rzeczypospolitej*. Warszawa (in Polish).
- Kot, S. (1960). *Jerzy Niemirycz. W 300-lecie Ugody Hadziackiej*. Paryż (in Polish).
- Kroll, P. (2008). *Od ugody hadziackiej do Cudnowa. Kozaczyzna między Rzeczpospolitą a Moskwą w latach 1658–1660*. Warszawa (in Polish).
- Kroll, P. (2016). The military cooperation between the Commonwealth, Zaporizhian Cossacks and Crimean Tatars in the period of the Hadyach Union and the battle of Konotop. *The Battle of Konotop 1659. Exploring alternatives in East European history*. Ledizioni, 2016, 59–83 (in English).
- Kubala, L. (1922). *Wojny duńskie i pokój oliwski 1657–1660*. Lwów (in Polish).
- Leśniewski, S. (2014). Krach Rzeczypospolitej Trojga Narodów. *Polityka*, 21, 59–61 (in Polish).
- Noyers, P. (1859). *Lettres de Pierre Des Noyers secrétaire de la reine: de Pologne Marie-Louise de Gonzague pour servir à l'histoire de Pologne et de Suède de 1655 à 1659*. Berlin: B. Behr (in French).
- Ochmann-Staniszevska, S., Staniszevski, Z. (2000). Sejm Rzeczypospolitej za panowania Jana Kazimierza Wazy. Prawo, doktryna, praktyka. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 1 (in Polish).
- Plokhyy, S. (2010–2011). Reconstructive Forgery: The Hadiach Agreement (1658) in the History of the Rus'. *Journal of Ukrainian Studies*, 35–36, 37–49 (in Polish).
- Podhorodecki, L. (1958). Kampania polsko-szwedzka 1659 r. w Prusach i Kurlandii. *Studia i Materiały do Historii Wojskowości*, IV, 203–264 (in Polish).
- Tazbir, J. (2009). Jak Polska Ukrainę straciła. https://www-polityka-pl.translate.google.com/tygodnikpolityka/historia/267470,1,jak-polska-ukraine-stracila.read?_x_tr_sl=pl&_x_tr_tl=uk&_x_tr_hl=uk&_x_tr_pto=sc (in Polish).
- Teksty uchwał sejmowych dotyczących unii hadziackiej, 1658. *Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie (AGAD, Metryka Koronna, Działy I i II, vol. 206)* (in Polish).
- Welykyj, A.G. (Coll.). (1963). *Litterae Nuntiorum Apostolicorum Historiam Ucrainae Illustrantes (1550–1850)*. (Vol. 9: (1657–1659)). Romae (in Italian & Latin).
- Wimmer, J. (1965). *Wojsko polskie w drugiej połowie XVII wieku*. Warszawa (in Polish).
- Wójcik, Z. (1959). *Traktat andruszowski i jego geneza*. Warszawa: PWN (in Polish).

Andrii BOLIANOVSKYI

*Doctor of Historical Sciences, Senior Research Fellow
Department "Center for Ukrainian-Polish Relations Research"*

I. Krypiakevych Institute of Ukrainian Studies

National Academy of Sciences of Ukraine;

Associate Professor at the Department of History,

Museum Studies and Cultural Heritage

Institute of Humanities and Social Sciences

Lviv Polytechnic National University

ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-7685-1854>

e-mail: andrii.bolianovskiy@gmail.com

ATTEMPTS TO REVISE THE MAIN PROVISIONS OF THE HADIACH AGREEMENT AND THE REASONS FOR THE FAILURE OF ITS PRACTICAL IMPLEMENTATION IN 1659

The attempts to revise the main provisions of the Hadiach Agreement of 1658 in the context of the political situation of 1659 are investigated. Special attention is paid to the position of Hetman Ivan Vyhovsky, the attitude of the Cossack elders, opposition colonels and representatives of the Polish-Lithuanian Commonwealth to the provisions on the creation of the Grand Duchy of Rus'. The reasons for the concessions on the part of the Ukrainian side in the Hadiach Agreement of 1659 are analyzed, including internal opposition, the growth of pro-Moscow sentiments among the Cossacks, the military threat, diplomatic compromises and the betrayal of some elites. The content of the proposals of the Zaporozhian Army to amend the text of the agreement proposed by I. Vyhovsky is analyzed. The conclusion is made that the fate of the Hadiach Agreement was decided during the discussion at the Sejm in May 1659. It is shown how political instability, lack of unity among the Ukrainian leadership, and the aggressive position of the Moscow state made the practical implementation of the Hadiach Agreement impossible. As a result, the idea of including Rus in an equal federation with Poland and Lithuania remained an unrealized political alternative.

Keywords: Hadiach Agreement, Ukraine, Zaporizhian Army, Polish-Lithuanian Commonwealth, Grand Duchy of Rus.

Дата надходження статті: 31.07.2025

Дата прийняття статті: 20.08.2025

Опубліковано: 12.11.2025

Ігор ЖУК

кандидат мистецтвознавства, доцент кафедри історії

Українського католицького університету

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1543-8198>

e-mail: ingvar@ucu.edu.ua

ЗАКОНОДАВЕЦЬ СТИЛЮ В АРХІТЕКТУРІ ЛЬВОВА ПОЧАТКУ ХХ СТ.: ЖИТТЯ І ТВОРЧІСТЬ АЛЬФРЕДА ЗАХАРІЄВИЧА

Цей текст знайомить читачів з життям і творчістю Альфреда Захарієвича (1871–1937), видатного галицького архітектора, який працював за часів сецесії, раннього модернізму та неокласицизму початку ХХ ст. Будучи провідним будівничим модерного Львова, він виступив як спадкоємець професійної слави свого батька, проф. Юліана Захарієвича – засновника львівської архітектурної школи доби історичних стилів.

У професійній діяльності Захарієвич-молодший свідомо артикулював свою місію новатора, беручи участь у створенні Пасажу Миколая (1899–1900) чи комплексу головного львівського двірця (1901–1904). У Галичині він впроваджував новітні методи і матеріали будівництва, зокрема, залізобетонні конструкції системи Геннебіка. Альфред Захарієвич уславився як будівничий сотень залізобетонних мостів, що відносилися до найбільших в Австро-Угорщині.

Його проекти поєднували вишукану естетику форм з функціональною продуманістю внутрішнього планування, про що свідчить найвизначніша серед створених ним громадських споруд – історичний будинок Львівської торгово-промислової палати (1907–1910). Він також реалізував проекти найкращих банківських будинків Львова, зокрема, офісу Кредитного земського товариства (1911–1916), який виразно наслідує стиль Отто Вагнера. В архітектурному красивді Львова окрему увагу привертають проєктовані ним чиншові дома, такі як кам'яниця Балабана (1908–1910). У Львові Альфред Захарієвич першим звернувся до форм стилю сецесії, а пізніше проявив себе як провідний майстер архітектури, який працює в парадигмі постсецесійного неокласицизму.

Довгий час досягнення Альфреда Захарієвича лишалися недооціненими, в історико-архітектурних публікаціях його ім'я майже не згадувалося. Тим часом його видатну роль у розвитку архітектури модерного Львова на початку минулого століття можна співставляти із внеском чільних львівських будівничих давніх епох – Паоло Домінічі наприкінці XVI ст., Бернарда Меретина у середині XVIII ст. чи Юліана Захарієвича в останній третині XIX ст.

Ключові слова: Галичина, Львів, пограниччя культур, мішана ідентичність, fin de siècle, сецесія, неокласицизм.

Пропонована стаття¹ ставить за мету ознайомити сучасного читача з життям і творчістю Альфреда Захарієвича – найвищою мірою обдарованого представника львівської архітектурної школи за часів сецесії, неокласицизму початку ХХ ст. та раннього модернізму, видатного будівничого Львова модерної доби. Професій-

¹ У цьому тексті автор частково використовує матеріал своєї попередньої публікації, див.: Żuk, 2024.

ний доробок цього архітектора презентується такими пам'ятками, як історична будівля Львівської торгово-промислової палати, будинок Кредитного земського товариства, кам'яниця Балабана, колишній Пасаж Миколяша, та багатьма іншими об'єктами найвищої вартості. Крім того, Альфред Захарієвич лишив слід в історії як ініціатор впровадження в Галичині новітніх методів і матеріалів будівництва, зокрема залізобетонних конструкцій системи Франсуа Геннебіка. До початку Першої світової війни заснована ним фірма побудувала із застосуванням залізобетону сотні мостів.

Попри ці блискучі досягнення, тривалий час автори історико-архітектурних публікацій у своїх наративах про нього майже не згадували. До кінця минулого століття постать Альфреда Захарієвича лишалася малознаною для ширшого загалу, а єдиним джерелом детальнішої інформації про цього видатного архітектора-будівничого була меморіальна стаття авторства Єжи Нехая (Nechaj, 1937). Такою ситуація лишалася до середини 1990-х років, коли були опубліковані матеріали родинного архіву, збережені у Варшаві п. Кристиною Юраш-Домбською, внучкою А. Захарієвича².

Альфред Владислав Кристіан Роберт Захарієвич народився 26 серпня 1871 р. у Львові³. Він був молодшим сином професора Юліана Октавіана з Львівроду Захарієвича – харизматичного лідера львівської архітектурної школи доби історизму, організатора вищого технічного шкільництва в Галичині, реставратора, теоретика, археолога і громадського діяча (Žuk, 1996, s. 6–12; Žuk, 2024, s. 109–123). Альфредова мати, Анна Юзефа з дому Давід, з походження була данкою. Дитинство Захарієвича-молодшого минуло на родинній віллі на вул. Кляйнівській (сучасна адреса – вул. Каменярів, 9).

Середню освіту він здобував у Львові у другій міській гімназії, потім у гімназії ім. Франца Йосифа та в реальній школі. Вищі студії відбудув у львівській Політехніці на відділі будівництва, куди майбутній творець залізобетонних мостів вступив у 1890 р., та у ц. к. Вищій технічній школі у Відні (весняний семестр 1894/1895 академічного року й весь 1895/1896)⁴.

Ще будучи студентом Альфред Захарієвич проявив себе як успішний професіонал-початківець: за його проєктом була побудована вхідна брама на Крайовій виставці 1894 р. (*Powszechna wystawa*, 1897, s. 175). Вочевидь студент четвертого року навчання отримав це замовлення не без підтримки з боку батька, професора Захарієвича.

² Посилання на історичні документи з приватного архіву К. Юраш-Домбської, а також на отриману від неї усну інформацію фігуруватимуть далі в цій статті. Родинні архівалії Захарієвичів були показані у 1996 р. на виставках у Варшаві, Кракові і Вроцлаві (каталог: Žuk, 1996). Деякі з цих документів експонувалися у Львові в рамках заходів «Року Юліана та Альфреда Захарієвичів», організованих у 2021–2022 рр. Українським католицьким університетом у партнерстві з ЛКП «Бюро спадщини» та Львівським туристичним офісом.

³ У перших публікаціях, присвячених Альфреду Захарієвичу, я припустився прикрої помилки, вказавши рік народження 1870. Див.: Žuk, 1992, s. 343.

⁴ Метрика народження, атестат зрілості, свідоцтва про середню і вищу освіту зберігаються в архіві К. Юраш-Домбської.

Рис. 1. Альфред Захарієвич у 1890-х рр. (фото з архіву К. Юраш-Домбської)

Раптова смерть Юліана Захарієвича наприкінці 1898 р. стала для його сина Альфреда тяжким ударом. Всупереч цьому останній задався ціллю довести, що зможе і без батьківської протекції досягти великого успіху в архітектурі та будівельному підприємстві. Він виступив як спадкоємець професійної слави Юліана Захарієвича, і водночас – як можна зрозуміти з його культурних чи політичних вподобань, а також з професійного кредо – в ролі «антипода» Захарієвича-старшого. Отже, в особі Альфреда Захарієвича маємо справу зі специфічним феноменом «спадкоємця-антипода».

На відміну від батька, Захарієвич-молодший не писав текстів теоретично-наукового характеру, не виступав з академічними дискурсами, доволі швидко полишив посаду викладача в Політехніці (Popławski, 1994, s. 213). Натомість виступав у ролі дуже успішного бізнесмена – будівельного магната, радикального у своєму діловому прагматизмі. З молодих літ його вирізняла велика амбітність, яка проявлялася, зокрема, в тому, що Альфред Захарієвич свідомо артикулював свою місію новатора – «законодавця стилю» архітектури Львова початку XX ст.

Саме він першим з архітекторів-львів'ян звернувся до форм нового стильового напрямку в архітектурі та мистецтві останніх років XIX і початку XX століття, який стрімко поширився як антитеза історизму доби Юліана Захарієвича – сецесії⁵. Захарієвича-молодшого привабила демонстрована мистецтвом сецесії тенденція до особливого дихотомічного трактування форми і змісту, демонстративного поєднання різнорідних елементів, що вело до появи дивних симбіозів, химерних півтонів і гротескових – типово «сецесійних» – мутацій (Žuk, 2017, s. 117).

⁵ Цей стиль у мистецтві та архітектурі кінця XIX – початку XX ст. поширювався під різними назвами як «art nouveau», «modern style», «style 1900», «Jugendstil», «Sezessionstil», «сецесія» та ін. (Wallis, 1974, s. 14–15).

Альфред Захарієвич починав професійну кар'єру як співавтор і асистент батькового близького товариша і надійного партнера, архітектора-будівничого Івана Левинського, беручи наприкінці 1890-х та впродовж 1900-х рр. разом з ним участь у проєктах розбудови колонії однородинних осель на південному заході Львова, т. зв. Кастелівки (Жук, 2019; Лінда, 2000). До його тодішніх робіт, виконаних у «тандемі» з Левинським, належать проєкти двох вілл, локованих на ділянках №№ 26–28 Кастелівки⁶. Одна належала власнику відомої ковальської майстерні Яну Дашеку (вул. Набеляка/Котляревського, 41; 1897–1898)⁷. У моделюванні її чудових кованих кронштейнів використано характерний мотив паростка, який може виглядати одночасно напруженим і розслабленим (Žuk, 2017, s. 117), а нетинькований «фабричний» фасад акцентує умисне нівелювання стильових відмінностей між архітектурою міських резиденцій і виробничих об'єктів. Друга вілла – будинок Кароля Дзелінського (вул. Набеляка/Котляревського, 47; 1903–1906) (ДАЛО-10) – свідчить про Захарієвича-молодшого як про винятково обдарованого майстра архітектурної деталі.

Альфред Захарієвич полюбляв працювати в парадигмі елегантного віденського стилю, культивованого Отто Вагнером, але лише зрідка, в порядку винятку, звертався до стилізації вернакулярних мотивів – наприклад, у проєкті вілли, також збудованої на Кастелівці, на ділянці № 50 (вул. Стріла/Метрологічна, 2; 1904–1905) (ДАЛО-15) для Людвіка Вежбіцького, ще з давніх часів близького товариша Захарієвича-батька, знаного дослідника народного мистецтва і залізничного урядника високого рангу.

Основний корпус забудови Львова початку XX ст. становили пам'ятки житлової архітектури, що відображало тогочасне швидке зростання числа городян (Kowalczyk, 1896, s. 314, 348; Hozzowski, 1935, s. 55–64, 113), і левова частка тут припадала на чиншові кам'яниці. У співавторстві з І. Левинським Захарієвич-син проєктував дім Марії Гоффманн (вул. Танської/Руданського, 3; 1899–1900)⁸ – в його офіцинах проєктанти розмістили котловню, електрогенератор, механічну пральню та інші засоби обслуги сусіднього фешенебельного готелю «Жорж», власницею якого була Гоффманн (це одна з поліфункційних будівель, на плануванні яких спеціалізувався Левинський), а на чільному фасаді Альфред Захарієвич додав характерний для сецесії орнаментальний мотив соняшника, популяризований за посередництвом adeptів руху *Aesthetic Movement* (Lambourne, 1996, p. 36).

Пізніше, вже отримавши власну концесію будівничого, Захарієвич-молодший запроектував у Львові ще кілька кам'яниць із сецесійними фасадами, таких як дім Мечислава Теодоровича (вул. Захарієвича/Архітекторська, 7; 1905–1906) (ДАЛО-3), де фігурують впізнавані атрибути стилю – біоморфні «напружено-розслаблені» кронштейни та пласкі орнаментальні рельєфи, які виглядають як рельєфні тапети.

⁶ На першому, оригінальному плані забудови Кастелівки («мапі Захарієвича–Левинського») цей район було поділено на 64 нумеровані ділянки. Див.: Жук, 2019, с. 24.

⁷ На полях рисунку фасаду стоїть монограма «AZ 97». Див.: ДАЛО-9, арк. 17.

⁸ На проєкті фасаду – монограма «AZ 99» (ДАЛО-17, арк. 73).

Рис. 2. Пасаж Миколяша (фото з колекції І. Котлобулатової)

Іншим завданням, на якому зосередив свою енергію Альфред Захарієвич, стало впровадження цілком нових функціональних типів архітектури, одним з яких на зламі XIX–XX століть була торгова галерея – пасаж. На замовлення спадкоємців Пьотра Миколяша, засновника відомої фармацевтичної фірми, А. Захарієвич зробив внесок в опрацювання проєкту Пасажу Миколяша (вул. Коперника, 1; 1899–1900) (ДАЛО-11; Barański, [1902], s. 107; Omilanowska, 2004, s. 217–219; Komar, Bohdanova, 2014, s. 53–56). Проєктований у співавторстві з Левинським пасаж був вулицею, накритою циклопічним скляним дахом, яку прокладено всередині кварталу від початку вул. Коперника до готелю «Жорж», з розміщеними там крамницями, кав'ярнями, кінотеатром – цілим торгово-розважальним містечком. Левинський здійснював тут загальне планування комплексу парцель з конскрипційними номерами 9¼, 924¼ і 1534¼⁹ й адаптацію до вже наявної забудови на терені, відповідно до своєї концепції «раціонального плану» (Lewiński, 1903, s. 321; Жук, 2010, с. 89) Альфред Захарієвич, як архітектор-асистент будівничого Левинського, опрацював у деталях конструкцію і сецесійний декор.

Пафос освоєння нових функціональних типів архітектури, до яких належать й об'єкти модерного транспортного будівництва, знайшов свій вираз у будівлях головного львівського двірця (1901–1904). Альфред Захарієвич брав участь у цьому, як на львівський масштаб грандіозному проєкті, мішаному за характером авторства¹⁰, вже у статусі повноцінного партнера підприємства, зареєстрованого під

⁹ Конскрипційні (спискові) номери – система адміністративної реєстрації, яка вживалася в документах австрійського періоду для означення об'єктів нерухомості.

¹⁰ З легкої руки Мечислава Орловича, який у укладеному ним путівнику написав про «dworzec osobowy zbudowany w r. 1904 w stylu secesyjnym, wedle proj. Władysława Sadłowskiego» (Orłowicz, 1925, s. 155), в пізніших публікаціях поширилася інформація про Владислава Садловського як про єдиного проєктанта львівського двірця. Тим часом за проєктом Садловсько-

назвою «Левинський, Сосновський і Захарієвич». Останнє отримало підряд на виконання основних будівельних робіт, пов'язаних з двірцевим комплексом (Budowa, 1901; Kronika, 1901; Kronika miejscowa, 1901; Lwowski dworzec, 1903). Відомо, що Альфред Захарієвич проєктував інтер'єри головного станційного будинку (нині втрачені, як і Пасаж Миколая) (Nowy dworzec, 1904, tabl. X).

Незважаючи на втрати, яких двірець зазнав упродовж наступних воєн, зберігся дуже важливий компонент його комплексної структури: залізобетонні тунелі під платформами, якими пасажери користуються ще й до сьогодні. Саме за виконання залізобетонних елементів конструкції, застосованих під час будівництва львівського залізничного терміналу, австрійська влада присвоїла Захарієвичу-молодшому почесний титул «радника будівництва»¹¹.

У 1903 р. Альфред Захарієвич отримав права «концесіонованого» будівничого (ЛННБУ, арк. 217)¹², а незадовго перед цим були налагоджені контакти з консорціумом Франсуа Геннебіка – підприємливого французького інженера, який кардинально вдосконалив методику залізобетонного будівництва, зареєструвавши патент на власну інноваційну технологію, і розсилав по цілому світі своїх агентів з метою організації мережі партнерських фірм (Nechaj, 1937, s. 113–114; Curtis, 1996, s. 76). Отже, до Львова прибув представник Геннебіка, інженер Міхал Фінкельштейн, за посередництвом якого Альфред Захарієвич став членом консорціуму¹³. Спільно зі своїм колегою Юзефом Сосновським – одним з молодих асистентів Івана Левинського – він заснував фірму «Сосновський і Захарієвич, перше крайове підприємство залізобетонних робіт», яка вперше в будівельній практиці Галичини виконала конструкції системи Геннебіка, застосувавши їх у будівлі львівського двірця.

Для дослідження професійної спадщини Альфреда Захарієвича виняткову вартість як історичне джерело має ювілейний каталог, опублікований фірмою «Сосновський і Захарієвич» до десятої річниці своєї діяльності (Sosnowski, Zachariewicz, 1913)¹⁴. Включені до його реєстру проєкти мають номери, якими вони

го було виконано лише фасад станційного будинку, оскільки ще до завершення будівельних робіт його відсторонили від подальшого проєктування через гострий особистий конфлікт з Людвіком Вєжбіцьким, головним менеджером будівництва. Архітектурне авторство двірця у Львові – мішане: повний список проєктантів об'єкта, крім Садловського, включає ще кількох архітекторів та інженерів, у т. ч. Альфреда Захарієвича (Nowy dworzec kolei państwowej we Lwowie, 1904; Pisma do redakcyi, 1904; див. також: Komar, Bohdanova, 2014, s. 45).

¹¹ «Jego ces. i król. Apostolska Mość raczył Najwyższem postanowieniem z dnia 23. Marca 1904 najłaskawiej nadać Wielmożnemu Panu przy ukończeniu budowy nowego dworca kolejowego we Lwowie w uznaniu zasług położonych około tej budowy tytuł Radcy budownictwa...» – повідомлення з намісництва в листі, який зберігся в архіві К. Юраш-Домбської.

¹² Одночасно Альфред Захарієвич відкрив архітектурно-проєктне бюро у власній віллі на Кастелівці (див.: Rozmaitości, 1903).

¹³ У Львові Фінкельштейн організував низку публічних презентацій та публікацій друком, присвячених системі Геннебіка (див.: Finkelstein, 1902). Є підстави для припущення, що Міхал Фінкельштейн та «інженер Морссен», якого згадує Нехай (Nechaj, 1937, s. 114), – це одна й та ж сама особа.

¹⁴ Це видання є бібліографічним раритетом, на проблеми з доступом до нього свого часу нарікав Анджей Ольшевський (див.: Olszewski, 1967, s. 87, przypis 6).

колись були означені в архіві фірми, і далі в тексті, згадуючи конкретні пам'ятки залізобетонного будівництва, ми будемо подавати ці номери в описах.

До Першої світової війни згадане підприємство збудувало сотні залізобетонних мостів, що належали до найбільших в Австро-Угорщині (хоча вони ще й до тепер лишаються практично недослідженими). Головною окрасою галереї світлин, опублікованих у каталозі, є п'ятнадцять мостів з конструкцією типу «аркова балка» («belka łukowa»)¹⁵. У цій групі особливо великими розмірами виділявся п'ятипрольотний міст на р. Віслока біля с. Пшечиця (зараз – Підкарпатське воєводство РП, проєкт № 517; бл. 1907)¹⁶. Модерністичною красою своїх конструкцій вражав міст через р. Рибницю на дорозі «Косів – Ясенів Горішний» (проєкт № 166, 1905) (Sosnowski, Zachariewicz, 1913, s. 20 (26), 2 (76); Czaplicki, 1907). Естетика модерністичних форм виразно промовляє в численних зразках суто утилітарного будівництва, таких як водонапірна вежа кулпарківської психіатричної лікарні (проєкт № 243, 1904) (Sosnowski, Zachariewicz, 1913, s. 9 (41), 12 (86)). Окреме місце у списку робіт Альфреда Захарієвича посідає виконаний у залізобетоні будинок фабрики сукна в с. Ракшава (Підкарпатське воєводство РП, проєкт № 954; період будівництва – 1909–1912 рр.) (Sosnowski, Zachariewicz, 1913, s. 6–7 (38–39), 9 (83)) як цінний зразок архітектури раннього модернізму, який міг би витримати співставлення з передвоєнними проєктами Петера Беренса чи Вальтера Гропіуса (Hitchcock, 1977, p. 457–459, 489–491; Curtis, 1996, p. 101–105).

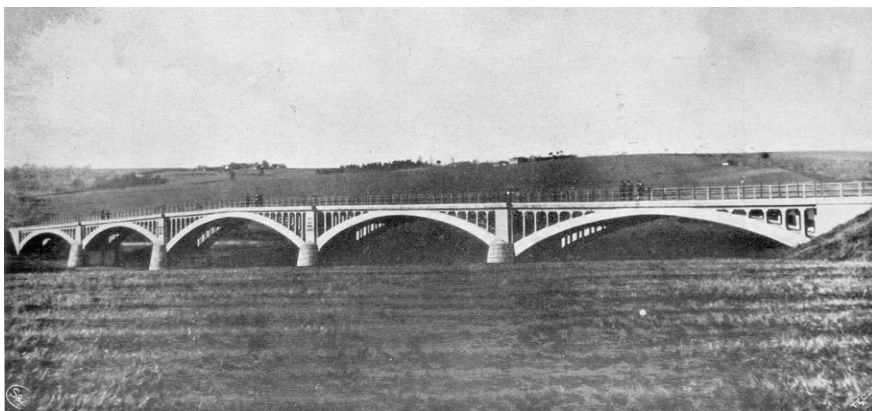

Рис. 3. Фото мосту на Віслоці біля с. Пшечиця (фото взято з Sosnowski J., Zachariewicz A. Kraków. 1913. S. 13)

Мішаним стилем своїх промислових будівель Альфред Захарієвич демонстративно нівелював відмінності між архітектурою виробничих споруд і презентативних будинків. Наприклад, головний цех пекарні «Меркурій» (вул. Городоцька, 168;

¹⁵ Проєкти №№ 90, 114, 166, 167, 173, 181, 280, 322, 325, 363, 383, 517, 531, 795, 801. Див: Sosnowski J., Zachariewicz A., 1913, s. 2–7, 9, 10, 13, 16, 17, 20 (8–13, 15, 16, 19, 22, 23, 26).

¹⁶ Центральний проліт має ширину 38 м, бокові – по 30,5 м. Див: Sosnowski J., Zachariewicz A., 1913, s. 13 (19), 4 (78). Проєкт цього мосту зберігається в Центральному державному історичному архіві України, м. Львів (див. ЦДІАУ-2).

1908–1909) був прикрашений серією монументальних рельєфних панно авторства видатного скульптора-символіста Зигмунта Курчинського (Merkury, 1910) – пластичними образами того ж типу, що й виконані Курчинським рельєфи для залу засідань Львівської торгово-промислової палати (про яку далі будемо говорити). З іншого боку, архітектор демонстративно застосовує «промислові» форми в проєкті приватної школи для дівчат, заснованої Зофією Стшалковською (вул. Зелена, 22; 1911–1912) (ДАЛО-7).

1907 року львівський будівельний промисел вразила криза – через загальну економічну стагнацію банки припинили іпотечне кредитування, коштом якого переважно здійснювалось приватне будівництво (Hoszowski, 1935, s. 60)¹⁷. Коли стагнаційна ситуація минула, і робота на будівельних майданчиках відновилася, одночасно відбулось оновлення стильового «костюму» архітектури. Стиль тодішніх новобудов геометризувался, в ньому поменшало орнаментики і сильніше виявилось тяжіння до застосування класицистичних форм. Зокрема, наприкінці першої декади минулого століття Альфред Захарієвич став регулярно оздоблювати свої фасади рядами іонічних пілястр.

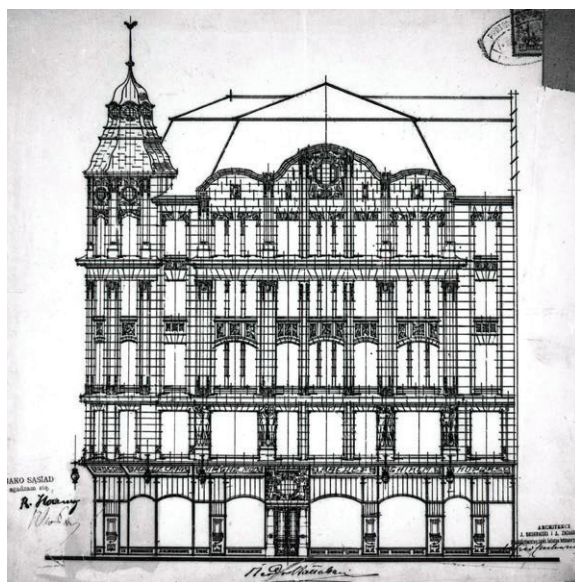

Рис. 4. Проєкт кам'яниці Т. Балабана (Державний архів Львівської області, ф. 2, оп. 1, спр. 2119, арк. 97)

У професійній спадщині Альфреда Захарієвича найвизначнішою серед створених ним громадських будівель вважається будинок Львівської торгово-промис-

¹⁷ На жаль, зв'язок з економічними чинниками в історії архітектури доволі часто лишається поза увагою дослідників. Зокрема, економічних контекстів архітектурної історії ніяк не розкриває «Habsburg Lemberg...» Маркіяна Прокоповича (Prokorynych, 2009), що є одним зі слабких місць згаданої праці, на які звернув увагу Яцек Пурхля (Purchla, 2012, s. 348). Див. також: Жук, 2016, с. 231–232.

лової палати (вул. Академічна/просп. Шевченка, 17–19; 1907–1910), споруджений у комплексі з будинком Технологічного інституту (вул. Бурлярда/Нижанківського, 5; 1907–1909) (ДАЛО-1; ДАЛО-2; Żuk, 1993, s. 119–120)¹⁸. Цей комплексний проєкт виразно демонструє вплив віденського стилю послідовників Отто Вагнера, фіксуючи в архітектурних анналах Львова період пізньої сецесії і початок стильового переходу до постсецесійного неокласицизму. Плани будівель палати й інституту Альфред Захарієвич розробляв у співавторстві зі своїм колегою Тадеушем Обмінським, з яким мав досвід спільної роботи ще зі студентських років (Żuk, 2017, s. 99). Комплекс основних робіт на будівельному майданчику реалізовувало підприємство Івана Левинського (Sprawozdanie, 1909, s. 213, 404).

Рис. 5. Фасад будинку Львівської торгово-промислової палати (фото І. Жұка)

Незважаючи на те, що будівництву передував архітектурний конкурс (Konkurs, 1907, s. 8; Lewicki, 2005, s. 156–157), замовником до виконання була выбрана позаконкурсна проєктна розробка Захарієвича та Обмінського. Пояснення такого вибору полягає в тому, що фірма «Сосновський і Захарієвич» заздалегідь набула у власність парцелі під конскрипційними номерами 676¼ і 429¼, на яких власне й планувалася будова (ДАЛО-5, арк. 41). Операції з нерухомістю були для Альфреда Захарієвича невід’ємною частиною професійної діяльності.

Планування комплексу в умовах складного розташування ділянки, локованої між регуляційною лінією вулиці Академічної і незручним вигином тильної вулич-

¹⁸ Урочиста церемонія відкриття будинку на вул. Академічній, 17–19 відбулася 3 липня 1910 р., хоча дата повного і остаточного завершення робіт на об’єкті, зафіксована у магістратських актах, – 6 травня 1911 р. (див.: ДАЛО-2, арк. 49).

ки Боурларда, є свідченням високої професійної кваліфікації співавторів архітектурного проекту. Демонструючи приклад модерної стратифікації простору, схема внутрішнього плану будинку на Академічній, 17–19 зумовлена його потрібним призначенням: поєднанням ролі репрезентативного, престижного об'єкта та офісної будівлі з додатковими функціями біржі (Žuk, 1993, s. 122).

Будівля гармонійно організує простір вулиці Академічної, артикулюючи середину її траси. Функціональна продуманість, якою відзначається внутрішнє планування, поєднується тут з рафінованим естетизмом унікальних інтер'єрів. Будинок Львівської торгово-промислової палати викликає захоплення як *Gesamtkunstwerk* – «синтетичний твір мистецтва». У синтез з архітектурою вступили три основні компоненти мистецького ансамблю: вітражі й мозаїки (виконані підприємством С.Г. Желенського у Кракові), скульптура (зокрема, символічні рельєфи Зигмунта Курчинського в залі засідань) та настінний живопис (фриз авторства Фелікса Вигжевальського). Виконаний Вигжевальським розпис головної зали читається як міфологізована оповідь, в якій оспівується героїчна звитяга Торгівлі і Промисловості – новітня версія міфу про Золоту добу, ефектно презентована у Львові переддня Великої війни (Žuk, 1993, s. 125). В особі Альфреда Захарієвича поєднуються риси енергійного, відважного бізнесмена і рафінованого художника.

На відміну від професора Юліана Захарієвича, який принципово не проектував чиншових домів, «спадкоємець-антипод» виконав проекти десятків кам'яниць. У цьому відношенні особливо продуктивними для нього видалися будівельні сезони¹⁹ 1908/1909, 1909/1910, 1910/1911 та 1911/1912 рр. У той період Альфред Захарієвич показав себе як проєктант кам'яниць нового типу, розрахованих на категорію заможних городян, варства яких збагатилися за часів *Belle Époque* завдяки можливостям, що їх давав «королівський столичний» статус міста Львова. Тодішню архітектуру елітного житла у Львові презентують будинки з масивними фасадами, потужними еркерами, високими покрівлями та (завдяки новелізації будівельного статуту в 1909 р.)²⁰ збільшеним числом поверхів. Моделлю для таких будинків стала проєктована Захарієвичем-молодшим кам'яниця лікаря-офтальмолога Теодора Балабана (дім «під когутиком» – вул. Галицька, 21; 1908–1910) (ДАЛО-6; Ogiłowicz, 1925, s. 95), виразний корпус якої з вежею на куті становить базовий компонент в ансамблі Галицької площі. Елементи залізобетонної конструкції, включені в корпус (проєкт № 756) (Sosnowski, Zachariewicz, 1913, s. 6 (54), 9 (83), 13 (87)) дали змогу застосувати широкі віконні прорізи, між якими komponуються прекрасні рельєфи Зигмунта Курчинського із зображеннями титанічних фігур. Ця іконографія читається як символічний вираз потуги залізобетону.

¹⁹ Сезон будівельних робіт у Львові кінця XIX – початку XX ст. зазвичай був таким: при спорудженні типової кам'яниці будівництво починали у середині року, до зими вимуровували стіни, а з наступної весни отиньковували та викінчували об'єкт (див.: Жук, 2010, с. 22). Нормативи будівельного статуту міста Львова від 21 квітня 1885 р. (Dziennik ustaw, 1885), зафіксовані у §§ 31 та 70, забороняли здачу будівлі в експлуатацію того ж року, коли закладено фундамент. Див.: Žuk, 2017, s. 103, przypis 41.

²⁰ Обмеження висоти будівель у Львові були частково зняті новелою від 26 липня 1909 р. (Dziennik ustaw, 1909).

До списку зразків пізньосецесійної архітектури авторства Альфреда Захарієвича слід додатково включити кам'яницю страхової компанії «Assicurazioni Generali» (вул. Коперника, 3; 1908–1911) (ДАЛО-12), дім адвоката Осії Вассера (вул. Костюшка, 6; 1909–1910) (ДАЛО-8) та декілька інших чиншових домів, дуже помітних у львівському архітектурному краєвиді останніх передвоєнних років. В архітектурі цих будівель увагу привертає вишукане моделювання фасадів з їх ритмікою виступів і западин, еркерів і ніш. Акцентується – у стилі Вагнера – пласкість фасадної стіни, трактованої як виразна «мембрана» між зовнішнім і внутрішнім простором архітектури. Слід зауважити, що з декору вже зникли рослинні мотиви сецесії – там домінують форми геометричного характеру, про що, зокрема, свідчить розташована поруч з будинком Балабана кам'яниця Львівського банку (вул. Валова, 9; 1909–1911) (ДАЛО-4). Щораз більше артикулюється присутність традиційних класицистичних мотивів, хоча в архітектурі пізньої сецесії останні з'являються у нетрадиційній, «неакадемічній» інтерпретації.

Альфред Захарієвич відмовився від звичного за попередньої доби методу планування кам'яниці, корпус якої традиційно формувався з фронтального блоку та приставлених з тилу крил-офіцин (Žuk, 2017, s. 113; Lewicki, 2005, s. 276, 472). Під кінець першої декади ХХ ст. у проєктах Захарієвича-сина ми таких структур уже не побачимо, разом з ними зникає і «берлінський покій» (*Berlinerzimmer*) (Geist, Kürvers, 1984, s. 224–228). Це – перехідний стиль планування, розвиток якого після Першої світової війни приведе до зникнення в архітектурних проєктах офіцини як такої.

Кінець 1900-х і початок 1910-х років – доба процвітання банківських інституцій Львова (Hoszowski, 1935, s. 91). З цієї сприятливої обставини Альфред Захарієвич скористався повною мірою, прославившись як проєктант будівель львівських фінансових інституцій, таких як будинок Акціонерного союзного банку (пл. Смольки/Григоренка, 3; 1911–1912) (ДАЛО-16), блок якого гармонійно вписався в ансамбль площі Смольки. Архітектура цього будинку презентує в завершеному стані перехід до модернізованої версії неокласицизму, пристосованої до залізобетону. На початок 1910-х рр. Альфред Захарієвич знову виступає як «законодавець стилю» львівської архітектури – як провідний архітектор, який працює в парадигмі постсецесійного неокласицизму.

Видатною пам'яткою неокласицистичної архітектури став проєктований ним новий будинок Кредитного земського товариства (вул. Коперника, 4; 1911–1916) (ДАЛО-13)²¹ – найбільший серед тодішніх банківських будинків Львова. Організуючи його внутрішній простір, архітектор вдався до блискучого рішення: прозоре склепіння над операційним залом забезпечує доступ денного світла, яке через підлогу, викладену прозорими, відлитими зі скла цеглинками, проникає і в розміщений на нижньому поверсі хол. Вирішення цього інтер'єру нагадує уславлений проєкт Отто Вагнера – залу Ощадної поштової каси у Відні (Graf, 1994, S. 425–447; Žuk, 1996, s. 14). Будинок КЗТ був останнім великим проєктом Альфреда Захарієвича перед катастрофою 1914 року.

²¹ Через війну будівництво цього монументального об'єкта затягнулося, його завершення зафіксовано магістратом аж у 1916 р. (ДАЛО-18, арк. 12).

Рис. 6. Операційна зала в будинку Кредитного земського товариства (фото І. Жука)

Захарієвич-молодший був у Львові публічною фігурою. Його вибирали у керівництво торгово-промислової палати та інших респектабельних інституцій (Księga, 1906, s. 366; Księga, 1907, s. 399; Księga, 1908 s. 409; Księga, 1909, s. 426; Księga, 1910, s. 476; Księga, 1911, s. 630; Księga, 1912, s. 620; *Doroczne walne Zgromadzenie*, 1913). Цікавий епізод публічної діяльності пов'язується з його родо-водом: мати з походження була данкою, що стало передумовою призначення Альфреда Захарієвича у 1908 р. почесним консулом Королівства Данії у Львові²². Також зафіксована його участь у житті місцевої протестантської громади (Kesseling, 1929, s. 195).

Політично Альфред Захарієвич був пов'язаний з народовими демократами, які на початку XX ст., разом з іншими масовими партіями, набирали силу на політичній сцені Галичини²³. Показово, що саме Захарієвич-молодший проектував будинок газети «Слово польське» (вул. Зіморовича/Дудаєва, 15; 1907–1908) (ДАЛО-14). Це не заважало йому співпрацювати з українцем Іваном Левинським.

²² Надання Альфреду Захарієвичу консульської посади з волі короля Данії Фредеріка VIII засвідчував диплом, датований 3 січня 1908 р., який зберігається в архіві К. Юраш-Домбської.

²³ У спогадах одного із сучасників сказано про постави симпатиків Стронніцтва народово-демократичного в період Великої війни, коли «[t]rwali też nadal wiernie przy orientacji na trójjporozumienie, w szczególności na na Francję, prezes Cieński, prof. Piniński, książę Czartoryski, radny miejski – Wczelak, najznakomitszy architekt galicyjski – Zacharjewicz» [курсив мій – І. Ж.] (Grabski, 1989, s. 269).

У 1896 році поряд з «данським слідом» у родинній «мозаїці крові» Альфреда Захарієвича з'явився додатковий компонент – він одружився з панною Мартою Амме, дочкою ювеліра з Гамбурга²⁴.

Велика війна 1914–1918 рр. спричинила в його долі драматичний перелом. Будучи дуже успішним будівельним підприємцем, Альфред Захарієвич звик робити високі ставки у справах бізнесу, при цьому не боявся приймати ризиковані рішення. Але 1914 року його рішення було помилковим: на початку осені того року до Львова вступили російські війська, і блискучий львівський архітектор-будівничий пішов на співпрацю з окупаційною адміністрацією. Відбулася внутрішня трансформація – ц. к. радник будівництва зрікся попередньої ідентичності лояльного підданого. Через що вже наступного року, напередодні повернення до міста австрійської армії, він був змушений тікати зі Львова, щоб уникнути польового суду (Kramarz, 1994, s. 64).

Перебування у 1915–1918 рр. у Росії, де якийсь час йому довелося жити у Саратові, стало для Альфреда Захарієвича вкрай травматичною «одиссеєю». За родинними переказами, до рідного міста він повернувся у стані крайнього фізичного та психічного виснаження, при цьому через повну втрату волосся сильно змінилася його зовнішність, що видно на повоєнних фотопортретах²⁵.

Упродовж 1920-х рр. Альфред Захарієвич у співпраці зі своїм молодшим колегою Євгеніушем Червінським, ще одним колишнім асистентом Івана Левинського, опікувався розробкою проєктів та будівництвом низки важливих львівських будівель: нового гуртожитку Політехніки – «Другого дому техніків» (вул. Абрагамовичів/Бой-Желенського, 14; 1924–1927), кількох найпомітніших павільйонів виставкового комплексу Східних торгів у Стрийському парку (Orłowicz, 1925, s. 134; Bohdanowa, 2016, s. 213–214) та інших новобудов тодішнього Львова. У курортному містечку Криниця-Здруй (Малопольське воєводство Польщі) він спорудив пансіонат «Львігород» (Żebrowski, 2009, s. 88). У пізніших публікаціях щойно названі будівлі фігурували здебільшого як персональні проєкти Червінського, без згадки про участь Альфреда Захарієвича (Ś. p. inż. Eugeniusz Czerwiński, 1932, s. 50–51). Насправді ж слід виважено з'ясувати, якою мірою тут можна говорити про співавторство двох видатних архітекторів.

У 1928 р. Альфред Захарієвич у партнерстві з Адамом Мсцівуєвським брав участь в архітектурному конкурсі на проєкт будівлі Банку господарства крайового (BGK) у Варшаві, проте представлена ним робота не була вибрана конкурсним журі до виконання (Norwerth, 1927, s. 315–317, 320–321), а його роль у створенні будинку на Єрозолимських алеях, 7 обмежилася функцією будівельного менеджменту (Pańkowski, 1932, s. 302).

Наприкінці життя Альфред Захарієвич виїхав з рідного міста і на постійно оселився у Варшаві. Незадовго перед смертю він склав автобіографію, текст якої зберігся в родинному архіві:

«Життєпис Альфреда Захарєвича, інженера-архітектора у Варшаві, вул. Келецька, 41а, кв. 3, тел. 711-51.

²⁴ Запрошення на церемонію шлюбу, яка відбулась 11 серпня 1896 р. у Гамбурзі у церкві св. Георгія, зберігається в архіві К. Юраш-Домбської.

²⁵ Фотопортрети, зібрані в родинному архіві, та усна інформація К. Юраш-Домбської.

Рис. 7. Альфред Захарієвич у 1920-х рр. (фото з архіву К. Юраш-Домбської)

Народжений у Львові у 1871 р., після закінчення Політехніки у Відні й Львові і складання другого державного екзамену після двох років асистентури при Кафедрі архітектури, відбуutih практик у галузі будівництва, я отримав права урядово-уповажненого будівничого. Провадив упродовж ряду років спільно з інж. Сошовським підприємство будови, конструкційне бюро і бюро проектів, виконав понад 280 залізобетонних мостів різних конструкцій, серед інших – залізобетонні кесони на Віслі під Краковом і на Солі під Освенцімом. Вибудував і проектував низку монументальних об'єктів: банків, Кредитне земське товариство, Львів – проект і будова, Торгово-промислова палата у Львові – проект і керівництво, Головний двірець у Львові – підприємство і керівництво, за що отримав відзнаку австр. [австрійського] Міністерства гром. [громадських] робіт і титул радника будівництва. Виконав кільканадцять фабрик, різниць, холодильних камер, коптилень і довгу низку будинків, [таких] як школи, громадські будівлі й чиншові доми. Керував будовами П.О.К. [Поштової ощадної каси] у Львові, головний будинок Б.Г.К. у Варшаві, Другий дім техніків у Львові (проект і керівництво безкоштовно) і цілий ряд інших праць, нагороджених на конкурсах.

Я є оцінювачем і довіреною особою у технічних справах Б.Г.К.

Варшава, 31 травня 1937»²⁶.

²⁶ Оригінальний текст машинопису в архіві Кристини Юраш-Домбської.

«Urodzony we Lwowie w r. 1871, po ukończeniu Politechniki we Wiedniu i Lwowie i złożeniu 2. egzaminu państwowego po 2-ich latach asystentury przy Katedrze Architektury, odbytych praktykach w zakresie budownictwa, uzyskałem prawa rządowo-upoważnionego budowniczego. Prowadziłem

Через сорок днів, 11 липня 1937 р., великий майстер залізобетонної архітектури пішов з життя. Його поховали на протестантському цвинтарі Варшави.

Видатну роль Альфреда Захарієвича у розвитку архітектури модерного Львова на початку минулого століття можна порівнювати з внеском чільних львівських будівничих давніх епох – Паоло Домінічі наприкінці XVI ст., Бернарда Меретина у середині XVIII ст. чи Юліана Захарієвича в останній третині XIX (Žuk, 1992, s. 356).

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

Бірюльов, Ю. (2010). *Захаревичі: творці столичного Львова*. Львів : Центр Європи.

ДАЛО-1: Державний архів Львівської області, ф. 2, оп. 1, спр. 56.

ДАЛО-2: Державний архів Львівської області, ф. 2, оп. 1, спр. 58.

ДАЛО-3: Державний архів Львівської області, ф. 2, оп. 1, спр. 159.

ДАЛО-4: Державний архів Львівської області, ф. 2, оп. 1, спр. 958.

ДАЛО-5: Державний архів Львівської області, ф. 2, оп. 1, спр. 1009.

ДАЛО-6: Державний архів Львівської області, ф. 2, оп. 1, спр. 2119.

ДАЛО-7: Державний архів Львівської області, ф. 2, оп. 1, спр. 4198.

ДАЛО-8: Державний архів Львівської області, ф. 2, оп. 1, спр. 5177.

ДАЛО-9: Державний архів Львівської області, ф. 2, оп. 1, спр. 5266.

ДАЛО-10: Державний архів Львівської області, ф. 2, оп. 1, спр. 5272.

ДАЛО-11: Державний архів Львівської області, ф. 2, оп. 1, спр. 5425.

ДАЛО-12: Державний архів Львівської області, ф. 2, оп. 1, спр. 5428.

ДАЛО-13: Державний архів Львівської області, ф. 2, оп. 1, спр. 5431.

ДАЛО-14: Державний архів Львівської області, ф. 2, оп. 1, спр. 7133.

ДАЛО-15: Державний архів Львівської області, ф. 2, оп. 2, спр. 698.

ДАЛО-16: Державний архів Львівської області, ф. 2, оп. 2, спр. 2899.

ДАЛО-17: Державний архів Львівської області, ф. 2, оп. 2, спр. 3700.

ДАЛО-18: Державний архів Львівської області, ф. 2, оп. 2, спр. 5504.

Жук, І. (2010). *Львів Левинського: місто і будівничий*. Київ : Грані-Т.

Жук, І. (2016). «Теорія архітектурних цивілізацій»: критичні уваги щодо монографії Маркіяна Прокоповича. *Habsburg Lemberg: Architecture, Public Space, and Politics in the Galician Capital, 1772–1914* (West Lafayette: Purdue University Press: West Lafayette, 2009). *Україна модерна*, 23, 216–271.

Жук, І. (2019). Проект «Кастелівка». *Іван Левинський. Імпульс*. Львів : Артбук, 20–33.

Лінда, С. (2000). Кастелівка: народно-романтичні тенденції у розвитку архітектури львівського історизму. *Народознавчі зошити*, 2, 272–281.

ЛННБУ: Львівська національна наукова бібліотека України ім. В. Стефаника, відділ

szereg lat wspólnie z inż. Sosnowskim przedsiębiorstwo budowy, biuro konstrukcyjne i biuro projektów, wykonałem ponad 280 żelbetowych mostów o różnych konstrukcjach, między innymi keso-ny żelbetowe na Wiśle pod Krakowem i na Sole pod Oświęcimem. Wybudowałem i projektowałem szereg monumentalnych obiektów, banków, Towarzystwo Kredytowe Ziemskie, Lwów, – projekt i budowa – Izba Przemysłowo-Handlowa we Lwowie projekt i kierownictwo, Dworzec Główny we Lwowie, przedsiębiorstwo i kierownictwo, za co uzyskałem odznaczenie austr. Ministerstwa Robót Publ. i tytuł radcy budownictwa. Wykonałem kilkanaście fabryk, rzeźni, chłodni, bekoniarni i długi szereg budynków, jak szkoły, gmachy publiczne i domy czynszowe. Kierowałem budowami P.K.O. [Pocztowej Kasy Oszczędności] we Lwowie, gmach główny B.G.K. w Warszawie, II. Dom Techników Lwów (projekt i kierownictwo bezpłatnie) i cały szereg innych prac, nagrodzonych na konkursach. Jestem ocenicielem i mężem zaufania w sprawach technicznych B.G.K. Warszawa, dnia 31. Maja 1937».

рукописів, ф. ТЛБ, спр. 27.

ЦДІАУ-1: Центральний державний історичний архів України, м. Львів, ф. 146, оп. 4, спр. 5161.

ЦДІАУ-2: Центральний державний історичний архів України, м. Львів, ф. 165, оп. 66, спр. 119.

Barański, F. (1902). *Przewodnik po Lwowie. Z planem i widokami Lwowa*. Lwów.

Bohdanova, J. (2016). Public buildings and the Eastern Fairs. *Lviv: city, architecture, modernism* (B. Cherkes, A. Szczerski, eds). Wrocław : Muzeum Architektury we Wrocławiu, 213–214.

Budowa nowego dworca we Lwowie (1901, 31 lipca). *Kurier Lwowski*, 210, 4.

Curtis, W.J.R. (1996). *Modern Architecture Since 1900*. London : Phaidon.

Czaplicki, H. (1907). Mosty żelazno-betonowe systemu Hennebique'a na drogach krajowych i powiatowych w Galicyi. *Czasopismo Techniczne*, 15, 229–230, tabl. XV, XVI.

Doroczne walne Zgromadzenie «Koła Architektów Polskich» (1913). *Czasopismo Techniczne*, 11, 127.

Dziennik ustaw i rozporządzeń krajowych dla Królestwa Galicyi i Lodomeryi wraz z Wielkiem Księstwem Krakowskiem (1885), 31.

Dziennik ustaw i rozporządzeń krajowych dla Królestwa Galicyi i Lodomeryi wraz z Wielkiem Księstwem Krakowskiem (1909), 111.

Finkelstein, M. (1902). System Hennebique w Galicyi. *Czasopismo Techniczne*, 14, 199.

Grabski, S. (1989). *Pamiętniki*. T. 1. Warszawa : Czytelnik.

Geist, J. & Kürvers, K. (1984). *Das Berliner Mietshaus 1862–1945. Eine dokumentarische Geschichte von „Meyer's-Hof“ in der Ackerstraße 132–133, der Entstehung der Berliner Miethausquartiere und der Reichshauptstadt zwischen Gründung und Untergang*. München : Prestel-Verlag.

Graf, O. (1994). *Otto Wagner: Das Werk des Architekten. Bd. 2*. Wien; Köln; Weimar : Böhlau Verlag.

Hitchcock, H.-R. (1977). *Architecture: Nineteenth and Twentieth Centuries*. New Haven–London : Yale University Press.

Hoszowski, S. (1935). *Ekonomiczny rozwój Lwowa w latach 1772–1914*. Lwów.

Kesselring, R. (1929). *Die evangelische Kirchengemeinde Lemberg von ihren Anfängen bis zur Gegenwart (1778–1928)*. Lwów.

Komar, Ż. & Bohdanova, J. (2014). Secesja we Lwowie. Kraków : Wysoki Zamek.

Konkurs na dom izby handlowej i przemysłowej we Lwowie (1907). *Architekt*, 7, 3–9.

Kowalczuk, M. (1896). Rozwój terytoryalny miasta. *Miasto Lwów w okresie samorządu 1870–1895*. Lwów, 298–351.

Kramarz, H. (1994). *Samorząd Lwowa w czasie pierwszej wojny światowej i jego rola w życiu miasta*. Kraków : Wydawnictwo Naukowe WSP.

Kronika (1901, 1 sierpnia). *Słowo Polskie*, 355, 2.

Kronika miejscowa. Lwów, 1 sierpnia (1901, 2 sierpnia). *Słowo Polskie*, 356, 4.

Księga adresowa król. stoł. miasta Lwowa. 1907 (1906). Lwów.

Księga adresowa król. stoł. miasta Lwowa. 1908 (1907). Lwów.

Księga adresowa król. stoł. miasta Lwowa. 1909 (1908). Lwów.

Księga adresowa król. stoł. miasta Lwowa. 1910 (1909). Lwów.

Księga adresowa król. stoł. miasta Lwowa. 1911 (1910). Lwów.

Księga adresowa król. stoł. miasta Lwowa. 1912 (1911). Lwów.

Księga adresowa król. stoł. miasta Lwowa. 1913 (1912). Lwów.

Lambourne, L. (1996). *The Aesthetic Movement*. London : Phaidon.

Lewicki, J. (2005). *Między tradycją a nowoczesnością. Architektura Lwowa lat 1893–1918*. Warszawa : Neriton.

Lewiński, J. (1903). Znaczenie rzutu poziomego w budownictwie utylitarnem i w gospodarstwie społecznem. Wykład inauguracyjny prof. Jana Lewińskiego, wygłoszony w auli Szkoły politechnicznej w dniu otwarcia roku szkolnego 1903/4. *Czasopismo Techniczne*, 23, 320–321.

Lwowski dworzec kolejowy (1903). *Przemysłowiec*, 1, 7–8.

- Merkury (1910). *Nasz Kraj*, 82, 8–9.
- Nechaj, J. (1937). Pierwsze kroki żelbetu w Polsce. *Cement*, 8, 113–115.
- Norwerth, E. (1927). Konkurs na budowę gmachu Ministerstwa Robót Publicznych i Banku Gospodarstwa Krajowego. *Architektura i Budownictwo*, 10, 307–330.
- Nowy dworzec kolei państwowej we Lwowie (1904). *Architekt*, 7, 101–110.
- Olszewski, A. (1967). Nowa forma w architekturze polskiej 1900–1925. *Teoria i praktyka*. Wrocław; Warszawa; Kraków : Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Omilanowska, M. (2004). *Świątynie handlu. Warszawska architektura komercyjna doby wielkomińskiej*. Warszawa : Instytut Sztuki PAN.
- Orłowicz, M. (1925). *Ilustrowany przewodnik po Lwowie. Ze 102 ilustracjami i planem miasta*. Lwów; Warszawa.
- Pańkowski, J. (1932). Gmach Banku Gospodarstwa Krajowego w Warszawie. *Architektura i Budownictwo*, 10, 301–320.
- Pisma do redakcyi (1904). *Czasopismo Techniczne*, 9, 135136.
- Popławski, Z. (1994). *Wykaz pracowników naukowych Politechniki Lwowskiej w latach 1844–1945*. Kraków : Wydawnictwo Politechniki Krakowskiej.
- Powszechna wystawa krajowa 1894 r. i siły produkcyjne kraju. *Wstęp geograficzno-statystyczny. Historia i organizacja wystawy* (1897). T. 1. Lwów.
- Prokopowych, M. (2009). Habsburg Lemberg. Architecture, public space, and politics in the Galician capital, 1772–1914. West Lafayette : Purdue University Press.
- Purchla, J. (2012). Czy Lwów wybije się na „Mikrokosmos”? Uwagi na marginesie książki Markiana Prokopowych *Habsburg Lemberg. Architecture, Public Space, and Politics in the Galician Capital, 1772–1914*, West Lafayette, Indiana 2008, ss. 365. *Kwartalnik Historyczny*, 119, 341–363.
- Rozmaitości (1903). *Czasopismo Techniczne*, 11, 156.
- Sosnowski, J., Zachariewicz, A. (1913). *J. Sosnowski i A. Zachariewicz*. Kraków.
- Sprawozdanie z czynności i posiedzeń plenarnych Izby handlowej i przemysłowej we Lwowie za rok 1907* (1909). Lwów.
- Ś. p. inż. Eugeniusz Czerwiński. Inżynier-architekt, wykładowca w Politechnice Lwowskiej. Lwów (1932). *Album inżynierów i techników w Polsce*. Lwów, 50–51.
- Wallis, M. (1974). *Secesja*. Warszawa : Arkady.
- Żebrowski, R. (2009). «Lwigród» – utracone decorum. *Almanach Muszyny*, 85–101.
- Żuk, I. (1992). Twórczość Alfreda Zachariewicza a historia architektury Lwowa. *Sztuka i historia. Materiały Sesji Stowarzyszenia Historyków Sztuki*. Kraków, listopad 1988. Warszawa : Wydawnictwo Naukowe PWN, 343–356.
- Żuk, I. (1993). Architektura Lwowskiej Izby Handlowo-Przemysłowej. *Przed wielkim jutrem. Sztuka 1905–1918. Materiały Sesji Stowarzyszenia Historyków Sztuki*. Warszawa, październik 1990. Warszawa : Wydawnictwo Naukowe PWN, 115–129.
- [Żuk I.] (1996). Julian Zachariewicz 1837–1898. Alfred Zachariewicz 1871–1937. *Wystawa twórczości. Katalog*. Warszawa.
- Żuk, I. (2017). Zakopiańszczyzna – secesja – neoklasycyzm: ewolucja stylowa w twórczości Tadeusza Obmińskiego. *Folia Historiae Artium*. Seria nowa, 15, 97–126.
- Żuk, I. (2024). Architekci pogranicza kulturowego: Julian i Alfred Zachariewiczowie, Iwan Lewiński, Tadeusz Obmiński. *Krakowskie Pismo Kresowe*, 16, 107–181.

REFERENCES

- Biriulov, Y. (2010). *Zakharevychi: tvortsi stołychnoho Lvova*. Lviv: Tsentrl Yevropy (in Ukrainian).
- DAŁO-1:** Derzhavnyi arkhiv Lvivskoi oblasti, f. 2, op. 1, spr. 56 (in Polish).
- DAŁO-2:** Derzhavnyi arkhiv Lvivskoi oblasti, f. 2, op. 1, spr. 58 (in Polish).
- DAŁO-3:** Derzhavnyi arkhiv Lvivskoi oblasti, f. 2, op. 1, spr. 159 (in Polish).
- DAŁO-4:** Derzhavnyi arkhiv Lvivskoi oblasti, f. 2, op. 1, spr. 958 (in Polish).
- DAŁO-5:** Derzhavnyi arkhiv Lvivskoi oblasti, f. 2, op. 1, spr. 1009 (in Polish).

- DALO-6:** Derzhavnyi arkhiv Lvivskoi oblasti, f. 2, op. 1, spr. 2119 (in Polish).
DALO-7: Derzhavnyi arkhiv Lvivskoi oblasti, f. 2, op. 1, spr. 4198 (in Polish).
DALO-8: Derzhavnyi arkhiv Lvivskoi oblasti, f. 2, op. 1, spr. 5177 (in Polish).
DALO-9: Derzhavnyi arkhiv Lvivskoi oblasti, f. 2, op. 1, spr. 5266 (in Polish).
DALO-10: Derzhavnyi arkhiv Lvivskoi oblasti, f. 2, op. 1, spr. 5272 (in Polish).
DALO-11: Derzhavnyi arkhiv Lvivskoi oblasti, f. 2, op. 1, spr. 5425 (in Polish).
DALO-12: Derzhavnyi arkhiv Lvivskoi oblasti, f. 2, op. 1, spr. 5428 (in Polish).
DALO-13: Derzhavnyi arkhiv Lvivskoi oblasti, f. 2, op. 1, spr. 5431 (in Polish).
DALO-14: Derzhavnyi arkhiv Lvivskoi oblasti, f. 2, op. 1, spr. 7133 (in Polish).
DALO-15: Derzhavnyi arkhiv Lvivskoi oblasti, f. 2, op. 2, spr. 698 (in Polish).
DALO-16: Derzhavnyi arkhiv Lvivskoi oblasti, f. 2, op. 2, spr. 2899 (in Polish).
DALO-17: Derzhavnyi arkhiv Lvivskoi oblasti, f. 2, op. 2, spr. 3700 (in Polish).
DALO-18: Derzhavnyi arkhiv Lvivskoi oblasti, f. 2, op. 2, spr. 5504 (in Polish).
Zhuk, I. (2010). *Lviv Levynskoho: misto i budivnychyi*. Kyiv: Hrani-T (in Ukrainian).
Zhuk, I. (2016). «Teoriia arkhitekturnykh tsyvilizatsii»: krytychni uvahy shchodo monohrafi Markiiiana Prokopovycha *Habsburg Lemberg: Architecture, Public Space, and Politics in the Galician Capital, 1772–1914* (West Lafayette: Purdue University Press: West Lafayette, 2009). *Ukraina moderna*, 23, 216–271 (in Ukrainian).
Zhuk, I. (2019). Proiekt «Kastelivka». *Ivan Levynskiy. Impuls*. Lviv: Artbuk, 20–33 (in Ukrainian).
Linda, S. (2000). Kastelivka: narodno-romantychni tendentsii u rozvytku arkhitektury lvivskoho istoryzmu. *Narodoznavchi zoshyty*, 2, 272–281 (in Ukrainian).
LNNBU: Lvivska natsionalna naukova biblioteka Ukrainy im. V. Stefanyka, viddil rukopysiv, f. TLB, spr. 27 (in Polish).
TDIAY-1: Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy, m. Lviv, f. 146, op. 4, spr. 5161 (in Polish).
TDIAY-2: Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy, m. Lviv, f. 165, op. 6b, spr. 119 (in Polish).
Barański, F. (1902). *Przewodnik po Lwowie. Z planem i widokami Lwowa*. Lwów (in Polish).
Bohdanova, J. (2016). Public buildings and the Eastern Fairs. *Lviv: city, architecture, modernism* (B. Cherkes, A. Szczerski, eds). Wrocław: Muzeum Architektury we Wrocławiu, 213–214.
Budowa nowego dworca we Lwowie (1901, 31 lipca). *Kurier Lwowski*, 210, 4 (in Polish).
Curtis, W. (1996). *Modern Architecture Since 1900*. London: Phaidon.
Czaplicki, H. (1907). Mosty żelazno-betonowe systemu Hennebique’a na drogach krajowych i powiatowych w Galicyi. *Czasopismo Techniczne*, 15, 229–230, tabl. XV, XVI (in Polish).
Doroczne walne Zgromadzenie «Koła Architektów Polskich» (1913). *Czasopismo Techniczne*, 11, 127 (in Polish).
Dziennik ustaw i rozporządzeń krajowych dla Królestwa Galicyi i Lodomeryi wraz z Wielkiem Księstwem Krakowskiem (1885). Nr 31 (in Polish).
Dziennik ustaw i rozporządzeń krajowych dla Królestwa Galicyi i Lodomeryi wraz z Wielkiem Księstwem Krakowskiem (1909). Nr 111 (in Polish).
Finkelstein, M. (1902). System Hennebique w Galicyi. *Czasopismo Techniczne*, 14, 199 (in Polish).
Grabski, S. (1989). *Pamiętniki*. T. 1. Warszawa: Czytelnik (in Polish).
Geist, J. & Kürvers, K. (1984). *Das Berliner Mietshaus 1862–1945. Eine dokumentarische Geschichte von „Meyer’s-Hof” in der Ackerstraße 132–133, der Entstehung der Berliner Miethausquartiere und der Reichshauptstadt zwischen Gründung und Untergang*. München: Prestel-Verlag (in German).
Graf, O.A. (1994). *Otto Wagner. Das Werk des Architekten*. Bd. 2. Wien; Köln; Weimar: Böhlau Verlag (in German).
Hitchcock, H.-R. (1977). *Architecture: Nineteenth and Twentieth Centuries*. New Haven; London: Yale University Press.
Hoszkowski, S. (1935). *Ekonomiczny rozwój Lwowa w latach 1772–1914*. Lwów (in Polish).

- Kesselring, R. (1929). *Die evangelische Kirchengemeinde Lemberg von ihren Anfängen bis zur Gegenwart (1778–1928)*. Lwów (in German).
- Komar, Ż. & Bohdanova, J. (2014). *Secesja we Lwowie*. Kraków: Wysoki Zamek (in Polish).
- Konkurs na dom izby handlowej i przemysłowej we Lwowie (1907). *Architekt*, 7, 3–9 (in Polish).
- Kowalczyk, M. (1896). Rozwój terytorialny miasta. *Miasto Lwów w okresie samorządu 1870–1895*, Lwów, 298–351 (in Polish).
- Kramarz, H. (1994). *Samorząd Lwowa w czasie pierwszej wojny światowej i jego rola w życiu miasta*. Kraków: Wydawnictwo Naukowe WSP (in Polish).
- Kronika (1901, 1 sierpnia). *Słowo Polskie*, 355, 2 (in Polish).
- Kronika miejscowa. Lwów, 1 sierpnia (1901, 2 sierpnia). *Słowo Polskie*, 356, 4 (in Polish).
- Księga adresowa król. stoł. miasta Lwowa. 1907* (1906). Lwów (in Polish).
- Księga adresowa król. stoł. miasta Lwowa. 1908* (1907). Lwów (in Polish).
- Księga adresowa król. stoł. miasta Lwowa. 1909* (1908). Lwów (in Polish).
- Księga adresowa król. stoł. miasta Lwowa. 1910* (1909). Lwów (in Polish).
- Księga adresowa król. stoł. miasta Lwowa. 1911* (1910). Lwów (in Polish).
- Księga adresowa król. stoł. miasta Lwowa. 1912* (1911). Lwów (in Polish).
- Księga adresowa król. stoł. miasta Lwowa. 1913* (1912). Lwów (in Polish).
- Lambourne, L. (1996). *The Aesthetic Movement*. London: Phaidon.
- Lewicki, J. (2005). *Miedzy tradycją a nowoczesnością. Architektura Lwowa lat 1893–1918*. Warszawa: Neriton (in Polish).
- Lewiński, J. (1903). Znaczenie rzutu poziomego w budownictwie użytkowym i w gospodarstwie społecznym. Wykład inauguracyjny prof. Jana Lewińskiego, wygłoszony w auli Szkoły politechnicznej w dniu otwarcia roku szkolnego 1903/4. *Czasopismo Techniczne*, 23, 320–321 (in Polish).
- Lwowski dworzec kolejowy (1903). *Przemysłowiec*, 1, 7–8 (in Polish).
- Merkury (1910). *Nasz Kraj*, 82, 8–9 (in Polish).
- Nechaj, J. (1937). Pierwsze kroki żelbetu w Polsce. *Cement*, 8, 113–115 (in Polish).
- Norwerth, E. (1927). Konkurs na budowę gmachu Ministerstwa Robót Publicznych i Banku Gospodarstwa Krajowego. *Architektura i Budownictwo*, 10, 307–330 (in Polish).
- Nowy dworzec kolei państwowej we Lwowie (1904). *Architekt*, 7, 101–110 (in Polish).
- Olszewski, A. (1967). Nowa forma w architekturze polskiej 1900–1925. *Teoria i praktyka*. Wrocław; Warszawa; Kraków: Zakład Narodowy im. Ossolińskich (in Polish).
- Omiłanowska, M. (2004). *Świątynie handlu. Warszawska architektura komercyjna doby wielkomiejskiej*. Warszawa: Instytut Sztuki PAN (in Polish).
- Orłowicz, M. (1925). *Ilustrowany przewodnik po Lwowie. Ze 102 ilustracjami i planem miasta*. Lwów; Warszawa (in Polish).
- Pańkowski, J. (1932). Gmach Banku Gospodarstwa Krajowego w Warszawie. *Architektura i Budownictwo*, 10, 301–320 (in Polish).
- Pisma do redakcji (1904). *Czasopismo Techniczne*, 9, 135–136 (in Polish).
- Popławski, Z. (1994). *Wykaz pracowników naukowych Politechniki Lwowskiej w latach 1844–1945*. Kraków: Wydawnictwo Politechniki Krakowskiej (in Polish).
- Powszechna wystawa krajowa 1894 r. i siły produkcyjne kraju. *Wstęp geograficzno-statystyczny. Historia i organizacja wystawy* (1897). T. 1. Lwów (in Polish).
- Prokopowych, M. (2009). Habsburg Lemberg. Architecture, public space, and politics in the Galician capital, 1772–1914. West Lafayette: Purdue University Press.
- Purchla, J. (2012). Czy Lwów wybija się na „Mikrokosmos”? Uwagi na marginesie książki Markiana Prokopowycha *Habsburg Lemberg. Architecture, Public Space, and Politics in the Galician Capital, 1772–1914*, West Lafayette, Indiana 2008, ss. 365. *Kwartalnik Historyczny*, 119, 341–363 (in Polish).
- Rozmaitości (1903). *Czasopismo Techniczne*, 11, 156 (in Polish).
- Sosnowski, J., Zachariewicz, A. (1913). *J. Sosnowski i A. Zachariewicz*. Kraków (in Polish).
- Sprawozdanie z czynności i posiedzeń plenarnych Izby handlowej i przemysłowej we Lwowie za rok 1907* (1909). Lwów (in Polish).
- Ś. p. inż. Eugeniusz Czerwiński. Inżynier-architekt, wykładający w Politechnice Lwowskiej.

- Lwów (1932). *Album inżynierów i techników w Polsce*. Lwów, 50–51 (in Polish).
- Wallis, M. (1974). *Secesja*. Warszawa: Arkady (in Polish).
- Żebrowski, R. (2009). «Lwigród» – utracone decorum. *Almanach Muszyny*, 85–101 (in Polish).
- Żuk, I. (1992). Twórczość Alfreda Zachariewicza a historia architektury Lwowa. *Sztuka i historia. Materiały Sesji Stowarzyszenia Historyków Sztuki. Kraków, listopad 1988*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 343–356 (in Polish).
- Żuk, I. (1993). Architektura Lwowskiej Izby Handlowo-Przemysłowej. *Przed wielkim jutrem. Sztuka 1905–1918. Materiały Sesji Stowarzyszenia Historyków Sztuki. Warszawa, październik 1990*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 115–129 (in Polish).
- Żuk, I. (1996). *Julian Zachariewicz 1837–1898. Alfred Zachariewicz 1871–1937. Wystawa twórczości. Katalog*. Warszawa (in Polish).
- Żuk, I. (2017). Zakopiańszczyzna – secesja – neoklasycyzm: ewolucja stylowa w twórczości Tadeusza Obmińskiego. *Folia Historiae Artium. Seria nowa*, 15, 97–126 (in Polish).
- Żuk, I. (2024). Architekci pogranicza kulturowego: Julian i Alfred Zachariewiczowie, Iwan Lewiński, Tadeusz Obmiński. *Krakowskie Pismo Kresowe*, 16, 107–181 (in Polish).

Ihor ZHUK

*Candidate of Art Studies,
Associate Professor at the Department of History
Ukrainian Catholic University
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1543-8198>
e-mail: ingvar@ucu.edu.ua*

THE LEGISLATOR OF STYLE IN LVIV'S ARCHITECTURE OF THE EARLY 20TH CENTURY: LIFE AND CREATIVE WORK OF ALFRED ZACHARIEWICZ

This text introduces readers to the life and work of Alfred Zachariewicz (1871–1937), an outstanding Galician architect who worked during the age of Art Nouveau, early Modernism, and Neoclassicism of the early 20th c. Being the leading builder of modern Lviv, he acted as the heir to the professional fame of his father, Prof. Julian Zachariewicz – the founder of Lviv architectural school in the era of historical styles.

In his professional activities, Zachariewicz Jr. consciously articulated his mission as an innovator participating in the creation of the Mikolasch Passage (1899–1900) or the complex of Lviv main railway station (1901–1904). In Galicia, he introduced modern construction methods and materials, in particular, the reinforced concrete of Hennebque system. Alfred Zachariewicz became famous as the builder of hundreds of reinforced-concrete bridges, which were among the largest in Austria-Hungary.

His projects combined the refined aesthetics of form with functional thoughtfulness of inner planning, as evidenced by the most prominent among the public buildings he created – the historic edifice of Lviv Chamber of Commerce and Industry (1907–1910). He also implemented projects for the best banking buildings in Lviv, in particular, the office of the Landed Credit Society (1911–1916), which clearly imitates the style of Otto Wagner. In Lviv's cityscape, the residential buildings he designed – such as Ballaban apartment house (1908–1910) – attract special attention. In Lviv, Alfred Zachariewicz was the first to turn to the forms of Art Nouveau style, and later proved himself as a leading master of architecture working in the paradigm of post-Art Nouveau Neoclassicism.

For a long time, Alfred Zachariewicz's achievements remained undervalued, his name being almost omitted in architectural-history publications. Meanwhile, his outstanding role in the development of the architecture of Lviv at the beginning of the previous century can be compared with the contributions of Lviv's prominent architects of ancient eras – Paolo Dominici at the end of the 16th c., Bernard Meretyn in the middle of the 18th c., or Julian Zachariewicz in the last third of the 19th c.

Keywords: Galicia, Lviv, borderland of cultures, mixed identity, fin de siècle, Art Nouveau, Neoclassicism.

Дата надходження статті: 31.07.2025

Дата прийняття статті: 20.08.2025

Опубліковано: 12.11.2025

Іван АНДРУХІВ

магістр історії,

*аспірант кафедри всесвітньої історії та релігієзнавства
Тернопільського національного педагогічного університету*

імені Володимира Гнатюка

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8701-5819>

e-mail: andrukhiv.gon1993@gmail.com

ЕПИСКОП ГРИГОРІЙ ХОМИШИН: НА ПЕРЕХРЕСТІ УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКИХ КУЛЬТУРНИХ ТА ЦЕРКОВНИХ ВЗАЄМИН ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ XX СТОЛІТТЯ

У статті висвітлено постать єпископа Григорія Хомишина як ключової фігури українсько-польських відносин у Галичині першої половини XX століття. Проаналізовано його суспільно-політичні та релігійні погляди в контексті тогочасних міжнаціональних викликів. Розглянуто культурологічні аспекти діяльності та внесок єпископа у розвиток освіти й духовності, а також його роль у формуванні нової парадигми українсько-польських взаємин. Особливу увагу приділено його концепції «західного вектора» розвитку Української греко-католицької Церкви та культури. Мета дослідження – комплексно проаналізувати діяльність і спадщину Григорія Хомишина як репрезентанта українсько-польського релігійного та культурного діалогу, дослідити його бачення ролі Греко-Католицької Церкви (ГКЦ) у цивілізаційному виборі України, а також виявити вплив міжетнічної взаємодії на формування богословських і соціальних поглядів єпископа. Методологія дослідження ґрунтується на міждисциплінарному підході, що поєднує історико-біографічний, культурологічний, порівняльний та герменевтичний методи. Використано джерела як українського, так і польського походження, а також матеріали церковного архіву, спогади сучасників і аналітичні праці сучасних дослідників. Наукова новизна полягає у спробі представити постать Григорія Хомишина не лише як церковного ієрарха, а й як мислителя, культурного модернізатора й ініціатора стратегічного зближення з європейською християнською традицією. Уперше в контексті українсько-польських взаємин проаналізовано його концепцію модерної українськості, базованої на католицькій візії суспільного розвитку. Прогнозовані висновки: єпископ Хомишин відіграв важливу роль у становленні діалогу між українським і польським народами на релігійному й культурному рівнях. Його ідеї зберігають актуальність у контексті сучасного пошуку моделі співжиття в мультикультурному суспільстві. Дослідження спадщини Хомишина відкриває нові перспективи для вивчення етноконфесійних трансформаційних процесів у Галичині та сприяє глибшому розумінню ролі Церкви у міжетнічних взаєминах.

Ключові слова: Григорій Хомишин, українсько-польські відносини, Галичина, Греко-Католицька Церква, міжкультурний діалог, латинізація, західноєвропейська орієнтація.

Постать єпископа ГКЦ Григорія Хомишина (1867–1945) належить до найбільш контрверсійних в історії Української церкви та суспільно-політичної думки першої половини XX століття. Його діяльність розгорталася в надзвичайно складний для

українського народу період, коли Галичина перебувала у складі Австро-Угорщини, а згодом – Польщі. Саме в цей час відбувалося загострення українсько-польських відносин, що характеризувалися не лише політичним протистоянням, але й глибокими культурними та релігійними суперечностями (Москалюк, 2015, с. 78–79). Актуальність дослідження діяльності Григорія Хомишина зумовлена необхідністю переосмислення його ролі в контексті міжнаціональних взаємин, адже його погляди на українсько-польські відносини часто виходили за межі традиційних уявлень того часу і пропонували альтернативний шлях розвитку української нації через інтеграцію до західноєвропейського культурного простору у разі збереження національної ідентичності (Єгрешій, 2006, с. 45). Наведені джерела становлять комплекс важливих досліджень, які дозволяють цілісно осмислити релігійно-суспільну та ідеологічну спадщину єпископа Григорія Хомишина в умовах модерних викликів ХХ століття. Оксана Гайова аналізує різницю в поглядах Шептицького та Хомишина на celibat, підкреслюючи різне бачення місця духовенства у церковному та суспільному житті (Гайова, 2003). Ліліана Гентош розглянула відносини Шептицького з Ватиканом, демонструючи його модерні підходи, що контрастували із більш консервативною лінією Хомишина (Гентош, 1996, 2006). Руслан Делятинський виділив культурологічні аспекти діяльності Хомишина, зокрема його підтримку просвітницьких і освітніх ініціатив (Делятинський, 2012). Олег Єгрешій у низці досліджень проаналізував як взаємини між двома ієрархами, так і політичні погляди Хомишина, показуючи його позицію щодо українського націоналізму, радикалізму та загалом суспільного устрою (Єгрешій, 2001, 2006). Володимир Комар оцінює роль часопису «Нова Зоря» як джерела до вивчення суспільно-політичної думки Галичини, що дає можливість простежити, як саме Хомишин формував громадську думку через церковну пресу (Комар, 2012). Книга Кирила Королевського подає біографію Шептицького у світлі його міжнародних зв'язків і церковної дипломатії, даючи непрямі підстави для зіставлення з діяльністю Хомишина (Королевський, 2014). Андрій Кравчук розглянув протиставлення між Шептицьким і Хомишином під час нацистської окупації, зокрема в оцінці національної політики (Кравчук, 2000). Орест Красівський (Красівський, 1996) і Микола Кугутяк (Кугутяк, 2002), Микола Литвин (Литвин, 2023) актуалізували суспільно-політичні акценти діяльності Шептицького, що дозволяє зрозуміти ширший контекст, у якому діяв і Хомишин. Василь Марчук (Марчук, 2004) та Оксана Сурмач (Сурмач, 2009) висвітлюють роль ГКЦ у суспільному житті міжвоєнної доби, де обидва ієрархи відігравали ключові, хоч і різноспрямовані ролі. Микола Москалюк (Москалюк, 2015) і Олександр Реєнт з Олександром Лисенком (Реєнт, Лисенко, 1997) окреслили українсько-польські взаємини та релігійний компонент національної ідеї, що перегукується з поглядами Хомишина на «українську проблему». Ігор Пелехатий (Пелехатий, 2003) і Володимир Полек (Полек, 1995) детально аналізують освітню та спархальну діяльність Хомишина як станіславівського єпископа.

Зрештою, власні твори єпископа Хомишина – «Два Царства» (Хомишин, 1934), «Про візантійство» (Хомишин, 1931), «Українська проблема» (Хомишин, 1932) та пастирські листи є джерелами першорядної ваги, що дають безпосередній доступ до його світогляду, релігійного бачення та суспільних орієнтацій. У них він по-

слідовно відстоює модель духовного, латинізованого католицизму, полемізуючи з радикальним націоналізмом і модерністськими впливами.

Формування світогляду Г. Хомишина та його погляди на українсько-польські відносини. Григорій Хомишин народився 25 березня 1867 р. у селі Гадинківці Гусятинського повіту на Тернопільщині у селянській родині. Здобувши початкову освіту в рідному селі, він продовжив навчання в Тернопільській гімназії, а згодом – у Львівській духовній семінарії (Кравчук, 2000, с. 113). Формування світогляду Г. Хомишина та його погляди на українсько-польські відносини розпочалося у студентські роки, адже особливий вплив мало навчання саме у Віденському університеті, де він отримав докторський ступінь з богослов'я. Саме там, у центрі Австро-Угорської монархії, майбутній єпископ сформував своє бачення модернізації української церкви і культури через наближення до західноєвропейських зразків (Полєк, 1995, с. 67–68).

У 1904 р., після смерті єпископа Юліана Куїловського, на пропозицію митрополита Андрея Шептицького Григорій Хомишин був призначений єпископом Станіславівської єпархії. З цього моменту розпочалася його активна діяльність як церковного, громадського та політичного діяча (Єгрешій, 2006, с. 50–51). Погляди Хомишина на українсько-польські відносини формувалися під впливом кількох ключових факторів: 1) загострення національного протистояння та піднесення українського національного руху в Галичині; 2) посилення впливу радянського комунізму та поширення атеїстичних ідей; 3) складні політичні реалії після Першої світової війни, коли українці опинилися під владою Польщі (Марчук, 2004, с. 123–124).

На відміну від більшості українських політичних та релігійних діячів того часу, Хомишин не поділяв радикальних антипольських настроїв. Він вважав, що в умовах Польської держави українці мають шукати компроміс і розвивати конструктивну співпрацю із владою. У своїй праці «Про візантійство» Хомишин писав: «Наша ситуація вимагає не конфронтації, а пошуку спільних інтересів з поляками як представниками західної цивілізації, до якої ми історично належимо» (Хомишин, 1931, с. 37). Однак такий підхід викликав гостру критику з боку національно орієнтованих українських діячів, які звинувачували єпископа у відступництві від національних інтересів. Однак Хомишин керувався переконанням, що тільки через зближення із західноєвропейською цивілізацією, представленою в регіоні польською культурою, українці зможуть протистояти загрозі з боку «східного більшовизму» (Гентош, 1996, с. 142–143).

Таким чином, світогляд Григорія Хомишина формувався на перетині української традиції та західноєвропейської інтелектуальної думки, зокрема під час навчання у Відні. На наше переконання, його бачення українсько-польських відносин було модерністським і прагматичним: він розглядав польську культуру не як загрозу, а як посередника до інтеграції українства в західну цивілізацію. На відміну від радикально налаштованих сучасників, Хомишин закликав до співпраці з поляками як цивілізаційними союзниками у протистоянні деструктивному впливу більшовизму. Його позиція була вкорінена у католицькому універсалізмі, що ставив духовне та культурне оновлення вище за етнічну конфронтацію.

Культурно-освітня діяльність у контексті міжнаціональних взаємин.

Одним із важливих аспектів діяльності Г. Хомишина була його увага до розвитку української культури та освіти. У 1920–30-х рр., коли польська влада проводила політику обмеження української освіти, єпископ докладав значних зусиль для збереження та розвитку національних освітніх інституцій. За його ініціативи було створено жіночу вчительську семінарію у Станиславові, яка відіграла важливу роль у підготовці українських педагогічних кадрів (Пелехатий, 2003, с. 69–70).

Хомишин також підтримував розвиток української преси. У 1913 р. він заснував часопис «Нова Зоря», який став важливим інформаційним та культурним центром для українських католиків Галичини. На сторінках часопису обговорювалися не лише релігійні питання, але й проблеми українсько-польських відносин, пропонувалися шляхи співпраці та діалогу між двома народами (Комар, 2012, с. 352–352).

Особливу увагу єпископ приділяв розвитку української католицької організації «Скала», яка мала стати альтернативою радикальним націоналістичним рухам. У своєму пастирському посланні 1932 р. він писав: «Ми повинні виховувати молодь у дусі християнської моралі та взаємоповаги між народами, уникаючи крайнощів націоналізму, який лише поглиблює міжнаціональні конфлікти» (Хомишин, 1932, с. 12).

Насамперед культурно-освітня діяльність Г. Хомишина мала подвійну мету: з одного боку, зберегти та розвинути українську національну ідентичність, а з іншого – інтегрувати її в європейський культурний контекст через діалог з польською культурою. Така позиція відображала його концепцію «західного вектора» розвитку української нації (Єгресій, 2001, с. 301–302). Отож, культурно-освітня діяльність Г. Хомишина була спрямована на гармонійне поєднання національного самоствердження українців із відкритістю до міжнаціонального діалогу. Усвідомлюючи загрози асиміляції та політики утисків з боку польської влади, він водночас не вдавався до конфронтації, а вибирав шлях конструктивного культурного протистояння через розвиток освіти, медіа та молодіжних християнських організацій. Його стратегія полягала у формуванні освіченої та морально вкоріненої української еліти, здатної вести рівноправний діалог з польською стороною. У цьому контексті єпископ Хомишин постає як провідник ідеї мирного співжиття та культурного порозуміння на основі християнських цінностей і європейської моделі суспільства.

Релігійна реформа та проблема латинізації. Ясна річ, одним із найбільш контрверсійних аспектів діяльності Г. Хомишина була його позиція щодо релігійної реформи та латинізації греко-католицького обряду. На відміну від митрополита Андрея Шептицького, який прагнув зберегти східну обрядовість та традиції, Хомишин виступав за наближення до західних церковних традицій (Марчук, 2004, с. 130–131). У 1916 р. він запровадив у своїй єпархії григоріанський календар замість юліанського, що викликало значний спротив серед духовенства та вірян. 1920 р. єпископ почав вводити celibat для священників, що також було сприйнято як крок до латинізації (Гайова, 2003, с. 253–254). Він аргументував свою позицію тим, що зближення з латинським обрядом сприятиме подоланню відчуження між українцями та поляками на релігійному ґрунті. У своєму пастирському посланні він писав: «Наша церква повинна зберігати свою ідентичність, але водночас відкриватися до універсальних цінностей католицизму, які нас єднають з іншими народами».

ми, зокрема з поляками» (Хомишин, 1931, с. 31). Такий підхід зустрів критику не лише з боку українських національних кіл, але й частини духовенства, яке вбачало в латинізації загрозу для унікальності Української греко-католицької Церкви. Однак Хомишин був переконаний, що саме через зближення із західною церковною традицією українці зможуть зберегти свою релігійну ідентичність в умовах наступу атеїстичного комунізму (Королевський, 2014, с. 375–376). Бачимо, що погляди Григорія Хомишина на релігійну реформу та латинізацію засвідчують його прагнення осучаснити Українську греко-католицьку Церкву, зробивши її ближчою до західної католицької традиції. Виступаючи за календарну реформу, celibat духовенства й елементи обрядових змін, він сподівався укріпити єдність із Католицькою Церквою загалом і водночас посилити церковну дисципліну. Хомишин бачив у західному векторі розвитку не відступ від східної спадщини, а шлях до подолання внутрішньої роздвоєності й зовнішньої ізоляції українських греко-католиків. Попри гостру критику з боку націоналістичних кіл та частини духовенства, його підхід можна трактувати як спробу модернізації церкви в умовах духовного протистояння між традиціоналізмом, польським впливом і наступом радянського атеїзму. Таким чином, латинізаційні зусилля Хомишина слід розглядати не лише як богословський вибір, але і як стратегічну відповідь на політичні та культурні виклики його часу.

Політичні погляди та спроби українсько-польського примирення. Політичні погляди єпископа Хомишина формувалися в контексті складних реалій міжвоєнного періоду. Після поразки українських визвольних змагань та включення Галичини до складу Польщі єпископ виступав за пошук компромісу та нормалізацію відносин з польською владою (Єгрешій, 2001, с. 143–144).

У 1930-х рр., коли загострилися українсько-польські протистояння, Хомишин засуджував радикальні дії українських націоналістів, вважаючи, що вони лише провокують репресії з боку польської влади. Натомість він закликав до легальних форм політичної боротьби та діалогу (Красівський, 1996, с. 58–59). У 1931 р. за ініціативи єпископа була створена Українська Католицька Народна Партія (пізніше перейменована на Українську Народну Обнову), яка пропагувала ідеї християнського консерватизму та лояльного ставлення до польської держави. Програма партії передбачала досягнення національно-культурної автономії українців у межах Польщі (Кугутяк, 2002, с. 424–425).

Така позиція викликала гостру критику з боку українських національних кіл, особливо представників Організації Українських Націоналістів (ОУН). Однак Хомишин послідовно відстоював свою точку зору, вважаючи, що в тогочасних геополітичних умовах саме союз із Заходом, представленим у регіоні Польщею, є найбільш перспективним для українського майбутнього (Єгрешій, 2001, с. 308–309). У праці «Два Царства» (1934) Хомишин писав: «Наш ворог – не польський народ як такий, а безбожницький матеріалізм і націоналізм, що роз’їдають душі обох наших народів. Лише на основі християнських цінностей можливе примирення та співпраця» (Хомишин, 1934, с. 45).

Культурологічні аспекти діяльності єпископа Хомишина. Аналізуючи діяльність владики Хомишина з культурологічної точки зору, можна виділити кілька ключових аспектів:

1. Вбачалося формування концепції культурної ідентичності, адже Хомишин пропонував модель української ідентичності, яка органічно поєднувала б національні традиції з універсальними цінностями західноєвропейської цивілізації (Десятинський, 2012, с. 97–98).

2. Відбувалася релігійно-культурна інтеграція, бо єпископ вважав, що релігійні практики формують не лише духовність, але й культурні коди нації. Тому зближення з латинською традицією він розглядав як шлях до інтеграції української культури в європейський контекст (Гентош, 2006, с. 210–211).

3. Освітня діяльність стала потужним інструментом культурного діалогу – створені за ініціативи Хомишина освітні інституції не лише зберігали українську культуру, але й відкривали її до діалогу з польською та європейською культурами (Пелехатий, 2003, с. 71–72).

4. Видавнича діяльність стала способом формування культурного дискурсу. Часопис «Нова Зоря», наприклад, та інші видання, що виходили за підтримки єпископа, формували особливий культурний дискурс, спрямований на пошук компромісів та діалогу (Комар, 2012, с. 354–355).

5. Концепція «двох патріотизмів». Г. Хомишин розрізняв «здоровий» та «хворий» патріотизм, де перший базується на любові до свого народу за поваги до інших, а другий переростає в шовінізм та ненависть до сусідніх народів (Хомишин, 1932, с. 23).

У своїх культурологічних поглядах єпископ випередив свій час, пропонуючи концепцію міжкультурного діалогу, яка стала особливо актуальною вже після Другої світової війни. Він розумів, що культура не може розвиватися в ізоляції і що українська культурна ідентичність може збагачуватися через взаємодію з іншими культурами, зокрема польською (Десятинський, 2012, с. 99–100).

Трагічний фінал та історична оцінка. Доля єпископа Г. Хомишина склалася трагічно. У квітні 1945 р. він був заарештований органами НКВС СРСР за звинуваченням в антирадянській діяльності. Після жорстоких допитів 17 грудня 1945 р. єпископ помер у київській в'язниці (Рєєнт, 1997, с. 89–90).

Історична оцінка діяльності Хомишина залишається неоднозначною. Для одних він – зрадник національних інтересів, який пішов на надмірні компроміси з польською владою. Для інших – далекоглядний діяч, який розумів небезпеку крайнього націоналізму та важливість інтеграції до європейської цивілізації (Єгрешій, 2001, с. 167–168). Об'єктивний аналіз показує, що позиція Г. Хомишина щодо українсько-польських відносин була зумовлена не відсутністю патріотизму, а його особливим баченням української національної ідеї в європейському контексті. Єпископ вважав, що майбутнє українського народу – в органічному поєднанні національних традицій із західноєвропейськими цінностями, а не в протистоянні із сусідніми народами (Сурмач, 2009, с. 12–13).

Висновки. Постать єпископа Г. Хомишина є надзвичайно важливою для розуміння складності українсько-польських відносин першої половини ХХ ст. Його діяльність демонструє альтернативний підхід до вирішення міжнаціональних проблем, базований на принципах християнського гуманізму та європейської інтеграції. Культурологічний аналіз діяльності Хомишина дозволяє виявити важливі аспекти формування української національної ідентичності в контексті взаємодії з

польською культурою. Його концепція «західного вектора» розвитку Української церкви та культури пропонувала конструктивну альтернативу як радикальному націоналізму, так і москвофільським тенденціям. У сучасних умовах, коли Україна визначає своє місце в європейському культурному просторі, а українсько-польські відносини набувають особливого значення, досвід і погляди Григорія Хомишина можуть стати важливим джерелом для осмислення історичного досвіду взаємодії двох народів та формування нової парадигми міжкультурного діалогу.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

Гайова, О. (2003). Про celibat у греко-католицькій церкві: погляди єпископа Григорія Хомишина та митрополита Андрея Шептицького. *Історія релігій в Україні: Науковий щорічник*, 1, 253–254.

Гентош, Л. (2006). *Ватикан і виклики модерності*. Львів : ВНТЛ-Класика, 210–211.

Гентош, Л. (1996). Митрополит Шептицький і Ватикан: митрополит як посередник. *Ковчез : науковий збірник із церковної історії*, 1, 142–143.

Делятинський, Р. (2012). Культурологічні аспекти діяльності єпископа Григорія Хомишина. *Вісник Прикарпатського університету. Мистецтвознавство*, 24–25, 97–98.

Єгрешій, О. (2001). Взаємовідносини митрополита Андрея Шептицького і єпископа Григорія Хомишина. *Галичина*, 5–6, 308–309.

Єгрешій, О. (2006). *Єпископ Григорій Хомишин: портрет релігійно-церковного і громадсько-політичного діяча*. Івано-Франківськ : Нова Зоря, 45.

Єгрешій, О. (2001). Суспільно-політична думка Галичини у міжвоєнний період: погляди єпископа Григорія Хомишина. *Галичина*, 5–6, 301–302.

Комар, В. (2012). «Нова Зоря» як джерело до вивчення суспільно-політичних процесів у Галичині (1920–1930-ті рр.). *Галичина*, 20–21, 351–352.

Королевський, К. (2014). *Митрополит Андрей Шептицький (1865–1944)* / пер. з фр. Я. Кравець. Львів, 375–376.

Кравчук, А. (2000). Християнська соціальна етика під час німецької окупації Галичини, 1941–1944: митрополит Андрей Шептицький проти єпископа Григорія Хомишина. *Ковчез : науковий збірник із церковної історії*, 2, 113.

Красівський, О. (1996). *За українську державу і церкву. Громадська та суспільно-політична діяльність митрополита Андрея Шептицького в 1918–1923 рр.* Львів, 58–59.

Кугутяк, М. (2002). Історія української націонал-демократії (1918–1929). Київ–Івано-Франківськ, 1, 424–425.

Литвин, М. (2023). Від реальної політики, соціальної солідарності до національної держави: суспільна місія митрополита Андрея Шептицького в першій половині XX століття. *Україна – Польща: історична спадщина і суспільна свідомість*, 16, 101–121.

Марчук, В. (2004). *Церква, духовність, нація. Українська греко-католицька церква в суспільному житті України XX ст.* Івано-Франківськ, 123–124.

Москалюк, М. (2015). *Українсько-польські відносини в Галичині на початку XX століття*. Івано-Франківськ : Нова Зоря, 78–79.

Пелехатий, І. (2003). Освітня діяльність станіславівського єпископа Григорія Хомишина. *Вісник Прикарпатського університету. Історія*, 7, 69–70.

Полєк, В. (1995). *Нарис історії Івано-Франківської єпархії*. Івано-Франківськ, 67–68.

Рєєнт, О., Лисенко, О. (1997). *Українська національна ідея і християнство*. Київ, 89–90.

Сурмач, О. (2009). Церковно-релігійне життя в Галичині в міжвоєнний період. *Історія України*, 5, 12–13.

Хомишин, Г. (1934). *Два Царства*. Станіславів : Вид-во єпарх. управління, 45.

Хомишин, Г. (1931). *Пастирське послання про візантійство*. Станіславів, 19.

Хомишин, Г. (1932). *Пастирський лист до вірних*. Станіславів, 12.

- Хомишин, Г. (1931). *Про візантійство*. Станиславів : Вид-во єпарх. управління, 37.
- Хомишин, Г. (1932). *Українська проблема*. Станиславів : Вид-во єпарх. управління, 23.

REFERENCES

- Haiova, O. (2003). Pro tselibat u hreko-katolytskii tserkvi: pohliady yepyskopa Hryhoriia Khomyshyna ta mytropolyta Andreia Sheptytskoho. *Istoriia religii v Ukraini: Naukovi shchorichnyk*, 1, 253–254 (in Ukrainian).
- Hentosch, L. (2006). *Vatykan i vykyky modernosti*. Lviv: VNTL-Klasyka, 210–211 (in Ukrainian).
- Hentosch, L. (1996). Mytropolyt Sheptytskyi i Vatykan: mytropolyt yak poserednyk. *Kovcheh: naukovyi zbirnyk iz tserkovnoi istorii*, 1, 142–143 (in Ukrainian).
- Deliatynskyi, R. (2012). Kulturolohichni aspekty diialnosti yepyskopa Hryhoriia Khomyshyna. *Visnyk Prykarpatskoho universytetu. Mystetstvoznavstvo*, 24–25, 97–98 (in Ukrainian).
- Yehreshii, O. (2001). Vzaiemovidnosyny mytropolyta Andreia Sheptytskoho i yepyskopa Hryhoriia Khomyshyna. *Halychyna*, 5–6, 308–309 (in Ukrainian).
- Yehreshii, O. (2006). *Yepyskop Hryhorii Khomyshyn: portret relihiino-tserkovnoho i hromadsko-politychnoho diacha*. Ivano-Frankivsk: Nova Zoria, 45 (in Ukrainian).
- Yehreshii, O. (2001). Suspilno-politychna dumka Halychyny u mizhvoiennyi period: pohliady yepyskopa Hryhoriia Khomyshyna. *Halychyna*, 5–6, 301–302 (in Ukrainian).
- Komar, V. (2012). “Nova Zoria” yak dzherelo do vyvchennia suspilno-politychnykh protsesiv u Halychyni (1920–1930-ti rr.). *Halychyna*, 20–21, 351–352 (in Ukrainian).
- Korolevskyi, K. (2014). (Trans. Ya. Kravets). *Mytropolyt Andrei Sheptytskyi (1865–1944)*. Lviv, 375–376 (in Ukrainian).
- Kravchuk, A. (2000). Khrystyianska sotsialna etyka pid chas nimetskoï okupatsii Halychyny, 1941–1944: mytropolyt Andrei Sheptytskyi proty yepyskopa Hryhoriia Khomyshyna. *Kovcheh: naukovyi zbirnyk iz tserkovnoi istorii*, 2, 113 (in Ukrainian).
- Krasivskyi, O. (1996). *Za ukrainsku derzhavu i tserkvu. Hromadska ta suspilno-politychna diialnist mytropolyta Andreia Sheptytskoho v 1918–1923 rr.* Lviv, 58–59 (in Ukrainian).
- Kuhutiak, M. (2002). *Istoriia ukrainskoï natsional-demokratii (1918–1929)*. Vol. 1. Kyiv–Ivano-Frankivsk, 424–425 (in Ukrainian).
- Lytvyn, M. (2023). Vid realnoi polityky, sotsialnoi solidarnosti do natsionalnoi derzhavy: suspilna misiia mytropolyta Andreia Sheptytskoho v pershii polovyni XX stolittia. *Ukraina–Polshcha: istorychna spadshchyna i suspilna svidomist*, 16, 101–121 (in Ukrainian).
- Marchuk, V. (2004). *Tserkva, dukhovnist, natsiia. Ukrainska hreko-katolytska tserkva v suspilnomu zhytti Ukrainy XX st.* Ivano-Frankivsk, 123–124 (in Ukrainian).
- Moskaliuk, M. (2015). *Ukrainsko-polski vidnosyny v Halychyni na pochatku XX stolittia*. Ivano-Frankivsk: Nova Zoria, 78–79 (in Ukrainian).
- Pelekhatii, I. (2003). Osvitnia diialnist stanislavivskoho yepyskopa Hryhoriia Khomyshyna. *Visnyk Prykarpatskoho universytetu. Istoriia*, 7, 69–70 (in Ukrainian).
- Polek, V. (1995). *Narys istorii Ivano-Frankivskoi yeparkhii*. Ivano-Frankivsk, 67–68 (in Ukrainian).
- Reient, O., & Lysenko, O. (1997). *Ukrainska natsionalna ideia i khrystyianstvo*. Kyiv, 89–90 (in Ukrainian).
- Surmach, O. (2009). Tserkovno-relihiine zhyttia v Halychyni v mizhvoiennyi period. *Istoriia Ukrainy*, 5, 12–13 (in Ukrainian).
- Khomyshyn, H. (1934). *Dva Tsarstva*. Stanislaviv: Vyd-vo yeparkh. upravlinnia, 45 (in Ukrainian).
- Khomyshyn, H. (1931). *Pastyrske poslannia pro viziantiistvo*. Stanislaviv, 19 (in Ukrainian).
- Khomyshyn, H. (1932). *Pastyrskyi lyst do virnykh*. Stanislaviv, 12 (in Ukrainian).
- Khomyshyn, H. (1931). *Pro viziantiistvo*. Stanislaviv: Vyd-vo yeparkh. upravlinnia, 37 (in Ukrainian).
- Khomyshyn, H. (1932). *Ukrainska problema*. Stanislaviv: Vyd-vo yeparkh. upravlinnia, 23 (in Ukrainian).

Ivan ANDRUKHIV

Master of History,

Postgraduate Student at the Department of World History and Religious Studies

Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8701-5819>

e-mail: andrukhiv.gon1993@gmail.com

BISHOP HRYHORII KHOMYSHYN: AT THE CROSSROADS OF UKRAINIAN-POLISH CULTURAL AND ECCLESIASTICAL RELATIONS IN THE FIRST HALF OF THE 20TH CENTURY

The article highlights the figure of Bishop Hryhorii Khomyshyn as a key actor in Ukrainian-Polish relations in Galicia during the first half of the 20th century. His socio-political and religious views are analyzed in the context of the interethnic challenges of the time. The study considers cultural aspects of his activity and his contribution to the development of education and spirituality, as well as his role in shaping a new paradigm of Ukrainian-Polish relations. Special attention is given to his concept of the “Western vector” in the development of the Ukrainian Greek Catholic Church and culture. The aim of the research is to comprehensively analyze the activities and legacy of Hryhorii Khomyshyn as a representative of Ukrainian-Polish religious and cultural dialogue, to explore his vision of the UGCC’s role in Ukraine’s civilizational choice, and to identify the impact of interethnic interaction on the formation of the bishop’s theological and social views. The methodology is based on an interdisciplinary approach that combines historical-biographical, cultural, comparative, and hermeneutic methods. The research utilizes sources of both Ukrainian and Polish origin, as well as materials from church archives, memoirs of contemporaries, and analytical works by modern scholars. Scientific novelty lies in the attempt to present Hryhorii Khomyshyn not only as a church hierarch, but also as a thinker, cultural modernizer, and initiator of strategic rapprochement with the European Christian tradition. For the first time within the context of Ukrainian-Polish relations, his concept of modern Ukrainian identity based on a Catholic vision of social development is analyzed. Expected conclusions: Bishop Khomyshyn played a significant role in establishing dialogue between the Ukrainian and Polish peoples at both religious and cultural levels. His ideas remain relevant in the contemporary search for models of coexistence in a multicultural society. The study of Khomyshyn’s legacy opens new perspectives for examining the ethno-confessional transformational processes in Galicia and contributes to a deeper understanding of the Church’s role in interethnic relations.

Keywords: Hryhorii Khomyshyn, Ukrainian-Polish relations, Galicia, Greek Catholic Church, intercultural dialogue, Latinization, Western European orientation.

Дата надходження статті: 31.07.2025

Дата прийняття статті: 20.08.2025

Опубліковано: 12.11.2025

Ірина ГРАБОВЕЦЬ

*кандидат соціологічних наук, доцент,
завідувач кафедри соціології та масових комунікацій
Криворізького державного педагогічного університету
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0704-4167>
e-mail: iryna.hrabovetz@kdpu.edu.ua*

ЕТНОСОЦІОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІЇ У ХІХ–ХХ СТОЛІТТЯХ: УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКА МІЖЕТНІЧНА ВЗАЄМОДІЯ

У статті досліджено українсько-польську міжетнічну взаємодію впродовж ХІХ–ХХ століття як чинник формування української національної ідентичності в етносоціологічному вимірі. Розглянуто динаміку відносин між українським і польським етносами в умовах імперського домінування, національного пробудження, міжвоєнного протистояння, Другої світової війни та радянського періоду. Особлива увага приділяється аналізу політики пацифікації та формам політичної мобілізації українців у контексті польської державної політики, подій Волинської трагедії у роки Другої світової війни. Акцентовано на локальних прикладах співпраці, релігійного і культурного співіснування як альтернативних моделей міжетнічної взаємодії. На основі сучасної української історіографії та міждисциплінарних підходів обґрунтовано потенціал українсько-польського історичного діалогу як засобу примирення в умовах нових геополітичних викликів.

Ключові слова: міжетнічна взаємодія, національна ідентичність, націотворення, історична пам'ять, етносоціологія.

Формування української нації у ХІХ–ХХ ст. відбувалося в умовах складної міжетнічної взаємодії, зокрема в контексті українсько-польських відносин. Цей період позначений не лише змаганням за національну ідентичність, але і спробами співіснування двох етнічних спільнот на спільному геополітичному просторі, передусім у Східній Галичині, на Волині та Правобережній Україні. Національні рухи українців і поляків мали як конфліктні, так і паралельні вектори розвитку, що проявлялися у суперечках за землю, доступі до освіти, адміністрації, а також формуванні національних історичних наративів.

У Галичині, яка з другої половини ХІХ ст. залишалась відносно ліберальним простором Австро-Угорської монархії, виникла унікальна ситуація конкуренції і співіснування українського та польського національних проєктів. Обидві спільноти вибудовували власну систему освіти, пресу, кооперативи, політичні партії, що сприяло мобілізації мас та формуванню етнічної ідентичності крізь призму «іншого».

У сучасній Україні, де нині триває боротьба за збереження державності, національної єдності та історичної суб'єктності в умовах російської агресії, осмислення історичного досвіду українсько-польських міжетнічних взаємин набуває

особливої ваги. З одного боку, це дозволяє уникати повторення помилок минулого, з іншого – сприяє утвердженню моделей міжетнічної толерантності та взаємоповаги у суспільстві, де різні національні пам'яті співіснують у спільному політичному просторі. Рефлексія над українсько-польською історією стала особливо актуальною після 2014 р., коли обидві держави поєднали зусилля в межах спільних геополітичних викликів, що, втім, не знімало потреби в критичному переосмисленні складних епізодів спільної історії.

Етносоціологічний підхід дозволяє комплексно аналізувати, як соціальні структури, етнічні стереотипи, політична мобілізація та культурна самосвідомість впливали на націотворення українців у взаємодії з польською етнічною більшістю або адміністрацією. Нині, в умовах російсько-української війни та зовнішньої загрози для української державності, осмислення історичного досвіду українсько-польських міжетнічних відносин є надзвичайно актуальним. Такий аналіз не лише поглиблює розуміння минулого, а і сприяє формуванню моделей міжетнічної толерантності, національної консолідації та стабільного суспільного розвитку. У цьому контексті *метою* дослідження є аналіз етносоціологічних засад формування української нації у XIX–XX ст. з урахуванням українсько-польської міжетнічної взаємодії та виявлення ролі цієї взаємодії у процесах націотворення.

На відміну від інших проявів суспільної свідомості, національна ідентичність тривалий час залишалася на периферії уваги соціогуманітарного знання. Як і ширша етнонаціональна проблематика, вона підпадала під вплив домінантної класової ідеології, що обмежувала можливості її наукового аналізу. Навіть у сучасному академічному середовищі спостерігається інерційність підходів, як у повсякденному сприйнятті, так і в теоретичних підходах: національна свідомість часто осмислюється крізь призму застарілих чи упереджених ідеологічних конструкцій.

У світлі новітніх наукових дискусій філософські й етнополітичні питання, пов'язані з піднесенням національної свідомості, доланням етнонаціональних стереотипів, формуванням сучасної української етносоціологічної та етнодержавознавчої шкіл, а також появою фундаментальних монографій, енциклопедій і словників (Олександр Картунов, Григорій Касьянов, Ірина Кресіна та ін.) (Картунов, 1995; Касьянов, 1999; Кресіна, 1998), стали точкою перелому у суспільних науках. Аналізу піддано численні прояви взаємодії суб'єктів та об'єктів державотворення, діалектичні процеси етнонаціогенезу, а також розвиток окремих компонентів української національної свідомості (Володимир Лісовий, Петро Мірчук, Лариса Нагорна, Сергій Римаренко, Микола Рябчук) (Лісовий, 1991; Мірчук, 1953; Нагорна, 2005; Римаренко, 1998; Рябчук, 2000). Окремою лінією є узагальнення сучасної етнополітичної моделі національної свідомості в контексті державного і національного становлення (Мирослав Попович, Максим Розумний) (Поліщук, 1999; Попович, 2001; Розумний, 2001), а також дослідження впливів ірраціонального елементу в національному самосприйнятті – історичної пам'яті, архетипів, міфів (Сергій Грабовський, Михайло Степіко, Світлана Чукут) (Васильєв, 1993; Грабовський, 1997; Степіко, 1988; Чукут, 1999).

У новітніх працях українських соціологів та істориків, зокрема Олени Кліменко та Олександри Вайсман-Сахнюк (Кліменко, Вайсман-Сахнюк, 2023), під-

креслюється, що формування модерної української нації як реакція на соціальні та етнокультурні трансформації в межах Австро-Угорської й російської імперій розглядається в межах етносоціології, яка аналізує механізми етнічної ідентифікації, роль еліт, мобілізаційні процеси та трансформацію етносу в націю.

Емпіричні соціологічні дослідження Лілії Пилипенко та Сергія Білана чітко продемонстрували, що українсько-польська міжетнічна взаємодія на Волині та в Галичині охоплювала не лише елітні кола, а мала масовий характер, а жорстка політика польської адміністрації у міжвоєнний період, зокрема пацифікаційні акції, обмеження діяльності «Просвіти» та культурних прав українців, значно посилила націоналістичні настрої серед української молоді (Пилипенко, Білан, 2018). Одночасно важливою є робота Андрія Кліша, який підкреслює, що у Галичині, поряд із конфліктами, існували локальні форми політичного співіснування, зокрема через діяльність християнських соціалістичних організацій, які виступали як поміркований фактор у міжетнічній політиці регіону (Кліш, 2016).

Попри наявність фундаментальних праць у галузі етнополітології, філософії нації та історичної соціології, проблема етносоціологічних засад формування української нації у XIX–XX ст. з урахуванням українсько-польської міжетнічної взаємодії досі залишається не досить дослідженою. Більшість наукових інтерпретацій обмежуються загальними моделями націогенезу або зосереджуються на конфліктологічних аспектах польсько-українських відносин, залишаючи поза увагою глибші соціокультурні й ідентифікаційні процеси. Сучасна соціогуманітарна думка лише частково подолала ідеологічну спадщину минулого, що продовжує стримувати об'єктивне осмислення взаємозв'язку між етнічною взаємодією і формуванням національної ідентичності. Зокрема, масові рівні українсько-польської взаємодії, її роль у розвитку локальних форм політичного співіснування та вплив на політичну активізацію українського населення у західних землях України залишаються фрагментарно висвітленими. Таким чином, системний етносоціологічний аналіз цього питання є актуальним і необхідним для комплексного розуміння націєтворчих процесів в українському контексті (Литвин, 2017).

Виклад основного матеріалу. Українсько-польські міжетнічні відносини в XIX–XX ст. формувалися в умовах глибоких соціально-політичних, релігійних та культурних трансформацій, зумовлених як зовнішніми імперськими факторами, так і внутрішніми процесами націотворення. Ці взаємини мали суперечливий характер – від співпраці та мирного співіснування до конфліктів і трагічних етнополітичних протистоянь (Литвин, 2021).

У XIX ст. українці та поляки, перебуваючи під владою Австро-Угорської та Російської імперій, розвивалися в умовах асиметричних політичних і соціальних структур, що суттєво вплинуло на характер міжетнічної взаємодії. У межах Австро-Угорщини, зокрема в Галичині, поляки отримали значну політичну перевагу після автономізації Королівства Галичини та Лодомерії (1867), що забезпечило їм контроль над регіональними сеймом, адміністрацією, шкільництвом і духовенством (Грицак, 2011; Субтельний, 1991). Натомість українці (русини) залишалися здебільшого у статусі селянства, політично маргіналізованими, без доступу до повноцінної освіти рідною мовою.

З етносоціологічної точки зору така структура породжувала систему символічних та матеріальних нерівностей, де етнічна належність визначала доступ до ресурсів і можливостей (Barth, 1969). Саме така конфігурація породила «конкуренцію національних проєктів»: поляки бачили Галичину як історичну частину польської державності, тоді як українці – як потенційний центр української автономії або державності (Касьянов, 1999).

У відповідь на цю домінанту, вже у середині XIX ст. розгорнулося активне національне відродження: українці створювали культурні та освітні інституції: «Просвіта» (від 1868 р.), Наукове товариство імені Шевченка, кооперативи, які сприяли консолідації національної ідентичності й мобілізації груп (Поліщук, 2019). Це контрастувало з політикою польської більшості, що тримала контроль у сеймах та адміністраціях і прагнула інтеграції Галичини до майбутньої польської держави (Касьянов, 1999).

Цей двобій між «національними проєктами» – польським і українським – мав характер емоційно-психологічної мобілізації й конкуренції культурних уявлень, ідентичностей та символічних ресурсів. Українці формували свою національну ідентичність не лише через опір, а й через створення альтернативних соціальних і культурних структур (Smith, 1991). Зокрема, діяльність товариства «Просвіта» слід розглядати не просто як культурний феномен, а як елемент системної етносоціологічної стратегії: організація читань, освітніх заходів, мовної політики й культурно-патріотичних акцій сприяла формуванню масової етнічної мобілізації (Поліщук, 2019). Такі інституційні ініціативи ставали не лише символами ідентичності – вони зміцнювали соціальну солідарність та сприяли політичній активації.

Після Першої світової війни та розпаду імперій Галичина і Волинь були включені до складу Польщі, що українцями було сприйнято як фактична анексія (Дем'янюк, 2007). Цей період характеризувався жорсткою асиметрією етнополітичної влади: польська держава запровадила політику асиміляції українського населення, що включала локальні репресії, заборону українських інституцій і обмеження мовних прав.

Особливо відомою стала акція польської влади 1930 р. – «пацифікація» Галичини, під час якої було зруйновано сотні читалень «Просвіти», поруч з арештами діячів культурного руху, школи та кооперативи було закрито, а селян системно переслідували (Скакун, 2012). Дослідники детально проаналізували масштаби цих репресій і їх негативний соціальний ефект для української спільноти регіону (Савченко, 2010). Як результат, ці дії викликали послідовну мобілізацію української етнічної спільноти: «пацифікація» слугувала поштовхом до зростання національної самосвідомості, радикалізації молоді та поширення настроїв національного протистояння. Сталий конфлікт загострював конструювання української ідентичності через об'єднання навколо культурних символів, пам'яті, релігії та організаційного опору.

Водночас уже наприкінці XIX – початку XX ст. у Галичині існували приклади політичного співіснування, зокрема через інституції християнських соціалістів, які зробили ставку на діалог та поміркованість між етносами (Кліш, 2016). Ці ініціативи свідчили про наявність альтернативного міжетнічного режиму співпраці, що

протистояв крайнім формам націоналізму. Зокрема, Олександр Дем'янюк досліджував дипломатичні аспекти українсько-польських взаємин 1919 р., аналізуючи позиції делегацій УНР і Польщі у переговорному процесі та роль Волині й Галичини у формуванні нових моделей співпраці або протистояння (Дем'янюк, 2007).

У період революцій та війн 1917–1921 рр. міжетнічні конфлікти на українських землях значно загострилися, що було пов'язано із розпадом Російської імперії та формуванням нових політичних утворень. Водночас ці виклики сприяли консолідації українського суспільства та посиленню потреби у спільній національній мобілізації, яка стала базою для створення перших українських державних інституцій, зокрема Української Центральної Ради та Директорії УНР, а також активізації політичних рухів, що боролися за незалежність (Субтельний, 1991, с. 378–410). Цей період характеризується тим, що різні соціальні групи – від інтелігенції до селянства – об'єднувалися під гаслом національного визволення, усвідомлюючи загрозу як з боку зовнішніх сил, так і внутрішньої етнічної роздробленості. Така мобілізація стала ключовим чинником формування української національної ідентичності у складних умовах міжетнічної взаємодії та війн.

Таким чином, можна зробити висновок, що міжвоєнний період у Галичині та на Волині був часом гострого етнополітичного протистояння: політика польської влади провокувала етнічну мобілізацію українців, формування націоналістичних настроїв і створення культурно-патріотичних інституцій як засобу опору. Етносоціологічна перспектива дозволяє розширити розуміння цього феномену, тим самим виявляючи як конфронтаційні, так і діалогові форми взаємодії.

Найдраматичніший етап українсько-польських міжетнічних відносин припав на роки Другої світової війни, зокрема 1943–1944 рр., коли на Волині та в Галичині відбулися масштабні збройні протистояння між українським та польським населенням, які в історіографії дістали назву Волинської трагедії. Вона стала трагічною кульмінацією довготривалого конфлікту, коріння якого сягало ще міжвоєнних часів та нерівноправного становища українців у Польщі. На думку науковців, ці події були спричинені сукупністю факторів: історичною пам'яттю про польську асиміляційну політику, конфліктом національних проєктів, відсутністю ефективних механізмів міжетнічної комунікації, а також впливом війни як кризового каталізатора етнічної мобілізації. Як зазначає історик Ігор Ільюшин, українське населення сприймало польську присутність на Волині як загрозу для власної ідентичності, що в умовах колапсу державних інститутів та пропаганди призвело до радикалізації національного руху, зокрема в рамках діяльності ОУН(б) та УПА (Ільюшин, 2003).

Роман Скакун у дослідженні польсько-українських конфліктів підкреслює, що події Волинської трагедії мають розглядатися в ширшому контексті «війни пам'ятей», де спроба утвердження власної національної ідентичності в умовах багатонаціонального прикордоння призвела до збройного зіткнення з іншою, не менш мобілізованою етнічною спільнотою (Скакун, 2012). Інші дослідники доводять, що конфлікт не був одновимірним: поряд із насильством існували випадки співпраці на місцевому рівні, а частина польського населення демонструвала готовність до діалогу. Проте домінувала логіка воєнного самозахисту, яка витіс-

няла гуманітарні підходи до міжетнічних відносин (Pylypenko, Bilan, 2018). Таким чином, Волинська трагедія виступає як приклад того, як етносоціальні чинники – конкуренція за простір, відсутність політичної репрезентації, історична травма – можуть у поєднанні з воєнними обставинами призводити до етнічного насильства. Цей період також засвідчив, що формування української нації як політичної спільноти відбувалося в жорстких умовах міжетнічного протистояння та необхідності самовизначення.

У радянській історіографії українсько-польські відносини, зокрема тематика Волинської трагедії, були цілеспрямовано маргіналізовані та зведені до спрощених інтерпретацій, що відповідали рамкам офіційної концепції «дружби братніх народів». Події, пов'язані з міжетнічною напругою, насильством чи політичною конкуренцією, подавалися або як поодинокі прояви буржуазного націоналізму, або взагалі замовчувалися. Питання польсько-українського конфлікту на Волині 1943–1944 рр. не розглядалося як окрема історична проблема з глибоким соціокультурним підґрунтям, а натомість редукувалося до уніфікованої схеми «фашистських провокацій» чи «антирадянської діяльності». Історія Волинського регіону в радянському дискурсі була позбавлена складності й багатоголосся, що властиві міжетнічним процесам. Відсутність доступу до архівів, цензура та ідеологічні обмеження унеможливлювали всебічний аналіз передумов конфлікту, таких як асиміляційна політика міжвоєнної Польщі, радикалізація молоді, релігійні та мовні суперечності. Замість повноцінного етносоціологічного дослідження динаміки українсько-польського співіснування наратив радянської науки концентрувався на формальних етапах соціалістичного «будівництва» або узагальнених ідеологічних штампах (Ухач, 2021).

Іван Патриляк наголошує, що у 1940–1950-х рр. сталінська влада не лише придушувала національний рух, але і системно нівелювала реальні причини міжетнічного протистояння. Волинська трагедія та пов'язані з нею події трактувалися винятково як частина «антирадянської діяльності», без урахування історичних, релігійних, соціальних передумов чи взаємодії між українцями та поляками на локальному рівні (Патриляк, 2024, с. 215–248). Замість повноцінного соціокультурного аналізу історичні події було зведено до схематичної боротьби «радянських визволителів» із «українськими буржуазними націоналістами», що виключало можливість переосмислення спільного минулого.

Водночас було проігноровано альтернативні – і часто мирні – моделі міжетнічної взаємодії, що існували на локальному рівні. Такі явища, як культурна кооперація, взаємодія у системі освіти, спільна участь у релігійному житті, традиції взаємодопомоги на рівні сільських громад і органів місцевого самоврядування, практично не потрапляли у фокус публічного дискурсу чи академічного аналізу. Це формувало викривлену картину історичного досвіду, в якій співіснування зводилося лише до періодів конфлікту, або ж взагалі ігнорувалося в ім'я політичної доцільності.

Актуальні наукові дослідження 2024–2025 рр. засвідчують помітну трансформацію підходів до інтерпретації українсько-польських взаємин у площині історичної пам'яті та етносоціологічного аналізу. Насамперед простежується послідовний перехід до плюралістичної історіографічної моделі, що передбачає включення обох – українського і польського – наративів до академічного й публічного дис-

курсу. Такий підхід, як зазначає Оксана Каліщук, дає змогу подолати однобічність оцінок, характерну для попередніх етапів осмислення спільного минулого, та створити більш комплексну картину соціокультурних процесів, пов'язаних з періодом Другої світової війни і післявоєнного часу (Каліщук, 2024).

У 2025 р. важливою інституційною ініціативою стала ідея відновлення українсько-польського Форуму істориків за сприяння Міністерства закордонних справ України. Цей формат може стати прикладом державної підтримки фахового діалогу, орієнтованого на вироблення узгоджених підходів до складних питань спільної історії, насамперед у контексті Волинської трагедії 1943–1944 рр. (МЗС України, 2025). Сучасні дослідники та управлінці повинні більше уваги приділяти формуванню історичної пам'яті як інструменту міжкультурної комунікації. У цьому контексті події Волині мають розглядатися не лише як об'єкт історичного засудження, а й як потенційний ресурс для конструктивного переосмислення минулого, спрямованого на досягнення примирення, відновлення довіри та налагодження міжетнічної співпраці (Бусленко, 2024).

Висновки. Отже, українсько-польська міжетнічна взаємодія у XIX–XX ст. була не лише полем конфлікту, а й важливим етапом становлення української нації. Постійна взаємодія з польською шляхтою, зокрема в Галичині, дала поштовх до розвитку етнічної самосвідомості, адже у контексті конкуренції за культурне і політичне лідерство українці усвідомили необхідність виділення себе як окремої нації. Польська домінанта і культурна експансія сприяли консолідації українських культурних і мовних маркерів, що стало основою для подальшого етнічного самоусвідомлення.

У сучасному українському суспільстві сприйняття Волинської трагедії набуває нового звучання в умовах російсько-української війни та трансформації політичного й безпекового ландшафту Європи. Історична пам'ять про протистояння 1943–1944 рр. більше не розглядається винятково як травматичний епізод двосторонньої історії, а починає сприйматися як частина ширшого досвіду колоніального насильства, етнічної мобілізації та боротьби за виживання в умовах знищення державності. На тлі спільної боротьби України й Польщі проти російського реваншизму історичний наратив Волині поступово еволюціонує в публічному дискурсі – з об'єкта ідеологічного конфлікту у зону міжкультурного діалогу. Це виявляється у спільних історичних проєктах, спільних наукових заходах, зростанні академічних контактів. Таким чином, сучасне осмислення українсько-польської міжетнічної взаємодії у XIX–XX ст. є індикатором політичної зрілості українського суспільства, його здатності до критичного аналізу складного минулого та створення діалогічної моделі історичної пам'яті, яка зміцнює, а не послаблює державність і міжнародне партнерство.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

Бусленко, В. (2024). Українсько-польські відносини в 2022–2024 рр. *Вісник Прикарпатського університету. Серія : Політологія*, 19(4). <https://journals.pnu.if.ua/index.php/politology/article/view/178/174>.

Васильєв, В. (1993). Деякі роздуми з приводу терміна «ментальність». *Розбудова держави*, 11, 50–53.

- Грабовський, С. (1997). Українська людина та українське буття. *Сучасність*, 3, 32–47.
- Грицак, Я. (2011). *Історія України. Формування модерної нації. XIX–XX століття*. Київ : Критика.
- Дем'янюк, О. Й. (2007). Волинь та Галичина в українсько-польських стосунках у 1919 р. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Держава та армія*, 584, 113–120.
- Ільющин, І. І. (2003). *Волинська трагедія 1943–1944 рр.* Київ : НАН України, Інститут історії України; Київський славистичний університет.
- Калішук, О. (2024). Українсько-польські взаємини в роки Другої світової війни: інтерпретації минулого в умовах зміни геополітичних реалій. *Український історичний журнал*, 4, 98–112. <https://doi.org/10.15407/uhj2023.04.098>.
- Картунов, О. (1995). Західні теорії нації: Плюралізм думок, дефіцит понять. *Віче*, 6, 80–93.
- Касьянов, Г. В. (1999). «Нація» і «націоналізм»: слова і терміни. *Український історичний журнал*, 2, 3–14.
- Касьянов, Г. В. (1999). *Теорії нації та націоналізму*. Київ : Либідь.
- Клименко, О., Вайсман-Сахнюк, О. О. (2023). Ключові теорії етносоціології у висвітленні етногенезу українського народу. *Соціологічні студії*, 1 (22), 15–25. <https://doi.org/10.29038/2306-3971-2022-02-15-25>.
- Кліш, А. (2016). Українсько-польські відносини в політиці християнських товариств Галичини кінця XIX – початку XX ст. *Історико-культурні студії*, 3(1), 51–55.
- Кресіна, І. О. (1998). *Українська національна свідомість і сучасні політичні процеси: етнополітологічний аналіз*. Київ : Вища школа.
- Лісовий, В. (1991). Драгоманов і Донцов. *Філософська і соціологічна думка*, 9, 95–102.
- Литвин, М. (2017). (відп. ред.) *Українсько-польські відносини. Новітня доба*. Львів, 732.
- Литвин, М. (2021). (відп. ред.). *За свободу: українсько-польський діалог та спроби порозуміння*. Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 638.
- МЗС України. (2025, червень 20). Україна ініціює відновлення українсько-польського Форуму істориків та Форуму партнерства. *Суспільне Новини*. <https://susplne.media/1047965-ukraina-iniciuje-vidnovlennia-ukrainsko-polskogo-forumu-istorikiv-ta-forumu-partnerstva/>.
- Мірчук, П. (1953). *Українська повстанська армія 1942–1945: документи і матеріали*. Львів : Товариство української мови ім. Т. Шевченка.
- Нагорна, Л. (2005). *Політична мова і мовна політика: діапазон можливості політичної лінгвістики*. Київ : Світогляд.
- Патриляк, І. (2024). *Перемога або смерть: український визвольний рух у 1939–1960 роках*. Харків : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля»; Центр досліджень визвольного руху.
- Поліщук, Д. І. (2019). Діяльність «Просвіти» як чинник націотворення та формування національної свідомості. *Духовна культура України перед викликами часу* : тези доповідей учасників II Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Харків, 16 квіт. 2019 р.). Харків, 233–235.
- Поліщук, І. (1999). Утікаючи від світу та шукаючи загроз у самому собі. *Віче*, 9, 141–149.
- Попович, М. В. (2001). *Нарис історії культури України* (2-ге вид., випр.). Київ : АртЕк.
- Римаренко, С. (1998). Самовизначення особи, нації, держави (Етнополітичні основи) : монографія. Київ : Юридична книга.
- Розумний, М. М. (2016). Виклики національного самовизначення : монографія. Київ : НІСД.
- Рябчук, М. (2000). *Від Малоросії до Росії: Парадокси запізнілого націєтворення*. Київ : Критика.
- Савченко, О. О. (2010). Польські репресії проти народу Галичини у 30-х рр. XX ст. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Держава та армія*, 670, 146–150.
- Скаун, Р. (2012). *«Пацифікація»: польські репресії 1930 року в Галичині*. Львів : Видавництво Українського католицького університету.
- Степико, М. (1988). *Буття етносу: витоки, сучасність, перспективи (філософсько-методологічний аналіз)*. Київ : Знання.

Субтельний, О. (1991). *Україна: історія* / Ю. І. Шевчук, Пер.; С. В. Кульчицький, Вступ. ст. Київ : Либідь.

Ухач, В. З. (2021). Сучасна вітчизняна історіографія Волинської трагедії 1943 року. *Zaporizhzhia Historical Review*, 1(40), 229–233.

Чукот, С. А. (1999). *Генеза духовної культури: управлінський вимір*. Київ : УАДУ.

Barth, F. (1969). *Ethnic groups and boundaries: The social organization of culture difference*. Oslo : Universitetsforlaget.

Pylypenko, L., & Bilan, S. (2018). Periodization of development of ethnic relations of Western Ukraine and Poland (1918–1939). *EUREKA: Social and Humanities*, 2, 39–44. <https://doi.org/10.21303/2504-5571.2018.00574>.

Smith, A. D. (1991). *National Identity*. New York : PENGUIN BOOKS.

REFERENCES

Buslenko, V. (2024). Ukrainsko-polski vidnosyny v 2022–2024 rr. *Visnyk Prykarpatskoho universytetu. Serii: Politolohiia*, 19(4). <https://journals.pnu.if.ua/index.php/politology/article/view/178/174> (in Ukrainian)

Vasyliiev, V. (1993). Deiaiki rozдумы z pryvodu terminu “Mentalnist”. *Rozbudova Derzhavy*, 11, 50–53 (in Ukrainian).

Hrabovskiy, S. (1997). Ukrainska liudyna ta ukrainske buttia. *Suchasnist*, 3, 32–47 (in Ukrainian).

Hrytsak, Ya. (2011). *Istoriia Ukrainy. Formuvannia modernoi natsii. XIX–XX stolittia*. Kyiv: Krytyka (in Ukrainian).

Demyaniuk, O. Y. (2007). Volyn ta Halychyna v ukrainsko-polskykh stosunkakh u 1919 r. *Visnyk Natsionalnoho universytetu “Lvivska Politehnika”*. *Derzhava ta Armiia*, 584, 113–120 (in Ukrainian).

Iliushyn, I. I. (2003). *Volynska trahediia 1943–1944 rr.* Kyiv: NAN Ukrainy, Instytut istorii Ukrainy; Kyivskiy slavyistychnyi universytet (in Ukrainian).

Kalishchuk, O. (2024). Ukrainsko-polski vzaiemyny v roky Druhoi svitovoi viiny: interpretatsii mynuloho v umovakh zminy heopolitychnykh realii. *Ukrainskyi Istorychnyi Zhurnal*, 4, 98–112. <https://doi.org/10.15407/uhj2023.04.098> (in Ukrainian).

Kartunov, O. (1995). Zakhidni teorii natsii: Pliuralizm dumok, defitsyt poniat. *Viche*, 6, 80–93 (in Ukrainian).

Kasiiianov, H. V. (1999). “Natsiia” i “natsionalizm”: slova i termin. *Ukrainskyi Istorychnyi Zhurnal*, 2, 3–14 (in Ukrainian).

Kasiiianov, H. V. (1999). *Teorii natsii ta natsionalizmu*. Kyiv: Lybid (in Ukrainian).

Klymenko, O., & Vaisman-Sakhniuk, O. O. (2023). Kliuchovi teorii etnosotsiologii u vysvitleni etnogenezu ukrainskoho narodu. *Sotsiologichni Studii*, 1(22), 15–25. <https://doi.org/10.29038/2306-3971-2022-02-15-25> (in Ukrainian).

Klish, A. (2016). Ukrainsko-polski vidnosyny v politytsi khrystianskykh tovarystv Halychyny kintsia XIX – pochatku XX st. *Istoryko-Kulturni Studii*, 3(1), 51–55 (in Ukrainian).

Kresina, I. O. (1998). *Ukrainska natsionalna svidomist i suchasni politychni protsesy: etnopolitologichni analiz*. Kyiv: Vysheha Shkola (in Ukrainian).

Lisovyi, V. (1991). Drahomanov i Dontsov. *Filosofska i Sotsiologichna Dumka*, 9, 95–102 (in Ukrainian).

Lytvyn, M. (Red.). (2017). *Ukrainsko-polski vidnosyny. Novitnia doba*. Lviv: Instytut ukrainoznavstva im. I. Krypiakevycha NAN Ukrainy (in Ukrainian).

Lytvyn, M. (Ed.). (2021). *Za svobodu: ukrainsko-polskyi dialog ta sproby porozuminnia*. Lviv: Instytut ukrainoznavstva im. I. Krypiakevycha NAN Ukrainy (in Ukrainian).

MZS Ukrainy. (2025, cherven 20). Ukraina initsiiue vidnovlennia ukrainsko-polskoho Forumu istorikyv ta Forumu partnerstva. *Suspilne Novyny*. <https://suspilne.media/1047965-ukraina-iniciue-vidnovlennia-ukrainsko-polskogo-forumu-istorikyv-ta-forumu-partnerstva/> (in Ukrainian).

Mirchuk, P. (1953). *Ukrainska povstanska armiiia 1942–1945: dokumenty i materialy*. Lviv: Tovarystvo ukrainskoi movy im. T. Shevchenka (in Ukrainian).

Nahorna, L. (2005). *Politychna mova i movna polityka: diapazon mozhlyvosti politychnoi linhvistyky*. Kyiv: Svitohliad (in Ukrainian).

Patryliak, I. (2024). *Peremoha abo smert: ukrainskyi vyzvolnyi rukh u 1939–1960 rokakh*. Kharkiv: Knyzhkovyi Klub “Klub Simeinoho Dosvillia”; Tsentrl doslidzhen vyzvolnoho rukhu (in Ukrainian).

Polishchuk, D. I. (2019). Diialnist “Prosvity” yak chynnyk natsiotvorennia ta formuvannia natsionalnoi svidomosti. *Dukhovna kultura Ukrainy pered vyklykamy chasu: Tezy dopovidei uchasnykiv II Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii (m. Kharkiv, 16 kvit. 2019 r.)* (pp. 233–235). Kharkiv (in Ukrainian).

Polishchuk, I. (1999). Utikayuchy vid svitu ta shukayuchy zahroz u samomu sobi. *Viche*, 9, 141–149 (in Ukrainian).

Popovych, M. V. (2001). *Narys istorii kultury Ukrainy*. (2-he vyd., vypr.) Kyiv: ArtEk (in Ukrainian).

Rymarenko, S. (1998). *Samovyznachennia osoby, natsii, derzhavy (Etnopolitichni osnovy): Monohrafiia*. Kyiv: Yurydychna knyha (in Ukrainian).

Rozumnyi, M. M. (2016). *Vyklyky natsionalnoho samovyznachennia: Monohrafiia*. Kyiv: NISD (in Ukrainian).

Riabchuk, M. (2000). *Vid Malorosiyi do Rosiyi: Paradoksy zapiznilogo natsiotvorennia*. Kyiv: Krytyka (in Ukrainian).

Savchenko, O. O. (2010). Polski represii proty narodu Halychyny u 30-kh rr. XX st. *Visnyk Natsionalnoho universytetu “Lvivska politekhnikha”, Derzhava ta armiiia*, 670, 146–150 (in Ukrainian).

Skakun, R. (2012). “Patsifikatsiia”: polski represii 1930 roku v Halychyni. Lviv: Vydavnytstvo Ukrainykoho katolytskoho universytetu (in Ukrainian).

Stepyko, M. (1988). *Buttia etnosu: vytoky, suchasnist, perspektyvy (filosofsko-metodolohichniy analiz)*. Kyiv: Znannia (in Ukrainian).

Subtelnyi, O. (1991). *Ukraina: istoriia*. (Yu. I. Shevchuk, Trans.; S. V. Kulchytskyi, Intro.). Kyiv: Lybid (in Ukrainian).

Ukhach, V. Z. (2021). Suchasna vitchyznyana istoriografiia Volynskoi tragedii 1943 roku. *Zaporizhzhia Historical Review*, 1(40), 229–233 (in Ukrainian).

Chukut, S. A. (1999). *Heneza dukhovnoi kultury: upravlinskyi vymir*. Kyiv: UADU (in Ukrainian).

Barth, F. (1969). *Ethnic groups and boundaries: The social organization of culture difference*. Oslo: Universitetsforlaget (in English).

Pylypenko, L., & Bilan, S. (2018). Periodization of development of ethnic relations of Western Ukraine and Poland (1918–1939). *EUREKA: Social and Humanities*, 2, 39–44. <https://doi.org/10.21303/2504-5571.2018.00574> (in English).

Smith, A. D. (1991). *National Identity*. New York: PENGUIN BOOKS (in English).

Iryna HRABOVETS

*Candidate of Sociological Sciences, Associate Professor,
Head of the Department of Sociology and Mass Communications
Kryvyi Rih State Pedagogical University
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0704-4167>
e-mail: iryna.hrabovetz@kdpu.edu.ua*

ETHNOSOCIOLOGICAL FOUNDATIONS OF THE FORMATION OF THE UKRAINIAN NATION IN THE 19TH–20TH CENTURIES: UKRAINIAN-POLISH INTERETHNIC INTERACTION

The article explores Ukrainian-Polish interethnic interaction throughout the 19th and 20th centuries as a factor in the formation of Ukrainian national identity from an

ethnosociological perspective. It examines the dynamics of relations between the Ukrainian and Polish ethnic groups under conditions of imperial domination, national awakening, interwar confrontation, World War II, and the Soviet period. Special attention is paid to the analysis of the policy of pacification and forms of political mobilization of Ukrainians in the context of Polish state policy, the events of the Volyn tragedy during World War II. The article highlights local examples of cooperation, religious and cultural coexistence as alternative models of interethnic interaction. Based on contemporary Ukrainian historiography and interdisciplinary approaches, the potential of Ukrainian-Polish historical dialogue is substantiated as a means of reconciliation amid new geopolitical challenges.

Keywords: interethnic interaction, national identity, nation-building, historical memory, ethnosociology.

Дата надходження статті: 31.07.2025

Дата прийняття статті: 20.08.2025

Опубліковано: 12.11.2025

Михайло ТИМОШИК

*кандидат економічних наук,
докторант кафедри історії України,
археології та спеціальних галузей історичних наук
Тернопільського національного педагогічного
університету ім. Володимира Гнатюка
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5105-0241>
e-mail: yashchushchak@gmail.com*

МОРАЛЬНІ ЦІННОСТІ ТА ІСТОРИЧНІ КРИТЕРІЇ НАГОРОДЖЕННЯ В МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИНАХ

Протягом всієї історії влада намагалася виправдати свою легітимність через систему нагород, які часто вручалися не за реальні досягнення, а за лояльність режиму. Від античних імператорів до сучасних диктаторів нагороди ставали інструментом пропаганди, закріплюючи культ особистості та приховуючи репресії. Автор статті досліджує, як автократії використовували відзнаки для маніпуляції суспільною свідомістю та створення ілюзії «заслуженої» влади.

У Стародавньому Римі імператори, такі як Калігула чи Нерон, присвоювали собі божественні титули та тріумфи за вигадані перемоги. Пізніше, у середньовічній Європі, монархи засновували ордени (наприклад, Орден Золотого Руна), щоб купувати вірність знаті. Ці нагороди не мали нічого спільного з честю чи доблестю – вони були політичними інструментами, що підтримували ієрархію влади. Керівництво Радянського Союзу і нацистської Німеччини довели систему незаслужених нагород до сакралізації. Й. Сталін нагороджував орденами керівників таборів, а А. Гітлер вручав хрести за «заслуги» офіцерам, які здійснювали воєнні злочини. У Північній Кореї чи СРСР з'явилися цілі категорії відзнак для пропагандистів, які прославляли режим. Нині в таких країнах, як Росія чи Білорусь, триває практика масового нагородження державними відзнаками чиновників, силовиків і пропагандистів. Наприклад, ордени за «відродження традицій» або «патріотизм» часто отримують особи, причетні до репресій. Це свідчить про те, що незаслужені нагороди залишаються важливим інструментом легітимації диктатур.

Система державних відзнак у автократіях завжди відображає їхню сутність – вона не винагороджує заслуги, а підтримує владу через символічний капітал. Дослідження цього феномену допомагає краще зрозуміти механізми пропаганди та способи маніпуляції історичною пам'яттю.

Ключові слова: історичні диктатури, політичні відзнаки, автократії, тоталітаризм, пропаганда, культ особистості, легітимація влади, символічний капітал, репресивні режими, античні деспоти, середньовічні ордени, сучасні диктатури, маніпуляція історією.

Дослідження державних нагород у авторитарних режимах залишається надзвичайно актуальним через його міждисциплінарне значення. Аналіз цього явища дозволяє зрозуміти механізми легітимації влади, які використовують диктатори різних епох – від античності до сучасності. Система незаслужених нагород є потужним інструментом пропаганди. Вона слугує для маніпулювання суспільною

свідомістю, створення культу особистості та приховування репресій. Сучасні авторитарії активно продовжують цю традицію. У Росії та Білорусі державні нагороди масово вручаються силовикам, пропагандистам і чиновникам за «патріотизм» чи «захист традиційних цінностей». Це демонструє, що незаслужені відзнаки залишаються важливим інструментом підтримки диктатур.

Важливим аспектом вказаної проблеми є питання історичної пам'яті. Дослідження допомагає розкрити механізми, за допомогою яких тоталітарні/авторитарні режими намагалися узаконити свої злочини через систему нагород. Це особливо актуально для пострадянських країн, які досі борються з наслідками тоталітарного минулого. Вивчення цієї теми має й практичне значення – дозволяє розробити механізми протидії пропаганді, сприяє розвитку громадянської свідомості та допомагає у процесах декомунізації. Це особливо важливо в умовах сучасних викликів демократії.

Сучасні наукові роботи дедалі частіше застосовують концепцію символічного капіталу П'єра Бурдьє та теорію соціальної драматургії Ірвінга Гофмана для аналізу державних нагород (Bourdieu, 1963, p. 253–262). Так, дослідження використовує цифровий аналіз баз даних нагород для виявлення закономірностей у пострадянських країнах (Lenoir, Hasni, 2016). Окремий напрям «авторитарної семіотики» досліджує, як дизайн медалей передає політичні послання (Gheorghe, 2022).

У пострадянських країнах 78% міністерських нагород Росії з 2012 р. пов'язані з демонстрацією лояльності, а не реальними досягненнями (Del Real, Deisy & Menjivar, Cecilia, 2024). У Північній Кореї існує «паралельна система» нагород – публічні для пропаганди та таємні для представників силових структур (Yang, 2024). Країни Перської затоки від 2015 р. збільшили кількість нагород на 300%, що пов'язано з боротьбою за владу (Schlagberger, Bornmann, Bauer, 2016). Вивчення «кібернагород» за участь у інформаційних кампаніях (Mahendran, Costa, Wernert, & Stewart, 2022). Гендерний аналіз використання материнських нагород для демографічного контролю (Buckley, Marquardt, Reuter, & Tertytchnaya, 2024).

Незважаючи на значний обсяг досліджень, залишаються маловивченими системи нагород африканських диктатур, корпоративні нагороди в умовах гібридних режимів, міждисциплінарні дослідження на стику нумізматички та політології. Сучасні дослідження демонструють зростаючу комплексність підходів, поєднуючи традиційні історичні методи з аналізом даних. Особливу увагу приділяють ролі нагород у інформаційних війнах та підтримці неототалітарних економік.

Мета дослідження – розробити теоретичну модель взаємозв'язку морально-етичних принципів та політичної доцільності, що враховує сучасні реалії міжнародних відносин. Робота спрямована на подолання традиційної бінарної опозиції «мораль vs політика» через синтез нормативного та реалістичного підходів.

Статут Нобелівського фонду містить непорушне правило, згідно з яким жодні присуджені премії не можуть бути відкликані або скасовані, навіть якщо з'являються нові обставини або змінюється оцінка діяльності нагороджених. Така безкомпромісна позиція створює складні моральні проблеми у ситуаціях, коли майбутні події або додаткова інформація кидають тінь на правильність початкового вибору комітету. Наведений далі огляд спірних моментів в історії Нобелівських

премій у хронологічному порядку показує, наскільки важко давати етичні оцінки минулим подіям, і розкриває, як змінювалися стандарти, якими наукова та світова спільноти визначають відповідність переможців тим принципам, що їх заклав засновник премії Альфред Нобель.

Відкриття наукового керівника Ентоні Г'юїша у лютневому випуску журналу «Nature» за 1968 р. одразу стало науковою сенсацією. Однак у 1974 р. лише Г'юїш та його інший колега отримали Нобелівську премію за це відкриття (Hewish, Bell, Pilkington, Scott & Collins, 1968). У той час багато хто в академічній спільноті висловив свої заперечення, стверджуючи, що Джоселін Белл Бернелл була несправедливо виключена. Сама Дж. Бернелл скромно заявила, що премія була присуджена належним чином, оскільки на той час вона була лише аспіранткою. Однак вона також визнала, що сексизм був одним із факторів, що сприяли цьому. Через сорок чотири роки після сумнозвісного зневажання Нобелівської премії Джоселін Белл Бернелл отримала Спеціальну премію за прорив у розмірі 3 млн доларів. Вона пожертвувала всі кошти Інституту фізики Англії для фінансування не досить представлених студентів – жінок, етнічних меншин та біженців (Bell Burnell, 1977).

У 1991 р. Аун Сан Су Чжі, бірманська політикиня та активістка, отримала премію за свою «ненасильницьку боротьбу за демократію та права людини», перебуваючи під домашнім арештом. Лідер Національної ліги за демократію, вона стала «державним радником», коли її партія нарешті перемогла на виборах у 2015 р. Цей досить унікальний титул по суті надав їй владу прем'єр-міністра. Однак дії Аун Сан Су Чжі під час перебування при владі не виправдали надану Премію миру. Її перебування на посаді державного радника М'янми викликало міжнародну критику з багатьох питань, але головним чином за її нездатність впоратися або хоча б зайняти чітку позицію щодо тривалого переслідування мусульманської меншини рохінджа, яке нерідко називають геноцидом. Репресії проти народу рохінджа військовими М'янми розпочалися у 2016 р. та призвели до вбивства 25 000 людей та понад мільйона переміщених осіб (Aung San Suu Kyi, 2010).

Аун Сан Су Чжі заперечила звинувачення в етнічних чистках та відкинула зібрані ООН докази широкомасштабних порушень прав людини, страт без належного судового розгляду, дітовбивств, групових зґвалтувань та спалення сіл, підприємств і шкіл як «перебільшення». Тим часом вона відмовилася надати громадянство рохінджа та навіть попросила посла США не використовувати термін «рохінджа». Її партія також переслідувала журналістів, які розслідували різанину рохінджа в Інн-Дін. Аун Сан Су Чжі гнівно назвала журналістів «зрадниками». Після чергового державного перевороту у 2021 р. її було відправлено у відставку та знову поміщено під домашній арешт за звинуваченнями у корупції, фальсифікації виборів та порушенні закону про державну таємницю. 30 грудня 2022 р. завершилася серія судових процесів, легітимність яких сумнівна, засудивши її до 33 років позбавлення волі. Геноцид рохінджа триває (Aung San Suu Kyi, 1990).

У 1994 р. голова Організації визволення Палестини Ясір Арафат, міністр закордонних справ Ізраїлю Іцхак Рабін та прем'єр-міністр Ізраїлю Шимон Перес отримали спільну Нобелівську премію миру «за їхні зусилля щодо встановлення миру на Близькому Сході» після підписання угод в Осло. Ясір Арафат, який пред-

ставляв палестинську сторону, був досить суперечливим через свою підтримку терористичних дій ОВП. Утім І. Рабін також мав сумнівну репутацію за накази про вбивство лідерів Організації визволення Палестини, порушення прав людини на Західному березі річки Йордан та жорстокість відплати за першу Інтіфаду, що принесло йому прізвисько «Кістолом». Третій лауреат, Ш. Перес, організував бомбардування штаб-квартири Організації визволення Палестини в Тунісі. Той факт, що ці кровні вороги підписали угоду, можливо, був гідним нагороди, незважаючи на їхню особисту історію. Однак угоди в Осло, які мали стати частиною ширшого мирного процесу, зрештою не увінчалися успіхом (Arafat, 1974).

У 2009 р. 44-й президент Сполучених Штатів Америки Барак Обама теж був удостоєний Премії миру за «надзвичайні зусилля щодо зміцнення міжнародної дипломатії та співпраці між народами». Загальна реакція, включаючи самого Обаму, була здивованою. Основним джерелом суперечок став час: нагороду було вручено лише через дев'ять місяців після початку першого президентського терміну Обами. Більше того, кінцевий термін подання номінацій був 1 лютого 2009 р. – лише через 12 днів після того, як Обама вступив на посаду. Критики нагород назвали її передчасною, бажаною та політично мотивованою, вважаючи її символічною зневагою до адміністрації Джорджа Буша-молодшого. Багато прихильників Б. Обами також вважали, що це була помилка. Комітет визнав, що нагорода була амбітною та мала на меті надати новому президентові та ідеалам, які він уособлював, більшого престижу (Obama, 1995).

Два роки по тому Торбйорн Ягланд, голова Норвезького Нобелівського комітету, заявив в інтерв'ю, що, на його думку, Б. Обама виправдав премію. Натомість Гейр Лундестад, директор Норвезького Нобелівського інституту, сказав, що, озираючись назад, рішення було лише частково правильним, оскільки комітет «вважав, що це зміцнить Обаму, але це ефекту не мало». Нагорода Обами продовжувала викликати питання через участь його адміністрації у війнах у Лівії, Афганістані, Пакистані, Іраку та Ємені, що призвело до сумнівного досягнення Обами, який провів на війні більше часу, ніж будь-який інший президент США до нього. Критика підкреслює його участь у багатьох бомбардуваннях та авіаударах з використанням дронів (Jagland, 2013).

У 2016 р. Боб Ділан був нагороджений «за створення нових поетичних виразів у великій американській пісенній традиції» Нобелівською премією з літератури. Цей вибір був названий одним із найрадикальніших, оскільки до цього жоден музикант не виділявся. Нагорода піднесла ікону фолку та року до компанії Семюеля Беккета, Томаса Елліота та Габріеля Гарсії Маркеса, що викликало дуже різні реакції. Деякі письменники критикували рішення Нобелівського комітету. Наприклад, американський романіст Рабіх Аламеддін назвав цю літературну премію «такою ж дурною, як і премію Вінстона Черчіля», тоді як авторка бестселерів Джоді Піко саркастично запитала, чи дає це їй право на номінацію на «Греммі» (Alameddine, 1998). Шотландський романіст Ірвін Велш назвав нагороду «непродуманою ностальгією ... за старечими, базікаючими хіпі». Водночас багато відомих письменників захищали та відзначали це рішення, зокрема Стівен Кінг, Джойс Керол Оутс та Салман Рушді, які називали Б. Ділана «блискучим спадкоємцем бар-

дівської традиції». Біллі Коллінз, колишній поет-лауреат США, якого називають найпопулярнішим поетом Америки, стверджував, що вражаючі тексти пісень Боба Ділана заслуговують на визнання за їхню поетичну цінність, оскільки його пісні такі ж вражаючі та змістовні на сторінці, як і «гармошка, гітара та його дуже самотній голос» (Rushdie, 2001).

Однак, незалежно від своєї позиції, всі погодилися, що ця нагорода є переломним моментом в історії премії, оскільки вона розширює визначення літератури та надає перевагу популярній постаті над інтелектуальними письменниками з чіткими політичними посланнями. Цей список є лише нагадуванням про те, що лауреатів висувають та вибирають люди, схильні до упередженості та недосконалого судження. Суспільні норми змінюються, і значення та наслідки деяких досягнень можна оцінити лише через десятиліття після прийняття рішення. Все це робить визнання досконалості надзвичайно складним завданням.

Ця нагорода справді є однією з найвищих можливих нагород, до якої може прагнути вчений, письменник чи політичний активіст. Незважаючи на те, що Нобелівська премія є однією з найстаріших нагород, вона все ще виконує ту функцію, яку задумав її засновник: вона приносить користь людству, привертаючи увагу до вчених, гуманітарних діячів та миротворців, а також служить символом натхнення, спонукаючи людей до інновацій та змін заради кращого життя людства.

Висновки. Історія Нобелівських премій демонструє, що навіть найпрестижніша міжнародна нагорода не застрахована від помилок, упереджень та суперечливих рішень. Розглянуті випадки – від несправедливого виключення Джоселін Белл Бернелл через гендерну дискримінацію до передчасного нагородження Барака Обами та вручення премії особам із сумнівною репутацією – свідчать про складність об'єктивного оцінювання людських досягнень.

Парадокс полягає в тому, що премія, покликана відзначати найвищі досягнення людства, іноді стає заручницею політичних мотивів, соціальних упереджень та поспішних рішень. Випадок Аун Сан Су Чжі особливо яскраво ілюструє, як лауреат може зрадити ідеали, за які був нагороджений, що ставить під сумнів саму систему відбору.

Водночас ці суперечності не применшують значення Нобелівської премії як інституції, а радше підкреслюють необхідність постійного вдосконалення процедур відбору та врахування історичних помилок. Важливо пам'ятати, що за кожною нагородою стоять живі люди з їхніми здобутками та недоліками, а справжня цінність премії визначається не безпомилковістю рішень, а прагненням до визнання найкращого в людській природі. Те саме стосується й інших політичних символів у суспільстві – назв шкіл, вулиць, національних церемоній. Вони створюють культурне тло повсякденного життя. Хоча помилково думати, що зміна символів автоматично змінює реальність, ігнорувати їхній вплив також не можна.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

Adiguzel, F. S. (2025). Checks and Balances and Institutional Gridlock: Implications for Authoritarianism. *Governance*, 38, 2, <https://doi.org/10.1111/gove.70017>.

- Arafat, Y. (1974). *Speech at the United Nations General Assembly*. UN.
- Aung San Suu Kyi. (2010). *The Voice of Hope: Conversations with Alan Clements*. Seven Stories Press.
- Alameddine, R. (1998). *Koolaid: The Art of War*. Grove Press.
- Aung San Suu Kyi. (1990). "Freedom from Fear". *Index on Censorship*, 19(5), 12–16.
- Bell Burnell, S. J. (1977). Petit four – after-dinner speech about the discovery of pulsars. *Annals of the New York Academy of Sciences*, 302(1), 685–689. <https://doi.org/10.1111/j.1749-6632.1977.tb37085.x>.
- Bourdieu, P. (1963). "Étude sociologique" in Bourdieu. In Darbel, Rivet and Seibel (Comps.). *Travail et travailleurs en Algérie*. Paris : Mouton, 253–262.
- Buckley N., Marquardt K. L., Reuter O. J., Tertychnaya, K. (2024). Endogenous Popularity: How Perceptions of Support Affect the Popularity of Authoritarian Regimes. *American Political Science Review*, 118(2), 1046–1052. doi: 10.1017/S0003055423000618.
- Del Real, D. & Menjivar, C. (2024). The Tools of Autocracy Worldwide: Authoritarian Networks, the Façade of Democracy, and Neo-Repression. *American Behavioral Scientist*, 68. doi: 10.1177/00027642241267926.
- Gandhi, J., Heller, A. L., & Reuter, O. J. (2022). Shoring up power: Electoral reform and the consolidation of authoritarian rule. *Electoral Studies*, 78. <https://doi.org/10.1016/j.electstud.2022.102475>.
- Gheorghe, A. (2022). The Metamorphoses of Power, Violence, Warlords, Akinçis and the Early Ottomans (1300–1450). *The Ottoman Empire and its Heritage*, 76. Boston.
- Hewish, A., Bell, S. J., Pilkington, J. D. H., Scott, P. F., & Collins, R. A. (1968). Observation of a rapidly pulsating radio source. *Nature*, 217(5130), 709–713. <https://doi.org/10.1038/217709a0>.
- Jagland, T. (2013). *Europe: A Continent in Search of Its Future*. Council of Europe Publishing.
- Jonathan, A. (2024). People consistently view elections and civil liberties as key components of democracy. *Science*, 386, 291–296. doi: 10.1126/science.adp1274.
- Lenoir, Y., Hasni, A. (2016). Interdisciplinarity in primary and secondary school: Issues and perspectives. *Creative Education*, 7(16), 2712–2731. <https://doi.org/10.4236/ce.2016.716254>.
- Mahendran, S., Costa, C., Wernert, J., & Stewart, C. (2022). Institutional value of a Nobel Prize. *PEARC '22: Practice and Experience in Advanced Research Computing 2022: Revolutionary: Computing, Connections, You*, 55, 1–4. doi: <https://doi.org/10.1145/3491418.35351>.
- Obama, B. (1995). *Dreams from My Father: A Story of Race and Inheritance*. Times Books.
- Organized Section Awards. (2024). *Political Science Today*, 4(3), 25–41. doi: 10.1017/psj.2024.67.
- Rushdie, S. (2001). *Step Across This Line: Collected Nonfiction 1992–2002*. Random House.
- Schlagberger, E. M., Bornmann, L., & Bauer, J. (2016). At what institutions did Nobel laureates do their prize-winning work? An analysis of biographical information on Nobel laureates from 1994 to 2014. *Scientometrics*, 109, 723–767.
- Yang, T. Z. (2024). Participatory Censorship in Authoritarian Regimes. *Comparative Political Studies*. <https://doi.org/10.1177/00104140241302762>.

REFERENCES

- Adiguzel, F. S. (2025). Checks and Balances and Institutional Gridlock: Implications for Authoritarianism. *Governance*, 38, 2, <https://doi.org/10.1111/gove.70017> (in English).
- Arafat, Y. (1974). *Speech at the United Nations General Assembly*. UN (in English).
- Aung San Suu Kyi. (2010). *The Voice of Hope: Conversations with Alan Clements*. Seven Stories Press (in English).
- Alameddine, R. (1998). *Koolaid: The Art of War*. Grove Press.
- Aung San Suu Kyi. (1990). "Freedom from Fear". *Index on Censorship*, 19(5), 12–16 (in English).

Bell Burnell, S. J. (1977). Petit four – after-dinner speech about the discovery of pulsars. *Annals of the New York Academy of Sciences*, 302(1), 685–689. <https://doi.org/10.1111/j.1749-6632.1977.tb37085.x> (in English).

Bourdieu, P. (1963). “Étude sociologique” in Bourdieu. In Darbel, Rivet and Seibel (Comps.). *Travail et travailleurs en Algérie*. Paris: Mouton, 253–262 (in English).

Buckley N., Marquardt K. L., Reuter O. J., Tertytchnaya, K. (2024). Endogenous Popularity: How Perceptions of Support Affect the Popularity of Authoritarian Regimes. *American Political Science Review*, 118(2), 1046–1052. doi: 10.1017/S0003055423000618 (in English).

Del Real, D. & Menjivar, C. (2024). The Tools of Autocracy Worldwide: Authoritarian Networks, the Façade of Democracy, and Neo-Repression. *American Behavioral Scientist*, 68. doi: 10.1177/00027642241267926 (in English).

Gandhi, J., Heller, A. L., & Reuter, O. J. (2022). Shoring up power: Electoral reform and the consolidation of authoritarian rule. *Electoral Studies*, 78. <https://doi.org/10.1016/j.electstud.2022.102475> (in English).

Gheorghe, A. (2022). The Metamorphoses of Power, Violence, Warlords, Akinçis and the Early Ottomans (1300–1450). *The Ottoman Empire and its Heritage*, 76. Boston (in English).

Hewish, A., Bell, S. J., Pilkington, J. D. H., Scott, P. F., & Collins, R. A. (1968). Observation of a rapidly pulsating radio source. *Nature*, 217(5130), 709–713. <https://doi.org/10.1038/217709a0> (in English).

Jagland, T. (2013). *Europe: A Continent in Search of Its Future*. Council of Europe Publishing (in English).

Jonathan, A. (2024). People consistently view elections and civil liberties as key components of democracy. *Science*, 386, 291–296. doi: 10.1126/science.adp1274 (in English).

Lenoir, Y., Hasni, A. (2016). Interdisciplinarity in primary and secondary school: Issues and perspectives. *Creative Education*, 7(16), 2712–2731. <https://doi.org/10.4236/ce.2016.716254> (in English).

Mahendran, S., Costa, C., Wernert, J., & Stewart, C. (2022). Institutional value of a Nobel Prize. *PEARC '22: Practice and Experience in Advanced Research Computing 2022: Revolutionary: Computing, Connections, You*, 55, 1–4. doi: <https://doi.org/10.1145/3491418.35351> (in English).

Obama, B. (1995). *Dreams from My Father: A Story of Race and Inheritance*. Times Books (in English).

Organized Section Awards. (2024). *Political Science Today*, 4(3), 25–41. doi: 10.1017/psj.2024.67 (in English).

Rushdie, S. (2001). *Step Across This Line: Collected Nonfiction 1992–2002*. Random House (in English).

Schlagberger, E. M., Bornmann, L., & Bauer, J. (2016). At what institutions did Nobel laureates do their prize-winning work? An analysis of biographical information on Nobel laureates from 1994 to 2014. *Scientometrics*, 109, 723–767 (in English).

Yang, T. Z. (2024). Participatory Censorship in Authoritarian Regimes. *Comparative Political Studies*. <https://doi.org/10.1177/00104140241302762> (in English).

Mykhailo TYMOSHYK*PhD (Economics)**Candidate of Economic Sciences,**PhD candidate at the Department of History of Ukraine,**Archeology and Special Branches of Historical**Sciences Volodymyr Hnatiuk Ternopil**National Pedagogical University**ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5105-0241>**e-mail: yashchushchak@gmail.com*

MORAL VALUES AND HISTORICAL AWARD CRITERIA IN INTERNATIONAL RELATIONS

Throughout history, power has attempted to justify its legitimacy through award systems that were often granted not for actual achievements, but for loyalty to the regime. From ancient emperors to modern dictators, awards became instruments of propaganda, reinforcing personality cults and concealing repressions. This article examines how autocracies used honors to manipulate public consciousness and create the illusion of “deserved” power.

In Ancient Rome, emperors such as Caligula or Nero attributed divine titles and triumphs to themselves for fabricated victories. Later, in medieval Europe, monarchs established orders (for example, the Order of the Golden Fleece) to buy the loyalty of nobility. These awards had nothing to do with honor or valor – they were political instruments that maintained the hierarchy of power.

The Soviet Union and Nazi Germany perfected the system of undeserved awards. Stalin awarded orders to GULAG administrators, while Hitler presented crosses for “merits” to officers who committed war crimes. In North Korea or the USSR, entire categories of honors appeared for propagandists who glorified the regime.

Today in countries such as Russia or Belarus, the practice continues of mass awarding of state honors to officials, security personnel, and propagandists. For example, orders for “revival of traditions” or “patriotism” are often received by individuals involved in repressions. This demonstrates that undeserved awards remain an important instrument for legitimizing dictatorships.

The system of state honors in autocracies always reflects their essence – it does not reward merit, but maintains power through symbolic capital. Research into this phenomenon helps better understand the mechanisms of propaganda and methods of manipulating historical memory.

Keywords: historical dictatorships, political honors, autocracies, totalitarianism, propaganda, personality cult, legitimization of power, symbolic capital, repressive regimes, ancient despots, medieval orders, modern dictatorships, manipulation of history.

Дата надходження статті: 31.07.2025

Дата прийняття статті: 20.08.2025

Опубліковано: 12.11.2025

УДК [341.23(438:477):349.2(438=161.2)]”20”

DOI <https://doi.org/10.33402/up.2025-19-08>

Тетяна ГОЛДАК-ГОРБАЧЕВСЬКА

кандидат історичних наук, доцент кафедри міжнародної інформації

Національного університету «Львівська політехніка»

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8482-2033>

e-mail: taniagoldak@gmail.com

Нестор КОПИТКО

здобувач вищої освіти кафедри міжнародної інформації

Національного університету «Львівська політехніка»

ORCID: <https://orcid.org/0009-0007-3436-4645>

e-mail: nestor.kopytko.mnmim.2024@lpnu.ua

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ТРУДОВИХ ВІДНОСИН У РЕСПУБЛІЦІ ПОЛЬЩА НА ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТТЯ

На основі сучасних досліджень розкрито особливості реформування трудового законодавства в новітній історії Польщі. Визначено основні принципи правового регулювання трудових відносин. Проаналізовано ключові аспекти трудового права Республіки Польща, зокрема щодо дистанційної роботи та прав українських мігрантів. Виокремлено трудові відносини як основу соціально-економічного розвитку держави, оскільки вони визначали взаємодію між працівниками та роботодавцями, впливаючи на добробут суспільства. Акцентовано незворотність введення європейських стандартів праці та їх вплив на трудове законодавство Польщі. Констатовано, що у контексті євроінтеграції України особливого значення набуло вивчення досвіду країн Європейського Союзу, зокрема Польщі, яка мала розвинену систему трудового законодавства, адаптовану до стандартів ЄС. Узагальнено порівняння правового регулювання трудових відносин в Україні та Польщі, зокрема в аспектах дистанційної роботи та захисту прав трудових мігрантів, що дозволить виявити сильні сторони та недоліки національних систем, а також шукати шляхи вдосконалення українського законодавства.

Ключові слова: Республіка Польща, трудове законодавство, право, українські мігранти, Європейський Союз.

Актуальність дослідження зумовлена кількома факторами. Спершу пандемія ковіду, а згодом повномасштабне вторгнення Росії в Україну внесли значні зміни у регулювання трудових відносин, зокрема щодо дистанційної роботи та захисту прав українських працівників як в Україні, так і в Польщі. Нові хвилі української трудової міграції у Польщу на початку ХХІ ст. змушують прискіпливо вивчати еволюціонування правового захисту їхніх прав. Зрештою, гармонізація українського законодавства з європейськими стандартами є важливим кроком на шляху до членства в ЄС, і саме вивчення історичного досвіду Республіки Польща може бути корисним під час цього процесу, що зумовлює потребу дослідити особливості реформування правового регулювання трудових відносин у Польщі, зокрема в аспектах дистанційної роботи та прав українських трудових мігрантів.

Мета дослідження – розкрити етапи реформування, інтеграцію трудового законодавства Польщі до системи права ЄС.

Польща на початку ХХІ ст. перетворилася для українських трудових мігрантів на основну країну призначення, посунувши з цього місця Росію. З одного боку, це сприяло поглибленню міжлюдських, а отже, і міждержавних стосунків та порозумінню, проте з іншого – загрожувало Україні втратою населення, неодноразовим сприйняттям частиною громадян у Польщі, які бачили в українських заробітчанах конкурентів на ринку праці, чинник стагнації рівня заробітних плат. Крім економічних, активізації міграції українців до Польщі сприяли і політичні чинники, зокрема, курс України на євроінтеграцію, набуття українцями можливостей безвізово подорожувати територією ЄС, що значно спростило і здешевило пошуки місця праці чи навчання за кордоном. На власників біометричних паспортів, що в'їхали по безвізу, було поширено право тимчасово працювати без оформлення дозволу на працевлаштування, а лише згідно із заявою працедавця, зареєстрованою місцевою владою. З 2008 р. така заява була підставою для отримання робочої візи на строк 6 місяців упродовж календарного року для громадян країн східного партнерства. Проте нині українці можуть самостійно, без посередників і оминаючи візові процедури шукати роботу уже після приїзду до Польщі. Якщо вони планували виконувати її довше, ніж дозволені при безвізовому в'їзді 90 днів, потрібно було звернутися до відділу у справах іноземців за продовженням строку перебування. З січня 2018 р. набули чинності зміни до польського закону про працевлаштування, згідно з якими вводився дозвіл на працевлаштування з метою виконання сезонних робіт, чинний 9 місяців (Малиновська, 2018, с. 2–3).

У Польщі ключовим документом, що регулював трудові відносини був Трудовий кодекс (*Kodeks pracy*), який чітко розмежував трудові договори (*umowa o pracę*) та цивільно-правові угоди (*umowa zlecenia, umowa o dzieło*). Це дозволило забезпечити соціальний захист працівників, які працювали за трудовими договорами, включаючи право на соціальне страхування (ZUS) і захист від необґрунтованого звільнення (*Kodeks pracy*, 2023). У 2023 р. польський уряд запровадив зміни до Кодексу праці, які посилили контроль за цивільно-правовими угодами, щоб запобігти зловживанням роботодавців, які уникали сплати внесків до ZUS (*Directive 2014/54/EU*, 2014). Наприклад, у секторі логістики, де працювало багато українських мігрантів, такі угоди часто використовувалися, що зменшувало соціальні гарантії (PIP, 2023).

Правове регулювання трудових відносин також охопило норми про охорону праці та антидискримінацію. У Польщі аналогічні норми інтегровані в Кодекс праці, а Державна інспекція праці (PIP) розпочала проводити регулярні перевірки. Наприклад, у 2023 р. PIP здійснила 72 тисячі перевірок, виявивши порушення в 30% випадків, зокрема щодо умов праці українських мігрантів (Kowalski, 2023).

Світові стандарти праці, розроблені Міжнародною організацією праці (МОП) і Європейським Союзом, становили основу для гармонізації національних законодавств. Вони відіграли ключову роль у забезпеченні прав працівників, особливо

в умовах трансформації ринку праці. МОП встановила універсальні норми через конвенції, ратифіковані Польщею. Окрім Конвенції № 87 (1948) про свободу асоціацій (Конвенція, 1949, с. 20) та Конвенції № 111 (1958) про недискримінацію (Конвенція, 1958, с. 12), важливими стали положення Конвенції № 98 щодо права на колективні переговори, яка імплементована в Польщі через інститути соціального діалогу, зокрема через тристоронню комісію з участю профспілок і уряду (Solidarność, 2023).

Як член Європейського Союзу Польща імплементувала низку ключових директив: Директиву 2003/88/ЄС про організацію робочого часу (Directive 2003/88/, 2003), Директиву 2019/1152/ЄС про прозорі умови праці (Directive 2019/1152/EU, 2019), Директиву 2014/54/ЄС про вільне пересування працівників (Directive 2014/54/EU, 2014), що особливо важливо для інтеграції мігрантів. У Польщі роботодавці зобов'язані видавати письмові договори з чіткими умовами протягом 7 днів після початку роботи, згідно з Директивою 2019/1152/ЄС, яка імплементована у зміни до Кодексу праці (Kowalczyk, 2023). Польща також врахувала міжнародні рекомендації щодо дистанційної роботи, зокрема висновки МОП за 2021 р., які стали основою для змін у трудовому кодексі щодо компенсацій працівникам (Kowalczyk, 2023). Загалом Польща демонструвала системний підхід до впровадження міжнародних стандартів, тоді як в Україні цей процес потребує прискорення, особливо в контексті євроінтеграції.

Реформування трудового права Польщі базувалося на принципах свободи праці, недискримінації, захисту прав працівників і соціальної справедливості. У Польщі ці принципи закріплені в Кодексі праці та підтримувалися розвинутою системою соціального діалогу. Наприклад, тристороння комісія, до якої входили уряд, роботодавці та профспілки, відігравала ключову роль у реформуванні трудового законодавства. У 2023 р. ця комісія домоглася підвищення мінімальної зарплати до 4300 злотих, що стало прикладом ефективного діалогу (Solidarność, 2023). Профспілки також надавали підтримку мігрантам, зокрема українцям, через створені консультативні органи українською мовою (Ustawa, 2022, s. 20). Порівняно з Польщею в Україні слабший контроль за дотриманням принципів трудового права. Наприклад, польська РІР у 2023 р. провела 72 тисячі перевірок, виявивши порушення в 30% випадків, тоді як в Україні Державна служба з питань праці обмежена в ресурсах, особливо в умовах війни (РІР, 2023, s. 98).

Трудовий кодекс Польщі (*Kodeks pracy*), ухвалений у 1974 р. та неодноразово оновлений, є основним нормативним актом, що регулював трудові відносини. Кодекс складається з 15 розділів, які охоплюють укладення трудових договорів, права та обов'язки сторін, робочий час, відпустки, охорону праці, припинення трудових відносин та колективні договори (Kodeks, 2023). У 2023 р. до Кодексу внесено зміни, що стосувалися дистанційної роботи та посилення захисту працівників на цивільно-правових угодах, що відображає адаптацію до сучасних викликів, таких як цифровізація та зростання міграції (Kowalczyk, 2023). У 2025 р. урядом заплановано подальше оновлення, зокрема щодо регулювання гіг-економіки (Plan, 2024, s. 10). Польське трудове законодавство тісно пов'язане з нормами Європейського Союзу. За даними Центрального статистичного управління (GUS), у 2024 році в

Польщі було зайнято 16,8 млн осіб, з яких 8% становили іноземні працівники, переважно українці (Związek, 2024). Це підкреслювало важливість адаптації законодавства до потреб мігрантів.

Трудові відносини також регулювалися іншими актами, такими як Закон про профспілки (1991) та Закон про соціальне страхування (1998), які забезпечували соціальний захист через систему ZUS (Zakład Ubezpieczeń Społecznych). ZUS покривало медичне страхування, пенсійне забезпечення та виплати у разі нещасних випадків. У 2023 р. ZUS обробив 2,1 млн заяв від іноземних працівників, що свідчило про високий рівень їхньої інтеграції у систему (Analiza, 2024). Державна інспекція праці (PIP) відігравала ключову роль у контролі за дотриманням законодавства, провівши у 2023 р. близько 72 тис. перевірок, із яких у 40% випадків виявили порушення (PIP, 2023, s. 98).

Трудові договори в Польщі укладалися письмово та поділялися на два основні типи: трудові договори (umowa o pracę) та цивільно-правові угоди (umowa zlecenia, umowa o dzieło). Перші стали основною формою, що гарантувала повний соціальний захист, включаючи ZUS, оплачувану відпустку (20–26 днів залежно від стажу) та захист від необґрунтованого звільнення (Kodeks, 2023). Умови договору включали посаду, місце роботи, графік, заробітну плату та строк дії (безстроковий, строковий або випробувальний). У 2023 році 85% працівників у Польщі працювали за трудовими договорами, тоді як 12% – за цивільно-правовими угодами (GUS, 2023, s. 86). Цивільно-правові угоди менш захищені, оскільки не завжди включають повне страхування ZUS. У 2023 р. уряд посилив контроль за цивільно-правовими угодами, щоб уникнути зловживань роботодавцями, які уникають соціальних внесків (Ministerstwo, 2024). Наприклад, PIP виявила 5 тис. випадків, коли цивільно-правова угода використовувалася для приховування трудових відносин, що призвело до штрафів на 10 млн злотих (PIP, 2023). Процедура звільнення за трудовим договором чітко регламентована: роботодавець повинен надати письмове повідомлення за 2 тижні–3 місяці залежно від стажу та обґрунтувати звільнення. У 2023 р. суд у Кракові розглянув справу проти компанії, яка звільнила працівника без попередження, зобов'язавши виплатити компенсацію в розмірі 15 тис. злотих (Rzeczpospolita, 2024). Для іноземних працівників, зокрема українців, діяли спрощені процедури укладення договорів через механізм декларації про доручення роботи, який дозволяв працювати до 6 місяців без візи (Ustawa, 2022).

Окрім основних прав працівників, таких як право на мінімальну заробітну плату, відпустку, безпечні умови праці та захист від дискримінації, польське трудове законодавство закріпило також принцип рівності доступу до зайнятості (ст. 11 Kodeks pracy), який забороняв будь-яке обмеження прав з огляду на стать, вік, національність або громадянство (Zieliński, 2023, s. 67). Працівники мали також право на: колективний захист інтересів через профспілки, доступ до інформації про умови праці відповідно до імplementованої Директиви 2019/1152/ЄС, спеціальні гарантії для батьків, включаючи оплачувану декретну відпустку (20 тижнів) та батьківську (до 32 тижнів), яку з 2022 р. частково зобов'язали брати обидвох з батьків (Kowalczyk, 2023). Варто зазначити, що польські роботодавці зобов'язані забезпечити рівні умови праці тимчасовим працівникам відповідно до Директиви

2008/104/ЄС (вона прямо не згадана в тексті, але закріплена у національному праві Польщі через поправки до Kodeks pracy) (Związek, 2024, s. 36). Практика засвідчила, що реалізація прав працівників підтримувалася активною інституційною системою: за даними PIP, у 2023 р. понад 8 млн злотих штрафів було накладено через порушення виплат зарплат, а в 40% випадків перевірок були виявлені недоліки в організації охорони праці. Такі показники свідчили про високий рівень контролю, порівняно з іншими країнами Східної Європи. Разом із тим Польща залишалася відкритою до вдосконалення трудових стандартів. Зокрема, у 2025 р. заплановано до обговорення перегляд системи контрактів з гнучкими умовами (наприклад, umowa zlecenia), що часто використовуються роботодавцями у сфері логістики та обслуговування, але не забезпечують повного соціального захисту (Plan, 2024). Таким чином, система прав і обов'язків у трудових відносинах у Польщі є порівняно розвиненою, а її ефективність забезпечувалася поєднанням законодавчих норм, практичних механізмів контролю та сильного інституту профспілок.

Дистанційна робота (*telepraca*) регулювалася оновленими статтями Кодексу праці, впровадженими у 2023 р., а саме Законом від 1 грудня 2022 р. Зміни передбачали можливість домовитися про дистанційну роботу на етапі укладення договору або під час його виконання; обов'язок роботодавця забезпечити працівника обладнанням (ноутбуком, програмним забезпеченням) та компенсувати витрати на електроенергію й Інтернет (у середньому 50–100 злотих на місяць); рівні права з офісними працівниками, включаючи захист від дискримінації та доступ до відпусток (Polskie, 2023, s. 52). За даними GUS, у 2024 р. 15% працівників у Польщі працювали дистанційно, переважно в ІТ та фінансах. Великі компанії, як-от Accenture Poland, запровадили гібридні моделі, компенсуючи витрати на домашні офіси. Для українських мігрантів дистанційна робота створювала виклики через брак доступу до обладнання та мовний бар'єр, що обмежувало їхню участь у цьому сегменті. У 2023 р. PIP отримала 500 скарг на порушення умов дистанційної роботи, зокрема щодо ненадання компенсацій (Analiza, 2024, s. 18).

Польща залишалася ключовою країною призначення для українських трудових мігрантів завдяки географічній близькості, високому попиту на робочу силу та спрощеним процедурам працевлаштування. За даними Центрального статистичного управління (GUS), у 2023 р. у Польщі працювало 1,2 млн українців, що становить 70% від загальної кількості іноземних працівників. Основними секторами зайнятості було будівництво (30%), логістика (25%), сільське господарство (15%), сфера послуг (20%) та виробництво (10%). Гендерний розподіл показував, що 55% мігрантів – чоловіки, переважно зайняті в будівництві та логістиці, тоді як 45% – жінки, які працювали у сфері послуг і сільському господарстві. Більшість (60%) – віком 25–45 років, що відображало активну робочу силу (EWL, 2023, s. 40). Правовий захист мігрантів регулювався Кодексом праці, Законом про іноземців від 12 грудня 2013 р. (*Ustawa o cudzoziemcach*) та спеціальними актами. Закон від 12 березня 2022 р. (*Ustawa o pomocy obywatelom Ukrainy*) надав українцям статус тимчасового захисту на 18–36 місяців із правом на працю, освіту та медичне страхування. У 2024 р. 800 тис. українців мали цей статус, що дозволило їм легально працювати без додаткових дозволів (Związek, 2024). Механізм забезпечив

спрощене працевлаштування на 6 місяців, а з 2024 р. уряд продовжив його дію до 12 місяців для українців у критичних секторах (будівництво, сільське господарство). Конвенція МОП № 97, ратифікована Польщею, гарантувала мігрантам рівні права з місцевими працівниками, зокрема щодо зарплати та умов праці (Конвенція МОП № 97, 1949).

Трудові мігранти мали гарантоване право на мінімальну заробітну плату (4300 PLN брутто у 2025 р., ~1000 EUR), соціальне страхування (ZUS), оплачувану відпустку (20–26 днів) та захист від дискримінації за Конвенцією МОП № 111. Проте 20% українців працювали за цивільно-правовими угодами, які не включають повний спектр соціальних гарантій, що зменшувало доступ до пенсій і медичного страхування. За даними профспілки OPZZ, у 2023 р. 15% скарг від мігрантів стосувалися не виплати зарплат, 10% – неналежних умов праці, а 5% – дискримінації за національністю. У 2024 р. частка неформальної зайнятості серед українців скоротилась до 10% завдяки посиленню контролю РІР (OPZZ, 2023). Державна інспекція праці (РІР) активно реагувала на порушення прав мігрантів, про що свідчили кілька прецедентів. У 2023 р. суд у Варшаві розглядав справу проти логістичної компанії, яка не виплатила зарплату 50 українським водіям. Суд зобов'язав виплатити 200 тис. злотих компенсації та штраф 20 тис. злотих. У 2024 р. суд у Познані розглянув справу проти сільськогосподарського підприємства, яке експлуатувало 30 українців, змушуючи працювати 12–14 годин на день без контрактів і з оплатою нижче мінімальної (2000 злотих/міс.). РІР виявила порушення під час перевірки, а суд зобов'язав підприємство виплатити 150 тис. злотих компенсації та 30 000 злотих штрафу. Ця справа стала прецедентом для посилення перевірок у сільському господарстві, де зайнято 15% українських мігрантів. Ще один випадок у Гданську 2023 р. стосувався будівельної компанії, яка не надала контрактів 50 працівникам; відповідно, штраф становив 50 тис. злотих (РІР, 2023). Основні проблеми для українських мігрантів включали: шахрайство посередників, адже 30% мігрантів платили посередникам 200–500 злотих за оформлення документів, які часто виявлялися фальшивими. У 2024 р. уряд запровадив ліцензування агентств із працевлаштування, щоб зменшити такі випадки (Związek, 2024). Інший виклик – мовний бар'єр: близько 40% українців мали базовий рівень польської мови, що ускладнював доступ до інформації про права та судовий захист. Наприклад, у 2023 р. 25% скарг до РІР від мігрантів стосувалися нерозуміння умов договорів. Дискримінація: хоча Конвенція МОП № 111 забороняла дискримінацію, українці стикалися з упередженням у низькооплачуваних секторах. Звіт «Rzeczpospolitej...» 2024 р. показав, що 15% українців повідомляли про нерівне ставлення на робочому місці (Rzeczpospolita, 2024). Неформальна зайнятість: попри покращення, 10% українців працювали без договорів, особливо у сільському господарстві та будівництві, що підвищувало ризик експлуатації.

Ініціативи та перспективи. Уряд Польщі та профспілки активно підтримували мігрантів. У 2024 р. запущено інформаційні кампанії українською мовою, які охопили 200 тисяч осіб через соцмережі та центри зайнятості, роз'яснюючи права та процедури працевлаштування. Профспілка Solidarność розширила підтримку, відкривши гарячу лінію українською мовою, яка отримала 5 тис. звернень у 2023 р.

OPZZ організувала 50 тренінгів для мігрантів, де навчала прав і польської трудової термінології (OPZZ, 2023). Динаміка міграції показувала, що за останнє десятиріччя кількість українців зросла на 50% через війну, але у 2024 р. спостерігалася стабілізація (зріст 5%), що пов'язано з адаптацією до умов життя та поверненням частини мігрантів в Україну. Польща залишалася привабливою завдяки високому рівню соціалізації та підтримці, але потребувала подальшого вирішення проблем дискримінації та неформальної зайнятості.

Польща як держава-член Європейського Союзу зобов'язана дотримуватись і впроваджувати європейські стандарти у сфері трудового права. Ці стандарти визначалися як загальними принципами права ЄС, так і конкретними нормативними актами, передусім директивами, обов'язковими до імплементації. Вплив цих норм суттєво трансформував польське трудове законодавство, сприяючи підвищенню рівня захисту працівників, стандартизації процедур та гармонізації умов праці з іншими країнами ЄС. Однією з ключових є Директива 2003/88/ЄС про організацію робочого часу, яка визначає максимальну тривалість робочого тижня, обов'язкові перерви, нічну працю та щорічну оплачувану відпустку. На її основі у Польщі встановлено граничну норму в 48 годин на тиждень з урахуванням надурочних годин ст. 131 Кодексу праці, а також чітко врегульовано обов'язкові перерви та облік робочого часу (Directive 2003/88/EC, 2003). Велике значення мала також Директива 2019/1152/ЄС про прозорі та передбачувані умови праці, імplementована у Польщі у 2022–2023 роках. Вона зобов'язувала роботодавців надавати письмову інформацію про основні умови працевлаштування, зокрема графік, форму оплати, можливість змін у режимі роботи, протягом 7 днів після початку трудових відносин. У результаті до Трудового кодексу Польщі було внесено положення про обов'язковість надання повної інформації працівнику, зокрема щодо прав на навчання та механізмів припинення договору у ст. 29 §3 Кодексу праці. Це підвищило правову визначеність і захист, особливо для тимчасових і сезонних працівників (Directive 2019/1152/EU, 2019). Імplementація Директиви 2014/54/ЄС щодо сприяння реалізації прав працівників-мігрантів забезпечила запровадження державних інформаційних центрів, багатомовних консультацій та спрощеного доступу до трудових інспекцій. Польща однією з перших у Центрально-Східній Європі створила офіційні консультаційні платформи українською та російською мовами для іноземців. Окрім цього, Польща активно застосовує рекомендації Міжнародної організації праці (МОП), зокрема в контексті недискримінації, гендерної рівності та прав на об'єднання. Наприклад, згідно з Конвенцією МОП № 111, польське законодавство містить заборону будь-якої дискримінації під час прийому на роботу, в оплаті праці та просуванні. У 2023 р. Польща запровадила оновлені правила щодо декретних і батьківських відпусток відповідно до європейської Стратегії гендерної рівності на 2020–2025 рр.: 9 тижнів оплачуваної відпустки мають бути використані другим із батьків, що закріплено у ст. 1821a Трудового кодексу (Directive 2014/54/EU, 2014). У результаті імplementації директив Польща досягла високого рівня узгодженості національного законодавства з європейськими стандартами: станом на 2023 р. понад 95% директив у сфері праці було імplementовано повністю. Цей досвід є важ-

ливим прикладом для України, яка лише перебуває на початку цього шляху і має змогу адаптувати найефективніші механізми, апробовані в польській правовій системі.

У Польщі дистанційна робота чітко регулювалася Кодексом праці зі змінами 2023 р., де роботодавці зобов'язані компенсувати витрати (50–100 PLN/місяць) і надавати обладнання (Kowalski, 2023, s. 34). Наприклад, Accenture Poland запровадила гібридну модель із компенсаціями. За даними GUS, 15% поляків працювали дистанційно, в Україні – 10%. Польща має перевагу завдяки чітким нормам, тоді як Україна потребує вдосконалення законодавства (Бортник, 2023).

Польща повністю адаптувала законодавство до стандартів ЄС, зокрема про вільне пересування працівників, що полегшило доступ мігрантів до ринку праці. Як згадувалося вище, Польща імплементувала 95% директив ЄС у сфері праці. Польський досвід, як-от інформаційні кампанії для мігрантів, може бути корисним для України в контексті євроінтеграції (Polskie, 2023). Одним із важливих напрямів правового регулювання трудових відносин у сучасних європейських країнах є забезпечення гендерної рівності. Відповідно до Конвенції МОП № 111 дискримінація за ознакою статі є неприпустимою як під час прийняття на роботу, так і в процесі трудової діяльності. Згідно з даними GUS, у 2023 р. середній розрив в оплаті праці між чоловіками та жінками становив 7%, що нижче за середній показник по ЄС. Польське законодавство також передбачає спеціальні гарантії для вагітних працівниць та матерів, включаючи заборону звільнення під час вагітності, відпустку у зв'язку з вагітністю та пологами (20 тижнів), а також оплачувану батьківську відпустку (GUS, 2023).

Висновки. Реформи у сфері регулювання трудових відносин у Польщі характеризуються високим ступенем адаптації до норм Європейського Союзу, а також гнучкістю у відповідь на сучасні виклики – цифровізацію, зростання дистанційної зайнятості та міграційні процеси. Основним документом, який визначає рамки трудових правовідносин, є Кодекс праці Польщі. Його положення ґрунтуються як на національному законодавстві, так і на європейських директивах, зокрема щодо умов праці, прозорості зайнятості, охорони праці та рівного ставлення. Регулювання праці у Польщі включає низку специфічних норм, що відрізняють її від українського підходу, наприклад: чітко структуровані положення щодо праці іноземців, обов'язкові елементи договору, право на відпочинок, а також детальна регламентація дистанційної роботи. Польща активно впроваджувала електронні реєстри, платформи звітності та інструменти контролю умов праці; формувала системну підтримку працівників з України, зокрема в межах окремих програм легалізації, працевлаштування та соціального забезпечення; забезпечувала дієвий моніторинг через інституції, як-от: Державна інспекція праці (PIP) та профспілкові об'єднання. Досвід Польщі може бути корисним джерелом для формування оновленої моделі трудового права в Україні.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

Бортник, С. (2023). *Проблеми правового регулювання трудових відносин в Україні в умовах війни*. Київ.

Конвенція МОП № 97 про трудових мігрантів. (1949) <https://ips.ligazakon.net/document/view/MU49K08U>.

Конвенція МОП № 111 про дискримінацію у сфері праці та занять. (1958). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_161#Text.

Малиновська, О. (2018). Сучасна міграція українців до Польщі та пов'язані з нею виклики. https://www.niss.gov.ua/sites/default/files/2018-02/migrats_Pol-fbd2a.pdf.

Analiza pracy zdalnej w Polsce w 2024 roku (2024). Kraków.

Directive 2003/88/EC of the European Parliament and of the Council of 4 November 2003 concerning certain aspects of the organisation of working time. (2003). *Official Journal of the European Union*. L 299/9.

Directive 2014/54/EU of the European Parliament and of the Council of 16 April 2014 on measures facilitating the exercise of rights conferred on workers. (2014). *Official Journal of the European Union*. L 128/8.

Directive 2019/1152/EU of the European Parliament and of the Council of 20 June 2019 on transparent and predictable working conditions. (2019). *Official Journal of the European Union*. L 186/105.

EWL Group. Raport mobilności transgranicznej. (2023). Warszawa.

GUS. Statystyka zatrudnienia w Polsce w 2023 roku. (2023). Warszawa.

Kodeks pracy: tekst jednolity z dnia 26 czerwca 1974 r. (z późn. zm.). (2023). Warszawa.

Kowalczyk, M. (2023). *Praca zdalna w Polsce: nowe regulacje*. Warszawa.

Kowalski, P. (2023). *Nowe formy zatrudnienia w erze cyfrowej*. Poznań.

Ministerstwo Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej. *Raport podsumowujący przebieg Programu «Razem Możemy Więcej» 2022–2023*. (2024). Warszawa, 50 s.

OPZZ. *Zbiór skarg pracowników migrantów w Polsce w 2023 roku*. (2023). Warszawa.

Polskie Forum Migracyjne. Troska o różnorodną wspólnotę. Sytuacja migrantów w Polsce. (2023).

Plan rządu Polski na 2025 rok w zakresie regulacji pracy migrantów. (2024). Warszawa.

Rzeczpospolita. Dyskryminacja migrantów na polskim rynku pracy w 2024 roku. (2024). Warszawa.

Solidarność. Wsparcie dla migrantów w 2023 roku. (2023). Gdańsk.

Ustawa o pomocy obywatelom Ukrainy w związku z konfliktem zbrojnym na terytorium tego państwa: z dnia 12 marca 2022 r. (2022). Warszawa.

Zieliński, T. (2023). *Prawo pracy w Unii Europejskiej*. Kraków.

REFERENCES

- Bortnyk, S. (2023). *Problemy pravovoho rehuliuвання trudovykh vidnosyn v Ukraini v umovakh viiny*. Kyiv (in Ukrainian).
- Konventsiiia MOP № 97 pro trudovykh mihrantiv. (1949). <https://ips.ligazakon.net/document/view/MU49K08U> (in Ukrainian).
- Konventsiiia MOP № 111 pro dyskryminatsiiu u sferi pratsi ta zaniat. (1958). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_161#Text (in Ukrainian).
- Malynovska, O. (2018). *Suchasna mihratsiia ukraintsiv do Polshchi ta poviazani z neiu vyklyky*. https://www.niss.gov.ua/sites/default/files/2018-02/migrats_Pol-fbd2a.pdf (in Ukrainian).
- Analiza pracy zdalnej w Polsce w 2024 roku* (2024). Kraków (in Polish).
- Directive 2003/88/EC of the European Parliament and of the Council of 4 November 2003 concerning certain aspects of the organisation of working time. (2003). *Official Journal of the European Union*. L 299/9 (in English).

Directive 2014/54/EU of the European Parliament and of the Council of 16 April 2014 on measures facilitating the exercise of rights conferred on workers. (2014). *Official Journal of the European Union*. L 128/8 (in English).

Directive 2019/1152/EU of the European Parliament and of the Council of 20 June 2019 on transparent and predictable working conditions. (2019). *Official Journal of the European Union*. L 186/105 (in English).

EWL Group. *Raport mobilności transgranicznej*. (2023). Warszawa (in Polish).

GUS. *Statystyka zatrudnienia w Polsce w 2023 roku*. (2023). Warszawa (in Polish).

Kodeks pracy: tekst jednolity z dnia 26 czerwca 1974 r. (z późn. zm.). (2023). Warszawa (in Polish).

Kowalczyk, M. (2023). *Praca zdalna w Polsce: nowe regulacje 2023*. Warszawa (in Polish).

Kowalski, P. (2023). *Nowe formy zatrudnienia w erze cyfrowej*. Poznań (in Polish).

Ministerstwo Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej. *Raport podsumowujący przebieg Programu Razem Możemy Więcej 2022–2023*. (2024). Warszawa (in Polish).

OPZZ. *Zbiór skarg pracowników migrantów w Polsce w 2023 roku*. (2023). Warszawa (in Polish).

Polskie Forum Migracyjne. Troska o różnorodną wspólnotę. Sytuacja migrantów w Polsce. (2023) (in Polish).

Plan rządu Polski na 2025 rok w zakresie regulacji pracy migrantów. (2024). Warszawa (in Polish).

Rzeczpospolita. Dyskryminacja migrantów na polskim rynku pracy w 2024 roku. (2024). Warszawa (in Polish).

Solidarność. Wsparcie dla migrantów w 2023 roku. (2023). Gdańsk (in Polish).

Ustawa o pomocy obywatelom Ukrainy w związku z konfliktem zbrojnym na terytorium tego państwa: z dnia 12 marca 2022 r. (2022). Warszawa (in Polish).

Zieliński, T. (2023). *Prawo pracy w Unii Europejskiej*. (2023). Kraków (in Polish).

Tatyana HOLDAK-HORBACHEVSKA

Candidate of Historical Sciences, Associate Professor

at the Department of International Information

Lviv Polytechnic National University

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8482-2033>

e-mail: taniagoldak@gmail.com

Nestor KOPYTKO

Higher Education Applicant

at the Department of International Information

Lviv Polytechnic National University

e-mail: nestor.kopytko.mnmim.2024@lpnu.ua

LEGAL REGULATION OF LABOR RELATIONS IN THE REPUBLIC OF POLAND AT THE BEGINNING OF THE 21ST CENTURY

Based on modern research, the features of labor law reform in the recent history of Poland are revealed. The main principles of legal regulation of labor relations are determined. Key aspects of labor law of the Republic of Poland are analyzed, in particular regarding remote work and the rights of Ukrainian migrants. Labor relations are highlighted as the basis of socio-economic development of the state, since they determined the interaction between employees and employers, affecting the well-being of society. The irreversibility of the introduction of European labor standards and their

impact on the labor legislation of Poland is emphasized. It is stated that in the context of Ukraine's European integration, the study of the experience of the countries of the European Union, in particular Poland, which had a developed labor law system adapted to EU standards, has acquired special importance. A comparison of the legal regulation of labor relations in Ukraine and Poland, in particular in the aspects of remote work and protection of the rights of labor migrants, is summarized, which will allow identifying the strengths and weaknesses of national systems, as well as looking for ways to improve Ukrainian legislation.

Keywords: Republic of Poland, labor legislation, law, Ukrainian migrants, European Union.

Дата надходження статті: 31.07.2025

Дата прийняття статті: 20.08.2025

Опубліковано: 12.11.2025

УДК [341.238(477:438):341.983(438)]”2015/2023”

DOI <https://doi.org/10.33402/up.2025-19-09>

Liubomyr KHAKHULA

*Candidate of Historical Sciences, Senior Researcher,
Associate Professor at the Department of International Information
Lviv Polytechnic National University
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9954-9962>
e-mail: l.khakhula@gmail.com*

Yurii MARKEVYCH

*Bachelor of International Relations
Master's Degree Candidate (Second Level) at the
Department of International Information
Lviv Polytechnic National University
ORCID: <https://orcid.org/0009-0005-0183-5522>
e-mail: yurii.markevych.mnmim.2023@lpnu.ua*

CONSERVATISM AS A NATIONAL SECURITY STRATEGY: POLITICAL PROCESSES IN THE REPUBLIC OF POLAND IN 2015–2023

The article analyzes political processes in the Republic of Poland during the rule of the “Law and Justice” party (PiS) in 2015–2023, when conservatism became the foundation of the state’s national security strategy. The conservative turn of the Polish political scene after the so-called “Tusk Era” and approaches to implementing right-conservative principles in domestic and foreign policy are examined. The electoral victories of PiS in 2015 and 2019, which secured the party parliamentary majority and presidential power, are analyzed. Special attention is given to five main postulates of the PiS program: state restoration, economic development, family policy, social reforms, and foreign policy subjectivity. It is shown that PiS’s conservative ideology was based on the values of freedom, solidarity, justice, national identity, and Catholic principles.

Key aspects of the political program of PiS included: the active social offer “500+”, strengthening the traditional family model, enhancing the role of the Catholic Church, judicial system reforms, and public administration reforms. PiS’s foreign policy course was characterized by Euroscepticism, strengthening cooperation with the USA and NATO, an anti-Russian position, and complex relations with Ukraine. Conservatism in Poland in 2015–2023 functioned as a comprehensive national security strategy that included protecting cultural authenticity, countering external influences, and strengthening internal unity. At the same time, contradictions existed between conservative principles and European integration, leading to external and internal political conflicts. The transition of executive power to the Civic Coalition and the formation of Donald Tusk’s government in 2023 did not end the conservative cycle in Polish politics, but initiated a new process of political confrontation between liberal-democratic and conservative-democratic doctrines. The Polish experience is of significant importance for understanding contemporary trends in European politics and Central European conservatism.

Keywords: Republic of Poland, conservatism, national security, “Law and Justice”, Civic Platform, international relations, political processes, Euroscepticism, Ukrainian-Polish relations.

The political scene of the Republic of Poland from the beginning of transformational processes in 1989 was a platform for representing diverse ideological views – Christian-democratic, social-democratic, liberal, conservative, ultra-nationalist. With the beginning of the XXI century, Poland's political landscape became dominated by two political forces that traced their genesis to oppositional anti-communist activities during the period of the Polish People's Republic. The post-Solidarity political parties "Civic Platform" (Platforma Obywatelska, PO) and "Law and Justice" (Prawo i Sprawiedliwość, PiS) successfully competed for the sympathies of Poles for about a decade and a half. However, in 2015, a conservative turn occurred on the Polish political scene when the political faction "United Right" (Zjednoczona Prawica) united around PiS, obtained a parliamentary majority and their representative as president. Over the following eight years, Polish conservatives implemented their political principles in practice in domestic and foreign policy. In the public space, right-conservative views were represented as a component of Poland's national security and a guarantee for building a strong, solidary, equitable state.

In view of the outlined Polish political tendencies, the aim of the proposed article is to analyze the political process of the Republic of Poland during the period of power implementation by the "Law and Justice" Party in 2015–2023. Special attention is also given to the political views of the Polish right wing in the sphere of national security. It should be noted that the outlined problems were partially addressed by Polish and Ukrainian researchers (Szeptycki, 2023; Lytvyn, 2017; Lytvyn, 2021; Lytvyn, 2024; Khakhula, 2021). Their conclusions and generalizations became the foundation for an in-depth study of Polish conservative security strategy after 2015.

As early as May 2013, Poland published the "White Book of National Security of the Republic of Poland", which contained the main principles for implementing Polish national security. The document stated: "Historical experience prove that Poland's geopolitical position between the West and the East was the most important strategic factor influencing the formation of Polish national identity and statehood, and determining the essence and character of national interests and strategic goals in the field of security" (Biała Księga Bezpieczeństwa Narodowego, 2013). The historical experience of the Polish people allowed for the conclusion that "the survival of the Polish nation even during the period without possessing its own state was possible thanks to the cultivation of language, traditions, culture and art, which strengthened national identity" (Biała Księga Bezpieczeństwa Narodowego, 2013).

In the context of Poland's national security, an important place was given to Russia's behavior, where it was argued that Russia's influence in the post-Soviet space had weakened. Instead, Russia continued to increase its influence in individual states that were in direct proximity to Poland – Belarus and to a certain extent Ukraine. Regarding Ukraine, the document stated that "The weakening of the pro-Western vector in Ukraine's foreign and security policy is the most important manifestation of this trend (Russia's influence). It is quite probable that for the next few decades Ukraine will remain in a buffer zone between the Union and Russia, maneuvering between both centers" (Biała Księga Bezpieczeństwa Narodowego, 2013). At the same time, "of particular importance for Poland is the development of good neighborly strategic relations with Ukraine. An independent,

stable Ukraine open to cooperation is of key importance for stability in Central and Eastern Europe” (Biała Księga Bezpieczeństwa Narodowego, 2013).

After the so-called liberal-democratic “Tusk Era” (2007–2014), the greatest electoral success was achieved by the “Law and Justice” part, which with the political slogan “Work, not promises” (Praca, a nie obietnice) achieved a double presidential-parliamentary victory in 2015.

The political party “Law and Justice” was founded by Polish politicians Lech and Jarosław Kaczyński in 2001 and quickly became one of Poland’s leading political forces. Already following the 2005 election results, PiS formed a coalition together with the parties “Self-Defense” and “League of Polish Families”. Over the following years, this political force either formed the government or was the largest opposition party. Four Polish prime ministers (Kazimierz Marcinkiewicz, Jarosław Kaczyński, Beata Szydło, Mateusz Morawiecki) and two presidents (Lech Kaczyński and Andrzej Duda) came from the PiS party.

As early as the end of 2014, PiS leader Jarosław Kaczyński agreed on the candidacy of Krakow lawyer Andrzej Duda to oppose the then-president from the “Civic Platform” Bronisław Komorowski in the upcoming presidential elections. The electoral campaign often moved to the media sphere, particularly the so-called “new media” – social networks. Polish media analysts noted the effective work of A. Duda’s team on the Twitter network – one tweet by Bronisław Komorowski on average generated 74 reactions, while Andrzej Duda’s – 3.700 (Duda, 2023).

At the beginning of 2015, candidate A. Duda allowed for the possibility of providing military assistance to Ukraine: “It must be remembered that in the case where there is some assistance that Poland could provide (to Ukraine), such a decision would have to be seriously considered. It would have to be carefully thought over”. Such statements were strongly criticized, including by his opponent – B. Komorowski, who, as the incumbent president, stated: “Polish soldiers in Ukraine – this is nonsense” (Prezydentski wybory u Polshchi: shcho zminytsia dlia Ukrainy?, 2015).

In the first round, which took place on May 10, 2015, A. Duda won with a small margin, receiving 34.76% of votes. B. Komorowski took second place with a result of 33.77%. A quite high result was shown by a representative of the right-wing environment, musician Paweł Kukiz, who with the slogan “You can do it, Poland!” received 20.8% of votes (Prezydentski wybory u Polshchi: shcho zminytsia dlia Ukrainy?, 2015). Already in the second round, A. Duda achieved victory with 8.630.627 (51.55%) voter votes. 8.112.311 (48.45%) Poles voted for B. Komorowski.

The victory in the elections of the PiS candidate strengthened the chances of Polish conservatives to win in the autumn parliamentary elections. In June 2015, J. Kaczyński announced that his party’s candidate for the post of future Prime Minister of Poland would be Mrs. Beata Szydło – the manager of A. Duda’s presidential campaign. It was quite symbolic that the PiS candidate was given the same bus that A. Duda had traveled with before the elections – the Dudabus became the Szydłobus.

Jarosław Kaczyński’s team chose the slogan “Good Change” during the elections, which was understood as “a multi-faceted change, opposed to the world of “old establishments” (Chyzhevskyi, 2016). For the October elections, PiS went in a coalition

together with the parties: Jarosław Gowin's "Poland Together"; Zbigniew Ziobro's "Solidary Poland"; Marek Jurek's "Right Wing of the Republic". For the governmental political force PO, the electoral campaign was complicated by the migration crisis – a large influx of refugees that began in the summer of 2015 through Turkey. Under EU pressure, Ewa Kopacz's government declared the acceptance of 7 thousand refugees from Syria and other Middle Eastern states in Poland. This was skillfully used by the leader of the conservative opposition – Beata Szydło.

Therefore, on October 25, 2015, PiS received 37.58% of voter votes and accordingly 235 seats in the Sejm. PiS achieved an undoubted victory in the parliamentary race, succeeding not only in the traditionalist eastern and southern lands, but also in many places in the west of the country. The scale of the victory, for the first time in the history of democratic Poland, gave PiS the opportunity to independently form a government (Chyzhevskiy, 2016).

Among the factors that influenced the high electoral support for PiS during the 2015 parliamentary elections, one should mention the attractive political slogans presented in five postulates.

1) *State restoration (repair)*: modernization and streamlining of state institutions, break with remnants of the Polish People's Republic, returning the state to citizens, correction of the structure and principles of functioning of the Council of Ministers, public administration reform, strengthening public safety, judicial system reform, strengthening the role of state control institutions, streamlining the legislative process.

2) *Economy and development*: bringing the Polish economy out of the middle-development trap, development of modern state intervention, reindustrialization of the Polish economy, introduction of the principle of sustainable development for the entire country, change of the tax system, preservation of the Polish currency (opposition to the introduction of the euro), nationalization of the banking sector, basing Polish energy on coal, reconstruction of the research base, reconstruction of the maritime economy, development of the housing sector, increasing state support for rural development, protection of Polish farmland, protection of state forests.

3) *Family*: development of family policy, creation of a Ministry of Family Policy, expansion of access to family benefits, free kindergartens, abolition of civil law contracts, significant increase in workers' wages, creation of a National Employment Program (1 200 000 new jobs for youth), strengthening protection of workers' rights (amendments to the Labor Code), improving labor market functioning, liquidation of the National Health Fund, increasing budget funds for feeding children.

4) *Society*: reform of the public sector, reform and development of public debates, reform of the education system (changes in educational and training curricula), development of national education, increasing funding for Polish science and culture, broad access to Polish national heritage, development of historical identity policy (development of the Institute of National Remembrance), modernization of public media.

5) *Poland in Europe and the world*: restoration of Poland's subjectivity in international politics and foreign security, introduction of a law on implementation state sovereignty (EU as an association of sovereign and independent states), clarification of the causes of the Smolensk catastrophe 2010, new law on diplomatic service, close cooper-

ation with the USA and NATO (building an anti-missile shield), increase of the Polish army, development of the Polish arms industry (Tyrała, 2016, s. 152–153).

As Polish expert Robert Czyżewski noted: “Jarosław Kaczyński’s party and sympathetic to it publicists criticized the previous Polish government for excessive subordination to Berlin, which together with Paris made a bet, in PiS’s opinion, on close cooperation with Moscow and therefore was not a sufficient guarantee against its aggressive policy. Views on foreign policy push PiS toward Ukraine, however, in domestic policy, Jarosław Kaczyński’s party must take into account the irritation of part of the electorate with Kyiv’s “Banderite” and thus “anti-Polish” historical policy (Tyrała, 2016, s. 152–153). In 2015–2017, the conservative government was headed by Beata Szydło, and from December 8, 2017, the position of Prime Minister passed to Mateusz Morawiecki, a representative of the banking sector (Panchenko, 2017).

PiS achieved its second consecutive victory in parliamentary elections in 2019, obtaining 235 deputies in the Sejm (43.8% of votes). At the same time, the “Civic Coalition” received only 134 mandates (27.2%), while the electoral coalition “The Left” got 49 (12.5% of votes). During the October elections, the “Polish Coalition” took 30 parliamentary seats (8.5%), and the «Confederation of Freedom and Independence» party got 11 (6.8%). Such a result (6% higher compared to 2015) allowed Polish conservatives to form a new government.

PiS support was traditionally linked to active social policy (the “500+” program and payment of 500 zloty for each child in large families) and nationally-oriented foreign policy (Kopynets, 2021). Second place was taken by a coalition called the “Civic Coalition”, which included the parties “Civic Platform”, “Modern” (Nowoczesna), and “The Greens”.

Table 1

Elections to the Sejm of the Republic of Poland from October 13, 2019

Party / Electoral Coalition	% of votes	Number of deputies	Ideology
Law and Justice (PiS, 2001)	43.5	235	National conservatism, pan-Catholicism, moderate Euroscepticism
Civic Coalition	27.4	134	Christian democracy, liberal conservatism, pro-Europeanism
The Left	12.5	49	Social democracy, pro-Europeanism
Polish Coalition	8.5	30	Christian democracy, pro-Europeanism
Confederation of Freedom and Independence (2019)	6.8	11	Polish nationalism, Euroscepticism
German National Minority	0.17	1	–

Source: Kopynets, Yu. (2021). Vplyv suchasnykh tendentsii rozvytku krain Yevropeiskoho Soiuzu na evoliutsiiu i funktsionuvannia partiinoi systemy Ukrainy: dys. ... k. polit. nauk: 23.00.02. Retrieved from: https://lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2021/11/dis_kopynets.pdf (in Ukrainian).

In 2020, the next presidential elections took place, albeit under coronavirus pandemic conditions. The topic of Ukraine was already raised in pre-election debates. In particular, observers were surprised by the statement of the young candidate, Polish journalist Szymon Hołownia, that if elected President, he would make his first foreign visit to Kyiv (Hulai & Dmytryshyn, 2021, s. 268).

Among the 11 candidates, representatives of the two main parties advanced to the second round – Andrzej Duda and Rafał Trzaskowski. Therefore, on July 12, 2020, A. Duda defeated his liberal competitor with a margin of over 400 thousand Polish votes, or 51.21% to 48.79%. The incumbent President of the Republic of Poland gained an advantage in 7 eastern and southeastern voivodeships. R. Trzaskowski won in 9 central, northern, and western regions. Experts noted that “changing or preserving the current presidential power in Poland is unlikely to affect the current priorities of Polish foreign policy”. During the election campaign, A. Duda tried to reproach his opponent that in 2014, when Russia attacked Ukraine, his party “Civic Platform” was in power and could not ensure Poles’ sense of security. To this, the mayor of Warsaw replied that there are issues, such as the presence of American troops in Poland and Russia’s aggression against Ukraine, which do not cause disagreements between the government and opposition, and President A. Duda should not have used them «for political games» (Kyrychenko, 2020).

As in previous years, the main values of the conservative political force PiS in 2019–2020 were – freedom, solidarity, equality, justice, community, nation, and the Commonwealth of freedom and equality (Program Prawa i Sprawiedliwości, 2014). PiS particularly emphasized the need to strengthen national identity in society: “The nation, which we understand as a community of culture, language, historical experience, political tradition and civilizational values, as well as shared fate, is the broadest social group that constitutes an effective foundation for democratic political communities” (Postulaty Prawa i Sprawiedliwości. Analizujemy program oraz działania partii rządzącej, 2017). The Party also declared its devotion to Christian values. The teachings of the Catholic Church, in the opinion of its members, was an important source of moral principles. The party never supported the separation of church and state or the secularization of public life and recognized the authority of the church hierarchy.

For conservative ideologists of PiS, the family was understood as the basic social unit. The Party strongly promoted the so-called traditional family model: “We consider the family, which is based on lasting relationships between a woman and a man, as the basic structure of social life, in which particularly important human needs are satisfied. The family is irreplaceable – regardless of whether we look at it from a religious or secular point of view” (Postulaty Prawa i Sprawiedliwości. Analizujemy program oraz działania partii rządzącej, 2017).

The foreign policy of the PiS government was characterized by the aspiration for close cooperation between the countries of the Visegrad Group and building strong positions in the EU. There was strong distrust of Russia’s actions on the international arena within PiS. PiS’s anti-Russian rhetoric intensified after the Smolensk disaster in 2010.

In conditions of an unstable geopolitical situation, defense was an important aspect of state policy. PiS in its program already called for strengthening the army and basing Polish security on deeper cooperation with NATO: “The ability to defend territory must

be linked to strong allied guarantees within the framework of the Pact. Poland under the leadership of “Law and Justice” will strive to ensure the character of the North Atlantic Alliance as an organization whose main function is defense” (Postulaty Prawa i Sprawiedliwości. Analizujemy program oraz działania partii rządzącej, 2017). In relations with the EU, PiS called for fighting for a strong position for Poland in European structures and adopting the model of “Europe of Nations”. It openly opposed the imposition by Brussels of rules of conduct that contradict subjectively understood Polish interests.

Thus, the “Law and Justice” party was characterized by the greatest ideological eclecticism. It was described as conservative, Christian-democratic, social, Catholic-national, and independence-oriented. The PiS party, rejecting the excessive Eurocentrism of the previous government, in declarations and actions emphasized support for the EU as a community of sovereign member states, rather than European institutions. In contrast to the Europeanization of the country under Donald Tusk, Jarosław Kaczyński emphasized independence and sovereignty.

A significant political turn occurred in Poland in the autumn–winter of 2023, when following the results of parliamentary elections, the government was formed by the “Civic Platform” party and its coalition allies (Ostapets & Cherveniak, 2023, s. 19). Formed back in 2018, the “Civic Coalition” represented an alliance of the parties “Civic Platform”, “Modern”, “The Greens” and “Polish Initiative”, which were in open opposition to PiS and were expressed in the category: pro-European left-centrists and right-centrists. The “Civic Coalition” was headed by Poland’s Prime Minister in 2007–2014 and Chairman of the European Council in 2014–2019, Donald Tusk. The coalition’s ideology was directed toward nurturing liberal democratic values in Poland, and in foreign policy toward strengthening interaction with European institutions. The traditional electorate of the mentioned parties consisted of residents of large cities in the western and central parts of Poland (Davymuka, 2023).

In 2023, the opposition “Civic Coalition” spoke about the “Orbanization of Poland” by the “Law and Justice” party and promised to return the country to the European family. Regarding Ukraine, PiS used anti-Ukrainian rhetoric (“cessation of military aid”, “Ukraine should be grateful to Poland” etc.), while the “Civic Coalition” declared unconditional support for eastern neighbors.

On the eve of the elections, Polish public figure and journalist Szymon Hołownia managed to form a coalition called “Third Way”, which included the political movement “Poland 2050” and the “Polish People’s Party”. Positioning itself as an «alternative opposition political force of centrist liberal-democratic orientation», the “Third Way” demanded structural internal reforms, especially in the social sector, and defended a pro-European orientation (Davymuka, 2023).

On October 15, 2023, parliamentary elections were held in Poland for both chambers – the Sejm (lower house – 460 deputies) and the Senate (upper house – 100 senators). If the Senate was elected through voting in single-member districts, then the Sejm was voted for in 41 multi-member electoral districts using open party lists with a threshold of 5% of votes for political parties and 8% of votes for electoral coalitions (Romaniuk & Lytvyn, 2016).

With a record high voter turnout (73%), the right-centrist party PiS achieved a factual victory. In the Sejm, the conservatives received 35.4% of votes, the “Civic Coalition” – 30.7%, the “Third Way” – 14.4%, the left-wing party “New Left” – 8.6%; the right-wing alliance “Confederation of Freedom and Independence” – 7.2%. At the same time, in the Senate, PiS received 34,8%, the “Civic Coalition” – 28.9%, the “Third Way” – 11,5%, the “Confederation of Freedom and Independence” – 6.7%, the “New Left” – 5.3% (Ostapets & Cherveniak, 2023, s. 31; Davymuka, 2023).

Table 2

Elections to the Sejm of the Republic of Poland from October 15, 2023

Party/Electoral Coalition (year of establishment)	% of votes	Number of deputies (compared to 2015 elections)*	Party ideology
Law and Justice (2001)	35.4	194 (–41)*	National conservatism, moderate Euroscepticism
Civic Coalition (2018)	30.7	157 (+23)	Liberal conservatism, pro-Europeanism
“Third Way” Coalition (2023)	14.4	65 (+35)	Christian democracy, pro-Europeanism, green politics
“New Left” Party (2021)	8.6	26 (–23)	Social democracy, social liberalism
“Confederation of Freedom and Independence” Party (2019)	7.1	18 (+7)	Polish nationalism, Euroscepticism
German National Minority	0	0 (–1)	Protection of German national minority rights

Source: Ostapets, Yu. & Cherveniak, K. (2023). Parlamentski vybory 2023 roku v krainakh Yevropeiskoho Soiuzu: analiz rezultativ ta konfihuratsii uriadovykh koalitsii. In A. Romaniuk & V. Lytvyn (Eds.), Politychni partii i vybory: ukrainski ta svitovi praktyky: zb. st. i tez za rezultatamy Mizhnarodnoi naukovoï konferentsii «Instytutsiini, partiini ta vyborchi chynnyky politychnoho protsesu v Ukraini y inshykh krainakh Yevropy v umovakh viiny i nevyznachenosti: natsionalnyi, nadnatsionalnyi i subnatsionalnyi rivni» – vosmoi u ramkakh serii mizhnarodnykh konferentsii kafedry politolohii «Politychni partii i vybory: ukrainski ta svitovi praktyky» (pamiati Yuriia Romanovycha Shvedy) vid 24–25 lystopada 2023 roku. Lviv: LNU im. Ivana Franka, 8, 13–42. Retrieved from: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/63949> (in Ukrainian).

On December 13, 2023, D. Tusk headed the new post-election government. It included representatives of many parties and three main camps: the “Civic Coalition”, Szymon Hołownia’s “Poland 2050” party, the Polish People’s Party, and “The Left” (Katsevych, 2023).

One of the important challenges for the new Polish government was the situation on the international arena. Russia’s war against Ukraine, structural challenges in the EU, changes in political elites in the USA, or global rivalry between the West and China added many tasks for Polish centrists and liberals. Analysts noted: “Given Poland’s long-standing leadership in lobbying for security interests and initiatives of

Central and Eastern European states, it is unlikely that the state will change its course regarding rapprochement with the USA and NATO to increase their presence in the region. One should not expect significant changes at the level of bilateral political dialogue between Poland and Ukraine either, despite existing contradictions regarding the export of Ukrainian grain. The Polish side, as before, remains one of Ukraine's closest partners, providing comprehensive assistance in countering the full-scale aggression of the Russian Federation, supporting the European and Euro-Atlantic course of the Ukrainian state and advocating for its national interests among the international community" (Davymuka, 2023).

The analysis of political processes in the Republic of Poland allows us to draw a number of conclusions regarding the place of national security in the political practice of Polish conservatives in the period 2015–2023. The conservative turn that began with the electoral victories of the "Law and Justice" party in 2015 not only changed political elites, but also transformed approaches to understanding national security. PiS conceptualized conservatism as a comprehensive strategy for protecting Polish statehood, which included preserving cultural authenticity, strengthening national identity, and countering external challenges. The ideological platform of PiS demonstrated a synthesis of traditional Catholic conservatism, economic interventionism, and geopolitical pragmatism. The PiS conservative governance model, consisting of five postulates of the party program – state restoration, economic development, family policy, social reforms, and foreign policy subjectivity – found broad electoral support among Polish citizens.

The foreign policy principles of PiS conservative governments were characterized by ambivalence: on one hand, deepening cooperation with the USA and NATO in the security sphere, on the other hand – growing tensions with European Union institutions over issues of rule of law and democratic standards. Relations with Ukraine during the period of PiS political power evolved from initial support to growing contradictions, especially in the context of historical memory and economic issues. This demonstrated the complexity of balancing between ideological principles and pragmatic considerations in foreign policy. Electoral fatigue from the polarization of society, economic challenges, and international pressure created conditions for political change in 2023, however, they did not mark the limits of the right-wing project in Poland.

Generally, Poland's experience from 2015–2023 demonstrates both the potential and limitations of using conservatism as a national security strategy. On one hand, conservative ideology can provide social mobilization, internal unity, and cultural stability. On the other hand, excessive polarization, conflicts with European partners, and institutional crises can undermine the long-term stability of the state. The Polish case is of significant importance for understanding contemporary trends in Central and Eastern Europe, where conservative parties seek to combine national sovereignty with European integration. The experience of PiS Party shows the necessity of finding a balance between preserving national identity and participating in supranational structures, which remains a relevant challenge for the entire region.

REFERENCES

- Chyzhevskiy, R. (2016). Zrozumity Polshchu. *Tyzhden*, 36. Retrieved from: <https://tyzhden.ua/zrozumity-polshchu/> (in Ukrainian).
- Davymuka, O. (2023). Parlamentski vybory v Polshchi 2023: pidsumky i perspektyvy polskoi zovnishnoi polityky. <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/mizhnarodni-vidnosyny/parlamentski-vybory-v-polshchi-2023-pidsumky-i-perspektyvy> (in Ukrainian).
- Dudek, A. (2023). *Historia polityczna Polski. 1989–2023*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar (in Polish).
- Hulai, V. & Dmytryshyn, N. (2021). Prezydentska kampaniia 2020 roku v Respublitsi Polshcha. *Ukraina–Polshcha: istorychna spadshchyna i suspilna svidomist*, 14, 260–275. doi: 10.33402/up.2021-14-261-272 (in Ukrainian).
- Katsevych, M. (2023). Donald Tusk. Staryi holova novoho uriadu. *Nova Polshcha*. <https://novapolshcha.pl/article/donald-tusk-starii-golova-novogo-uryadu/> (in Ukrainian).
- Khakhula, L. (2021). Ukraina–Polshcha: vyklyky ta perspektyvy istorychnoi polityky pislia 2019 roku. *Ukraina–Polshcha: istorychna spadshchyna i suspilna svidomist*, 14, 248–259. doi: 10.33402/up.2021-14-249-260 (in Ukrainian).
- Kopynets, Yu. (2021). *Vplyv suchasnykh tendentsii rozvytku krain Yevropeiskoho Soiuzu na evoliutsiiu i funktsionuvannia partiinoi systemy Ukrainy*: dys. ... k. polit. nauk: 23.00.02. https://lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2021/11/dis_kopynets.pdf (in Ukrainian).
- Koziej, S. (Red.). (2013). *Biała Księga Bezpieczeństwa Narodowego*. Warszawa. https://www.bbn.gov.pl/ftp/dokumenty/Biala_Ksiega_inter_mm.pdf (in Polish).
- Kyrychenko, O. (2020). Podiia lypnia 2020 roku. Wybory prezydenta Polshchi. <https://ivinas.gov.ua/publikatsiji-l/ohliad-naivazhlyvishykh-podii-svitu/podiia-lypnia-2020-roku-vybory-prezydenta-polshchi.html> (in Ukrainian).
- Lytvyn, M. (Red.). (2017). *Ukrainsko-polski vidnosyny. Novitnia doba*. Lviv: Instytut ukrainoznavstva im. I. Krypiakevycha NAN Ukrainy (in Ukrainian).
- Lytvyn, M. (Ed.). (2021). *Za svobodu: ukrainsko-polskyi dialog ta sproby porozuminnia*. Lviv: Instytut ukrainoznavstva im. I. Krypiakevycha NAN Ukrainy (in Ukrainian).
- Lytvyn, M. (Ed.). (2024). *Ukrainski markery istorii Polshchi: transformatsii druhoi polovyny XX – pochatku XXI stolittia*. Lviv; Sumy: Universytetska knyha.
- Ostapets, Yu. & Cherveniak, K. (2023). *Parlamentski vybory 2023 roku v krainakh Yevropeiskoho Soiuzu: analiz rezultativ ta konfigurasii uriadovykh koalitsii*. In A. Romaniuk & V. Lytvyn (Eds.). *Politychni partii i vybory: ukrainski ta svitovi praktyky: zb. st. i tez za rezultatamy Mizhnarodnoi naukovoï konferentsii «Instytutsiini, partiini ta vyborchi chynnyky politychnoho protsesu v Ukraini y inshykh krainakh Yevropy v umovakh viiny i nevyznachenosti: natsionalnyi, nadnatsionalnyi i subnatsionalnyi rivni» – vosmoi u ramkakh serii mizhnarodnykh konferentsii kafedry politolohii «Politychni partii i vybory: ukrainski ta svitovi praktyky» (pamiaty Yuriia Romanovycha Shvedy) vid 24–25 lystopada 2023 roku*. Lviv: LNU im. Ivana Franka, 8, 13–42. <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/63949> (in Ukrainian).
- Panchenko, Yu. (2017). «Dobra zmina» z liudskym oblychchiam: shcho vidomo pro maibutnoho premiera. *Yevropeiska pravda*. <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2017/12/8/7074801/> (in Ukrainian).
- Postulaty Prawa i Sprawiedliwości. Analizujemy program oraz działania partii rządzącej. (2017). <https://ideologia.pl/program-partii-prawo-i-sprawiedliwosc/> (in Polish).
- Prezydentski vybory u Polshchi: shcho zminytsia dla Ukrainy? (2015). <https://www.slovoidilo.ua/2015/05/12/stattja/polityka/prezydentski-vybory-u-polshhi-shho-zminytsya-dlya-ukrayiny> (in Ukrainian).
- Program Prawa i Sprawiedliwości. (2014). <https://oko.press/images/2017/10/PiS-program-2014.pdf> (in Polish).
- Romaniuk, A. & Lytvyn, V. (2016). *Porivnialnyi analiz politychnykh instytutiv krain Vyshehradskoi hrupy ta inshykh krain Tsentralno-Skhidnoi Yevropy*. Lviv: LNU imeni Ivana Franka (in Ukrainian).

Szeptycki, A. (2023). *Współczesne stosunki polsko-ukraińskie*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar (in Polish).

Tyrała, M. (2016). Postulaty programowe a sukces wyborczy na przykładzie partii PiS i Razem w wyborach parlamentarnych w Polsce w 2015 roku. *e-Politikon. Kwartalnik naukowy Ośrodka Analiz Politologicznych Uniwersytetu Warszawskiego*, XVII, 146–168. https://www.researchgate.net/profile/Marek-Tyrała/publication/324748389_Postulaty_programowe_a_sukces_wyborczy_na_przykladzie_partii_PiS_i_Razem_w_wyborach_parlamentarnych_w_Polsce_w_2015_roku_W_Red_E_Marciniak_O_Annusewicz_T_Godlewski_Zrodla_zmiany_wybory_parlamentarne_/links/5dc216d5299b1a47b1900ec/Postulaty-programowe-a-sukces-wyborczy-na-przykladzie-partii-PiS-i-Razem-w-wyborach-parlamentarnych-w-Polsce-w-2015-roku-W-Red-E-Marciniak-O-Annusewicz-T-Godlewski-Zrodla-zmiany-wybory-parlamentarna.pdf#page=147 (in Polish).

Любомир ХАХУЛА

кандидат історичних наук, старший дослідник,
доцент кафедри міжнародної інформації
Національного університету «Львівська політехніка»
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9954-9962>
e-mail: l.khakhula@gmail.com

Юрій МАРКЕВИЧ

бакалавр міжнародних відносин
здобувач II (магістерського) рівня
кафедри міжнародної інформації
Національного університету «Львівська політехніка»
ORCID: <https://orcid.org/0009-0005-0183-5522>
e-mail: yurii.markevych.mnmim.2023@lpnu.ua

КОНСЕРВАТИЗМ ЯК СТРАТЕГІЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ: ПОЛІТИЧНІ ПРОЦЕСИ В РЕСПУБЛІЦІ ПОЛЬЩА У 2015–2023 РОКАХ

У статті проаналізовано політичні процеси у Республіці Польща в період правління партії «Право і справедливість» (PiS) у 2015–2023 роках, коли консерватизм став основою стратегії національної безпеки держави. Розглянуто консервативний поворот польської політичної сцени після т. зв. «Ери Туска» та підходи до реалізації правоконсервативних засад у внутрішній і зовнішній політиці. Детально проаналізовано електоральні перемоги PiS у 2015 та 2019 роках, що забезпечили партії парламентську більшість та президентську владу. Особливу увагу приділено п'яти основним постулатам партійної програми: відновлення держави, економічний розвиток, сімейна політика, суспільні реформи та зовнішньополітична суб'єктність. Показано, що консервативна ідеологія PiS базувалася на цінностях свободи, солідарності, справедливості, національної ідентичності та католицьких принципах.

Ключовими аспектами політичної програми були: активна соціальна програма «500+», зміцнення традиційної моделі сім'ї, посилення ролі католицької церкви, реформи судової системи та державного управління. Зовнішньополітичний курс PiS характеризувався євроскептицизмом, зміцненням співпраці зі США та НАТО, антиросійською позицією та складними відносинами з Україною. Консерватизм у

Польщі 2015–2023 років функціонував як комплексна стратегія національної безпеки, що включала захист культурної автентичності, протидію зовнішнім впливам та зміцнення внутрішньої єдності. Водночас існували суперечності між консервативними принципами та європейською інтеграцією, що призводило до зовнішніх та внутрішніх політичних конфліктів. Перехід виконавчої влади до Громадянської коаліції та формування уряду Дональда Туска у 2023 р. не поклало кінець консервативному циклу в польській політиці, а започаткувало новий процес політичного протиборства ліберально-демократичної та консервативно-демократичної доктрин. Польський досвід має велике значення для розуміння сучасних тенденцій у європейській політиці та центральноєвропейському консерватизмі.

Ключові слова: Республіка Польща, консерватизм, національна безпека, «Право і справедливість», Громадянська платформа, міжнародні відносини, політичні процеси, євроскептицизм, українсько-польські відносини.

Дата надходження статті: 31.07.2025

Дата прийняття статті: 20.08.2025

Опубліковано: 12.11.2025

РЕЦЕНЗІЇ, ОГЛЯДИ

DOI <https://doi.org/10.33402/up.2025-19-10>

Василь ГУЛАЙ

*кандидат історичних наук, доктор політичних наук, професор,
завідувач кафедри міжнародної інформації
Національного університету «Львівська політехніка»
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7609-7967>
e-mail: vasyl.v.hulai@lpnu.ua*

**[РЕЦ.]: «СПРАВЖНИЙ ДРУГ ПІЗНАЄТЬСЯ
В БІДІ!» [НА КН.]: WOJNA NA UKRAINE:
KIJÓW – WARSZAWA RAZEM DO ZWYCIĘSTWA.
ANALIZY – REFLEKSJE – KALENDARIUM.
PRACA ZBIOROWA POD REDAKCJĄ STANISŁAWA STĘPNIA.
WARSZAWA: FUNDACJA WOLNOŚĆ
I DEMOKRACJA, 2022. 418 S.**

Вступну частину рецензованої монографії відкривають «Передмова» Станіслава Стемпня (с. 9–11) та «Інформація від видавців» Лілії Любонєвіч (с. 12–17).

Конструктне спрямування поважного дослідження закладено вже у квінтесенції «Передмови» директора Південно-Східного наукового інституту в Перемишлі професора Станіслава Стемпня, що не завжди поляки порозумілися з українцями, не завжди визнавали власну правоту і не треба було б цієї війни, щоб українці й поляки зрозуміли, якими близькими вони є народами.

В «Інформації від видавця» представниця польської фундації «Свобода і демократія» Л. Любонєвіч докладно викладає перебіг вересневих (2022 року) XV польсько-українських зустрічей у Яремчі за участю науковців, експертів, дипломатів, урядовців та політичних діячів обох країн у межах міжнародної конференції «Україна та Республіка Польща в умовах критичної глобальної турбулентності: нові виклики, загрози та можливості», з якої окремі доповіді включені до рецензованої праці.

Основну частину цієї монографії становлять чотири структурованих розділи: «Аналізи та роздуми», «Повідомлення свідків», «Хроніка подій» та «Документи».

Перший розділ монографії відкривається статтею відомого українського публіциста й науковця Миколи Рябчука «Гуртування довкола прапора: українська громадянська ідентичність під час війни» (с. 19–32). Поставивши у центр дослідницького інтересу концепт «гуртування довкола прапора» (rallying round the flag), автор ґрунтовно аналізує соціально-політичні процеси під час новітньої російсько-української вій-

ни, доводячи, що українці у критичних умовах та перед лицем екзистенційних загроз спроможні відкинути партикулярні інтереси і суперечності, консолідуватися на користь загальнонаціональної єдності та солідарності, що особливо яскраво проявилось у структурованому опорі російській повномасштабній агресії від 24 лютого 2022 року.

У розвиток теми монографії відомий польський історик Міхал Клімецький пропонує читачам свою дискусійну розвідку «Чого хоче Росія від України, Європи та США? Коментарі щодо витоків та перспектив війни в Україні» (с. 33–48). Автор слушно нагадує, що новітній російський реваншизм бере свої витoki від виступу президента В. Путіна на Мюнхенській безпековій конференції 2007 р., далі отримав перші реальні здобутки через результативний тиск на учасників саміту НАТО в Бухаресті 2008 р. щодо ненадання чіткої перспективи членства в цьому військово-політичному блоці Україні та Грузії та відчув свою силу через непослідовну реакцію західних держав на збройне вторгнення Росії у Грузію 2008 р. й Україну 2014 р. І сьогодні, за словами М. Клімецького, «Збройні сили України ефективно захищають суверенітет своєї держави та водночас безпеку країн ЄС та НАТО» (с. 48), чого не варто забувати окремим польським політикам консервативного та особливо праворадикального спрямування, котрі на догоду політичній кон'юктурі останніх років ставлять під сумнів стратегічне українсько-польське оборонне співробітництво проти реваншу російського неоімперіалізму В. Путіна.

Окремої уваги заслуговує результат творчої співпраці університетської й академічної науки в особі знаних українських політологів ректора Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника професора Ігоря Цепенди та професорки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень імені І. Ф. Кураса НАН України Марії Кармазіної під темою «Справжнє обличчя “руського міра” на тлі російської агресії проти України» (с. 49–58). Докладно не переповідаючи усіх вагомих результатів цього наукового дослідження, хочемо акцентувати на оптимістичних висновках (до яких також сам долучаюся), що новітня російсько-українська війна завершиться деградацією Росії і остаточним розпадом теперішньої форми агресивного російського імперіалізму, а відносини України й Польщі, попри всі історичні катаклізми та сучасні виклики, розвиватимуться на взаємоповазі й взаємній підтримці (с. 57).

Визнаний дослідник українських національно-визвольних змагань 1917–1923 рр. з академічного Інституту історії України професор Владислав Верстюк запропонував свою історичну ретроспективу ідейної спадщини російського націоналізму крізь призму сучасної російсько-української війни. При цьому автор не тільки доречно звертається «Шановний читачу, чи треба тебе особливо переконувати, з якого нафталіну сьогодні черпає свої ідеї В. Путін та російська пропаганда» (с. 61), але вміло викриває відповідні ідеологічні наративи. Акцентуючи на минулому, автор з оптимізмом дивиться у майбутнє, коли після завершення війни українцям доведеться докорінно змінювати свої стосунки зі східним сусідом, враховуючи весь минулий історичний досвід (с. 83–84).

Політико-правову та політико-комунікаційну візію українсько-польських відносин у перший рік широкомасштабного вторгнення пропонують завершальні розвідки цього розділу рецензованої монографії.

Так, дослідник та громадський діяч з Дрогобича Іван Матковський, який активно співробітничав із Південно-Східним науковим інститутом у Перемишлі, представив «Нарис польського законодавства для біженців з України після 24 лютого 2022 року» (с. 85–94). Виняткова весна 2022 року істотно вплинула на зміни законодавства Республіки Польща та правових актів Європейського Союзу в царині регулювання прав на міжнародний захист вимушених переселенців. Закладені тоді правові засади дозволили близько одному мільйону українських вимушених мігрантів унаслідок російської агресії не тільки залишитися у Польщі, але і спробувати знайти власне місце в економічному, повсякденному і суспільному житті цієї країни, що вартє окремої й не однієї українсько-польської монографії.

Свої бачення цього на сторінках рецензованої монографії пропонує польський політолог Анджей Шептицький у доповіді «Біженці з України та польсько-українські відносини» (с. 95–114). Підсумовуючи, він вказує, що ця нова ситуація з точки зору Польщі, традиційної країни еміграції й квазімоноетнічного суспільства, вимагає відповідних змін у державній політиці щодо інтеграції новоприбулих та протидії ксенофобії (с. 113–114).

Інший польський аналітик та медіазнавець Пьотр Косьцінський написав не тільки цікаву з наукової точки зору, але корисну для політиків й урядовців прикладну роботу під заголовком «Російсько-українська війна та російська медіаагресія проти Польщі» (с. 115–130). Дослідник не лише комплексно аналізує інструментарій, характер та масштаби російського маніпулятивно-пропагандистського впливу на Польщу в перший рік повномасштабного вторгнення РФ, але фахово акцентує на постанові штучних проблем, як-от «українізація Польщі» (с. 129), які, на нашу думку, на жаль, увійшли в актуальний порядок денний окремих впливових політичних сил Польщі, про що засвідчили як парламентські вибори 2023 року та особливо перший тур президентського голосування 18 травня 2025 р. Серед іншого, це наслідок того, як пише П. Косьцінський, що «російська пропаганда не зустрічає в Польщі великого опору» (с. 130).

Професор Волинського національного університету ім. Лесі Українки історик Микола Кучерепа проаналізував сучасну українсько-польську співпрацю в культурній сфері у відповідній публікації (с. 131–136). Варто відзначити не тільки належний фактологічний та хронологічний аналіз передумов, основних напрямів та ролі різних форм культурної співпраці обох народів від М. Кучерепа, але також його цінні практичні рекомендації українським і польським урядовим колам щодо «розбудови інфраструктури інформаційної мережі України та Польщі щодо відомостей про культуру сусіднього народу; удосконалення механізмів здійснення культурної співпраці з особливою увагою до гастрольної та театральної діяльності до сусідніх країн, розширення території та кількісного складу учасників культурного діалогу України та Польщі» (с. 136).

Логічним завершенням першої частини рецензованої монографії у частині висловлення практичних пропозицій для інтенсифікації стратегічного партнерства України та Республіки Польща на сучасному етапі російської агресії стала доповідь досвідченого польського дипломата Марека Зюлковського «Енергетична незалежність України та відбудова країни» (с. 139–156). Погоджуємося з авторитетним

фахівцем, що, «незважаючи на значні пошкодження інфраструктури, український енергетичний сектор все ще зберігає свій потенціал» (с. 156), але не можемо, з перспективи сьогодення, не вказати, що своєрідний «запас міцності» істотно зменшується на тлі комбінованих російських атак чи не кожного дня саме по енергетичній інфраструктурі українських міст.

Друга частина рецензованої книги містить повідомлення свідків новітньої російсько-української війни: Тетяни Бакоцької «Російсько-українська війна: стан тимчасовості» (с. 159–166), Петра Антоненка «Чернігівщина у вогні війни» (с. 167–172), Ольги Морозової «Миколаївщина – південний форпост України в російсько-українській війні» (с. 173–192) та Євгена Сінкевича «Херсон – “чуже” місто» (с. 193–218), які не тільки заслуговують на окрему дослідницьку увагу для порівняння й узагальнення досвіду різних форм опору загарбникам на Сході та Півдні України в найважчий 2022 рік.

Третій розділ рецензованої книги містить упорядковану С. Стемпнем та П. Антоненком хроніку перших 300 днів повномасштабної агресії РФ проти України, чимало наведених подій та фактів залишаються маловідомими чи вже призабутими для українського суспільства, не говорячи вже про поляків.

У четвертій частині публікації подано систематизовані авторським колективом спільні заяви, відеозвіти, публічні виступи, інтерв'ю президентів Польщі та України – Анджея Дуди та Володимира Зеленського, які будуть надзвичайно цінними для подальшої праці істориків українсько-польських відносин сучасності.

Завершується рецензована монографія важливими «Комунікатом» і «Постскриптомом» та необхідним науково-довідковим апаратом – «Відомості про авторів» та «Показчик імен».

Підсумовуючи, необхідно відзначити вагомий внесок авторського колективу рецензованої монографії та особисті зусилля редактора проф. С. Стемпня у ґрунтовне дослідження актуального стану українсько-польських відносин з історико-політологічного кута зору та формування пропозицій для подолання викликів стратегічному партнерству України й Польщі, зумовлених діяльністю країни-агресорки та агентів московського впливу в Києві та Варшаві.

Дата надходження статті: 31.07.2025

Дата прийняття статті: 20.08.2025

Опубліковано: 12.11.2025

Микола ЛИТВИН

*доктор історичних наук, професор,
завідувач відділу «Центр дослідження українсько-польських відносин»
Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України
ORCID: <http://orcid.org/0000-0003-1010-2329>
e-mail: lytvynmr@gmail.com*

**[РЕЦ.]: ЧИ МОЖЕ УКРАЇНЕЦЬ СПОВІДУВАТИ РОСІЙСЬКУ
САМОІДЕНТИФІКАЦІЮ? [НА КН.]: ДОБРЖАНСЬКИЙ
ОЛЕКСАНДР. З ІСТОРІЇ МОСКВОФІЛЬСТВА НА
ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ В ОСТАННІЙ ТРЕТИНІ
XIX – НА ПОЧАТКУ XX СТ.: МОНОГРАФІЯ. ЧЕРНІВЦІ:
ДРУК АРТ, 2024. 328 С.**

У сучасній українській історіографії утвердилася думка, що політичне москвофільство сформувалося серед русинів/українців Галичини (включно з Лемківщиною), Буковини і Закарпаття наприкінці XIX ст. і у різних вимірах діяло на цих землях і в діаспорі до вибуху Другої світової війни. Його головний постулат пропагував думку про те, що західні русини/українці віддавна належать до єдиного російського («руського») народу. Москвофільські впливи серед населення краю утверджувалися через мережу читалень Общества імені М. Качковського, москвофільські кооперативи, дипломатів посольства Російської імперії у Відні, російські консульства у Львові та Чернівцях, російську релігійну і військову пресу, яка надсилалася через політиків і урядовців із Росії, а головне – за «новоросійські гроші» (термін Костя Левицького) державних і громадських структур імперії Романових. При цьому російські/проросійські ідеологи і політики робили ставку на заангажування місцевих священників, педагогів, науковців, кооператорів, літераторів, журналістів, музейників. Нерідкими були випадки скерування за Збруч і Дністер російських агітаторів, які безкоштовно роздавали російськомовні книги і навіть помешкання для священників, які наvertsалися до нібито «прадідівської віри».

Серед активних пропагандистів проросійських ідей був буковинський етнограф, журналіст і видавець русинського походження Григорій Купчанко (1849–1902), який більшість свого життя вважав себе росіянином, був сповідником російської самоідентифікації. Власне, нова книга відомого буковинознавця, лауреата Національної премії імені Б. Патона 2024 р. Олександра Добржанського реконструює життєві роздоріжжя цієї трагічної постаті, а також показує еволюцію теоретичних концепцій та практичної діяльності москвофілів на західноукраїнських землях у другій половині XIX – на початку XX ст.

У першому розділі монографії критично проаналізовано історичну та етнографічну літературу про Григорія Купчанка. При цьому О. Добржанський вважає її найбільшим упущенням відсутність належного осмислення ідейних переконань і

теорій, які він сповідував, зокрема на сторінках своїх популярних книг і брошур, а також періодики. Під час написання книги історик проаналізував не лише публікації Г. Купчанка, але й різновидові документи з архівів України та Росії (Державний архів Російської Федерації, Архів зовнішньої політики Російської імперії, рукописних зібрань Національної бібліотеки України ім. В. Вернадського, Львівської національної бібліотеки України ім. В. Стефаника).

У новій книзі показано родинне оточення, навчання юнака в народній школі, Вищій державній чернівецькій гімназії, Віденському університеті (на правничому, а згодом філософському факультетах), його перші контакти із представниками російського віце-консульства в Чернівцях, яке було відкрите 1868 р. Очевидно, що воно займалося не лише господарськими справами, але й мало політичний та культурний вплив на місцеве населення. Автор праці аналізує також маловідомі листи Г. Купчанка до представників російського посольства у Відні, від якого регулярно отримував кошти. Саме тоді він сприйняв політичні концепції російського консула у Відні М. Раєвського про вищість Росії та росіян серед інших слов'янських народів. Щоправда, автор книги вважає свого «героя» ніяким прогностистом, який хибно оцінював ситуацію в Росії (видавав бажане за дійсне), ідеалізував імператора. Він декілька разів міняв своє ставлення і до поляків, і румунів як найближчих сусідів Галичини і Буковини. Цілком справедливо автор книги вважає, що Г. Купчанко стояв на великодержавних позиціях і гостро критикував політичні рухи, які прагнули змінити самодержавні порядки в імперії Романових.

У рецензованій праці сповна проаналізовано публіцистично-видавничий доробок Г. Купчанка, його співпрацю з різними часописами Австро-Угорщини («Зоря буковинская», «Слово», «Ластовка», «Русская Правда», «Просвѣщеніе») та Росії.

Змістовним та інтригуючим є розділ про шпигунство Г. Купчанка, його москвофільську пропаганду серед земляків. Про це, зокрема, свідчили різні судові процеси, які започаткувала австрійська влада проти прихильників Росії. У книзі наведено інформацію про те, що Г. Купчанко мав безпосередні контакти з російськими спецслужбами, яким передавав інформацію про різні суспільно-політичні та культурні події в Австро-Угорщині. Чи не тому він був запрошений на банкет закордонних журналістів, який 1896 р. російська влада влаштувала у Петербурзі на честь коронації імператора Миколи II. Стверджено також, що буковинець шпигував на користь Болгарії, від уряду якої він неодноразово вимагав гроші на різні видання. Автор книги допускає також імовірність шпигування Г. Купчанка і на користь Австрії, щоправда, не наводить прямих свідчень чи документів.

Оригінальним є трактування історико-фольклорного доробку Г. Купчанка. О. Добржанський справедливо вважає, що його популярні описи на вказану тематику, які стосувалися Галичини, Буковини, Угорської Русі і Холмщини, варто віднести не до наукової, а пропагандистсько-просвітницької літератури. Його праці мали заангажований характер, бо відповідали москвофільській доктрині. Щоправда, вони містили чимало цікавої інформації, особистих спостережень автора, багато ілюстрацій. Насамкінець автор книги зауважує, що похорон 53-річного Г. Купчанка відбувся у Відні за традиційними для москвофілів Відня сценарієм – із вінками, які були прикрашені триколірними стрічками. Вказана книжка ще раз за-

свідчує актуальність нового комплексного дослідження про москвофільський рух у Буковині. Тим паче, що аналогічний рух у Галичині вже узагальнили львівські історики Олексій Сухий та Ірина Орлевич. На часі й археографічне видання про москвофілів.

Дата надходження статті: 31.07.2025

Дата прийняття статті: 20.08.2025

Опубліковано: 12.11.2025

НОТАТКИ

УДК 94(477+438)

Україна-Польща: історична спадщина і суспільна свідомість / гол. ред.
Микола Литвин; НАН України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича,
Львів, 2025. Вип. 19. 154 с.

Літературний редактор
Ірина Стецик

Коректор
Наталія Кічула

Редактор анотацій англійською мовою
Юлія Артимішин

Упорядник науково-довідкового апарату
Оксана Рак

Художньо-технічний редактор
Дмитро Савінов

Технічний супровід видання
Юлія Артимішин, Христина Меренюк

Реєстрація суб'єкта у сфері друкованих медіа:
Рішення Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення № 773
від 14.03.2024 року. Ідентифікатор медіа: R30-03118

Суб'єкт у сфері друкованих медіа: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича
Національної академії наук України (вул. Козельницька, 4, м. Львів, 79026,
inukr@inst-ukr.lviv.ua, тел. +38 (032) 270-70-22)

Підписано до друку 12.11.2025 р.
Гарнітура Times. Формат 70х100 1/16.
Друк офсетний. Папір офсетний.
Ум. друк. арк. 10,89. Зам. № 1025/824
Наклад 300 примірників

Друкарня – Видавничий дім «Гельветика»
65101, Україна, м. Одеса, вул. Інглезі, 6/1
Телефон +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
Е-mail: mailbox@helvetica.ua
Свідцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 7623 від 22.06.2022 р.